

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

191-99-5

7-49

Հիշարար

Իմ հայրիկի և մայրիկի
հիշարարները

Վիտալես 1907թ.

~~2067~~

N 419

~~2769~~

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՆԱԿԱԿԱՆ ԳՆԱԿԱԿՈՒՆՆԵՐԸ

ԳՆԱԿԱԿՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՆԱԿԱԿԱՆ ԳՆԱԿԱԿՈՒՆՆԵՐԸ

ԳՆԱԿԱԿՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍ
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՆԱԿԱԿԱՆ ԳՆԱԿԱԿՈՒՆՆԵՐԸ
N 100

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Ե Գ .

ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԻՆԻ

ՅՈՒՑԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա
Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Գ Ա Ր Ա Ն
1907.

491.99-5

7-49 ւճ

400
59-76

ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԻՆԻ

ՅՈՒՑԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՈՎ

ՀՆԴԻԿԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՉՑՑՆԵՐՈՐԱՑ
ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԹԵԱՆՑ ՄԱՍԻՆ

Գ Ր Ե Ց

ՀՈԼԳԵՐ ՊԵԴԵՐՍԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

Հ. ՅՈԿՈՎԵՐՍ ՏԱՀԵԱՆ
ՄԻԻԹ. ՈՒԻՏԵՆ

1002
8467

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Գ Ա Ր Ա Ն
1907.

15 NOV 2011

19 JUL 2013

7257

Հայերէնը արեւմտեան մասնակիցն է արեւմտեան լեզուներու ընտանիքի մը, որոնք իրենց հիմնականում իրենց լեզուները կ'օգտագործեն իրենց լեզուներու միջոցով:

Ա. Գ. Գ.

Յաջորդ. հետաքրքրական. ուսումնասիրութիւնը տոյ տեսած է Գանիական Գիտութեանց Ճեմարանի Յիշատակագրութեանց Պամփիլ. բաժնին մէջ՝ զաղղիներէն լեզուաւ (Holger Pedersen, Les Pronoms démonstratifs de l'ancien arménien. Avec un Appendice sur les alternances vocaliques indo-européennes: ,D. Kgl. Danske Vidensk. Selks. Skr.“, 6 Raekke, historisk og filosofisk Afd. VI, 3. p. 307—354. առանձին՝ Kjöbenhavn 1905, 4° pp. 51.) Բաժնուած է շոքա մասի, իւրաքանչիւրը՝ բազմաթիւ հատածներու: Երկու կողմէ կայ ներածութիւն մը, որ քննութեան առնուած են հնդկէ: եր. *to-, *ki, *eno- *ano- քննը եւ յարակիցը: եւ «մի» նշանակող բառերը: Այնուհետեւ քննութեան կ'առնուի հայագէտ Մէլէի դրութիւնը կամ անոր հայ դերանուանց տուած մեկնութիւնը. որուն կը կցի երրորդ մասը՝ հնդկական դրութիւնը, որ մի առ մի եւ խորին համեմատութեամբ կ'ուսումնասիրէ իրեն ընտրած նիւթը: Վերջը կայ Յաւելուած մը, կնշակէ արդէն խորագրին վրայ նշանակուած է, հնդկեր. ճայնաւորաց փոխանակութեան մասին: Ինչպէս հնդկական միւս խորքներէն գործերը՝ նոյնպէս ներկայս կը հրատարակենք թարգմանութեամբ, եւ այն՝ ամբողջակէս. թէպէտ եւ յատկապէս Յաւելուածն եւ ներա-

1 Հմնո. «Պոլեոլոգիան 2.. Եսպատ մը հայ լեզուի Պատմութեան» թրգմ. Հ. Գ. ԳարանՖիլիան: Վիեննա 1904. էջը 2+87. (= Ազգ. Մատ. Խոյ.) — «Պոլեոլոգիան 2., Հայերէն եւ դրացի լեզուները» թրգմ. Հ. Գ. ԳարանՖիլիան: Վիեննա 1907. էջը 2+257. (= Ազգ. Մատ. ԺԲ:)

ծնութեան աւ բաւական մէկ մասն ընդհանուր լեզուագիտութեան կը հայի, ընտելութեան ոչ զուտ հայ լեզուին վերաբերելով: Սակայն կարելի չէր եւ ոչ օգտակար՝ այս մասերը կրճատել, նախ որ այսօր գործոյն ամբողջութիւնը կը խանգարէր. եւ երկրորդ՝ յիշեալ մասերը կարելոր էին հեղինակին ընտրած մեկնութեան առաւել տուաբանութեան համար. եւ վերջապէս նաեւ հայ տարրը մոռցուած չէ՝ ուր եւ որչափ պէտք էր՝ այն տեղերն ալ: Ուստի լաւագոյն համարեցանք գործոյն ամբողջական թարգմանութիւնը քան կրճատ եւ թերի մէկ համառոտութիւնը: Թարգմանութիւնն՝ որչափ ալ հաւատարիմ՝ ըստ բնագրին՝ ինչպէս բնական էր, ջանացած ենք ընել ըստ կարելոյն պարզ եւ դիւրմըընշելի: Հոս նոն տեսնուած թեթեւ ազատութիւնք այս տեսակիտով, աւելի քացատրութեանց ոճոյն մէջ, կը յուսանք, ներելի կը համարուին: Այլուտ որեւէ փոփոխութիւն մը տեղի ունեցած չէ. Բայց միայն գլխաւոր բաժիններու Ա-Գ թուարկութիւնը մեզմէ է: - Ըջ 21-22 պէտք է յաւելուլ հետեւեալ օրինակներն ալ, այսինքն՝ (էջ 21, տող 17) վերոռատ, վերառիմ. - (անդ. տող 25) հմմտ. արտոռատ, երկնոռատ. - (էջ 22, տող 23) անձն-որոյն (անձն-որոյն): Հեղինակին միւս սրբագրութիւնք իրենց տեղը դրուած են:

Հ. Ե. Տ.

Նախապէս լոյս տեսած մաս առ մաս՝ ՀԱ, 1906, էջ 289-97. 337-41. 368-73. անդ՝ 1907, էջ 90-93 եւ 117-121:

ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՅՈՒՅՈՒԿԱՆ ԳԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

Ա.

Կերթուիւն (Գրուիւն եւ Տրէր):

§ 1. Հայերէն լեզուն ցուցական դերանուանց երեքկին շարք մ'ունի, զորոնք ներելի է կոչել "շարք hic, շարք iste, շարք ille." վասն զի այն երէք շարքերուն իմաստի տարբերութիւնը բաւական ճշդիւ կը համապատասխանէ լատին յիշեալ երէք դերանուանց իմաստի նբութեանց: Իւրաքանչիւր շարքին մէջ չորս դերանուանք կը գտնուին. այսինքն՝ յատկապէս ցուցական մը (թէ իբր գոյական եւ թէ իբր անական գործածուած), կրկնական դերանուն մը (գոյական), յօդ մը եւ նոյնութեան դերանուն մը (գոյ. եւ ան.): Բաց աստի իւրաքանչիւր շարքին մէջ կան տեղական քանի մը մակբայներ եւ բառ մը "ահաւասիկ, ահաւանիկ" նշանակութեամբ: Ասոնց կիրարկութեան մանրամասնութեանց համար ընթերցողը կը խաւրեմ Մէյլէի մէկ գրուածին, որ Պարիսի Լեզուագիտական Ընկերութեան Յուշագրոց մէջ լոյս տեսած է (Meilletի Mémoires de la Société de linguistique de Paris, X, 241—266.) ասի այնպէս լիակատար է որ հոս կը բաւէ մեզի հին Հայերէնի գլխաւոր ցուցականաց համապատկեր մը գնելը.

Յ ու ը ց ա կ ա ն ք
 Յ օ ր ք
 Կ ր կ ն ա կ ա ն դ ե ր .
 Ն ո յ ն ու թ ե ա ն դ ե ր .
 “ Ա Տ ա լ ա ս ի կ ” եւ ն

Մ ա կ Բ ա յ ք

Ա յ ք ”iste“

- ք

Դ ք ”is“

Դ ք ”idem“

(Ահ) --- քի

Ա յ ք ք ”istic“

Ա յ ք ք ”istuc“

Ա յ ք ք ”istinc“

Ա յ ն ”ille“

- ն

Ն ք ”is“

Ն ք ”idem“

(Ահ) --- քի

Ա ն ք ”illic“

Ա ն ք ք ”illuc“

Ա ն ք ք ”illinc“

(Ան ք --- ք)

Ա ք ”hic“

--

Ա ք ”is“

Ա ք ն ”idem“

(Ահ) --- քի

Ա ք ք ”hic“

Ա ք ք ”huc“

Ա ք ք ք ”hinc“

(Ա ք ք --- ք)

Հ մ մ ա . Ո ք

”ubi, quo“

Հ մ մ ա . Ո --- քի

--- ք ”unde“

§ 2. Հայերէնի այս երեք շարքերուն իմաստի տարբերութիւնը բացայայտուած կը գտնուի հնդեւր. գերգաստանի շատ մ'ուրիշ լեզուաց ալ ցուցական դրութեան մէջ՝ յատուկ ցուցականաց, տեղական մակբայից եւ միջարկութեանց (”աւասիկ” եւն) համար: Սակայն սովորաբար մասնակից չեն՝ յօդերը, կրկնական դերանուանք եւ նոյնութեան դերանուանքերը: Ուստի այս չէզոք բառերը չորրորդ շարք մը կը կազմեն, շարքն is, որուն կը պատկանին նաեւ յոյն դերանունը ó, ή, τó. սնկը. sa, sã, tad. գոթ. sa, sô, þata, հինսկանդ. sã, sũ, þat. ալբ. i, e, te, (Հմմտ. Festschrift til Vilh. Thomsen, Copenhagen 1894, p. 248 ff. Zeitschrift für vergl. Sprachf. XXXVI, 309—315.) Չէզոք շարքին բացակայութիւնը՝ հայերէնին շատ աչքի զարնող մէկ սեպհական յատկութիւնն է: Հնդիկեւր. միւս

լեզուներուն մէջ այս շարքը սովորաբար լաւ պահուած է, մինչդեռ միւս երեք շարքերը (hic, iste, ille) պէտքէս նուազմանց ենթակայ են: Յաճախ ջնջուած է iste շարքը. (դրութիւն՝ hic: ille: is) եւ այս պարագային նոյնն այլ եւս յերեւան չի գար. կարծես այս շարքն հետզհետէ աներեւութանալու վրայ է եւ իբր անօգուտ եւ աւելորդ կը զգացուի: Դարձեալ, չէզոք շարքն յաճախ hic շարքը վտարելով անոր տեղը բռնած է կամ անոր հետ ձուլուած. (դրութիւն՝ is: ille. հմմտ. գոթ. sa: jains.) Երբեմն կը գտնուի նաեւ դրութիւնս՝ hic: is. (հմմտ. անգլ. this: that.) որ արդիւնք է is եւ ille շարքերու շփոթման: Նաեւ կրնայ is շարքը hic եւ ille շարքերը միանգամայն վտարելով տեղը բռնել. շատ մը լեզուներ կը շատանան ցուցական միակ դերանուամբ, որուն աղերսը կրնայ աւելի ճշգրտութեամբ նշանակուիլ մակբայներով (”ci“, ”là“.) սակայն երբեմն ալ այս միակ շարքով մը գոհացող դրութիւնն երկարատեւ չըլլար. մակբայներն ի վերջոյ կը խառնուին դերանուան հետ, որով ծնունդ կ'առնուն նոր դերանուանք առաջին եւ երրորդ շարքի:

§ 3. Հայ շարքերուն իրարմէ տարբերող արմատական տարբերքը դիւրութեամբ կը գտնուին քոյր լեզուներու մէջ, սակայն առանց այն ձեւագիտական զուգակշռութեան՝ որ հայերէնի յատուկ է: Հայերէն ձեւերուն ամէնէն աւելի ճշգրիտ համազօրները կը գտնուին սլաւ եւ բալթիկեան լեզուաց մէջ. լիտ. szis ”hic“, tãs ”is“, aĩs ”ille“; հին սլ. sã, tũ, onũ. Վարը պիտի խօսինք (§ 5, § 6) szis, sã եւ aĩs, onũ բառերուն սկզբնական ձեւին մասին. ասոնց իմաստին նկատմամբ դիտողութիւն մ'ընելու պէտք չկայ: Ընդհակառակն tãs, tũ դերանունը շատ պայծառ է թէ՛ ձեւին եւ թէ՛ ստուգաբանական ծագման կողմանէ. ասիպարզապէս հնդեւր. *so, *sã, *tod դերանունն է, որուն soլ

սխող ձեւերը ջնջուած են նմանակազմութեամբ. նոյնը դիպած ըլլալու է հայերէնի մէջ ալ: Սակայն պէտք է նախ մէկ քանի խօսք բռնել այս գերանուան իմաստին մասին, զոր վերը (§ 2) is շարքին դերանուանց մէջ դասեցինք:

Հնդեւերոսականին *to բունն եւ իւր բարդութիւնն:

§ 4. Այն իմաստն, զոր հին սլ. *tū* գերանունը (ուս. *tot*, լեհ. *ten*) ստացած է այլեւայլ նորագոյն սլաւ լեզուաց մէջ, կախում ունի այս լեզուաց իւրաքանչիւրին ցուցական դրութենէն: Ռուսը կը պահէ սա դրութիւնը՝ *hic*: *is*, ուստի *tot* առած է „*ille*“ իմաստը. (հակադիր՝ *étot* „*hic*“.) Չեխերէնն ի դրութիւն հանած է սա դրութիւնը՝ *is*: *ille*, որով *ten* գերանուան տուած է իմաստս „*hic*, *is*“ (*ten-to* „*hic*“ սաստիկական *to* մասնկով.) հմտ. *onen* „*ille*“. Լեհերէնի մէջ դործածութենէ ինկած ըլլալով *ille* շարքը (զոր կը ներկայացընէ *ów*)՝ հասած է ի վերջոյ միակ ցուցական գերանուան մը դրութեան (*ten*.) որուն աղերսն աւելի լաւ կը բացատրուի *tam* մակբայի յաւելմամբը. (*tam-ten* „*ille*“.) Սլովէներէնն սեբուլգարերէնը գրեթէ Չեխերէնի դրութիւնը կը ներկայացընեն. սլով. *ta* „*hic*“, *oni* „*ille*“; բուլղ. *tózi*, *tóju* „*hic*“, *ónzi*, *ónja* „*ille*“.) Այս պէտքէս լեզուներու մէջ հին սլ. *tū* գերանուան գործածութիւնն աւելի պայծառ կերպով ցուցնելու համար՝ կրնանք յիշել այն դէպքերն, ուր այս գերանունը կը կապուի „աշխարհ“ նշանակող գոյականին: Ռուսերէնի մէջ *na tom světe* կը նշանակէ „միւս (անդի) աշխարհքին մէջ“, բնդ-հակառակը չեխերէնի մէջ *na tom světe* կը նշանակէ „այս աշխարհքի մէջ“, եւ այս իմաստն ունին լեհ. *na tym świecie*, սլով. *na tem svetu*, բուլղ. *na toja svēt*. Միով բանիւ՝ նորագոյն սլաւ լեզուները կը հաստատեն

այն կարծիքը՝ զոր արդէն հինսլաւականէն կը կուահեինք, թէ հին սլ. *tū* գերանունն ի սկզբնէ վեր *is* շարքին կը վերաբերէր՝ ինչպէս լիւ. *tās* եւ միւս հնդեւեր. լեզուաց ստուգաբանական համազօրները: Միայն Սերբերէնը կը տարբերի: Սերբերէնն ցուցական երեքկին դրութիւն մ'ունի (*hic*, *iste*, *ille*.) եւ այն՝ *iste* շարքին է որ կը վերաբերի գերանունս *taj* (= հին սլ. *tū*.) հմտ. *ovaj* „*hic*“ (*na ovome svijetu* „այս աշխարհիս մէջ.“) *onaj* „*ille*“. Իրաց այս վիճակը միայն նորութիւն մը կրնայ ըլլալ. բայց այս նորութեան սկզբնապատճառը պէտք էր որ արդէն մայր-սլաւ լեզուին մէջ գտնուէր: Եթէ փորձենք միւս սլաւ լեզուաց մէջ ալ ասոր հետքերը գտնելու, կը տեսնենք նախ այն կէտն որ բուլղար այլեւայլ բարբառներ յօդի երէք ձեւ ունին. «*zvr*» -*s*, -*v* (*voló-s*, *voló-v* «եզլ.» հմտ. *na světov* «այս աշխարհիս մէջ.» որուն օրինակ մը կը գտնուի Duvernoisի բառագրոց մէջ՝ էջ 2114.) — *zvr* -*t* (*voló-t*.) — *zvr* -*n*. հմտ. Miklosich Vgl. Gramm. der Slavischen Sprachen, III², 185; Lamouche, ի Mém. soc. lingu. XII, 43—59; Brugmann, Die Demonstrativpronomina der idg. Sprachen (Abh. Sächs. Acad., Phil. Classe, XXII, n° VI.) p. 43—45. Սակայն որչափ ալ հետաքրքրական ըլլայ այս երեւոյթը՝ միայն նորութիւն մը կրնանք նկատել զայն: Յօդը -*t* (*իգ* -*ta*, չեզոք -*to*) ուրիշ բան մը չէ՝ բայց եթէ հին սլ. *tū* գերանուան վերակցական մէկ ձեւը, որ գերանունն *is* թէ *iste*, այլ *is* շարքին կը վերաբերէր. եւ բոլորովին անհաւանական է թէ վերակցական գերանունն ուրիշ շարքի մը պատկանած ըլլայ քան ոչ-կցականը: Բաց աստի, եթէ ձայնազիտական պատճառներով այս վերակցական գերանուան դործածութիւնն բաւական հին ալ ըլլայ (հմտ. նախընթաց բառին վերջամայն *ū*, *ī* ձայնաւորաց պահուիլը, բուլղ. *volū-t* կամ *voló-t* «եզլ.» *vol*

“եղ.” ուու. բբբ. ženicho-t “նշանած” : ženich.) սակայն պէտք չկայ որ առի մայր-սլաւ լեզուի մէկ գիծը համարուի. վասն զի յետագիւր յօդը բուլ-գարերէնի եւ քանի մը ուու բարբառներու մէջ միայն կը գտնուի. թերեւս չենք կրնար ալ բոլորովին մերժել այս կէտին մէջ տեղի ունեցած օտար ազդեցութիւն մը. հմմտ. յետագաս յօդը ալբաներէնի (որ շատ հին է. Z. f. vergl. Sprachf. XXXVI, 310.) ոււմաներէնի եւ մորդուիներէնի. (avā “կին”, avas “կինը”, avat “կանայք”, avatnā “կանայքն”.) Բուլգար բարբառներու այս երեք յօդերն այնպէս զարմանալի համաձայնութիւն մ’ունին հայերէնի երեք յօդերուն հետ որ Բրուգման կ’ուզէր հայերէնէ եղած ազդեցութիւն մը տեսնել հոն, ի վկայութիւն բերելով այն մեծ դերը՝ զոր խաղացած են Հայք միջին դարուն ի Բուլգարիա: Իւր գաղափարն որոշ կը բացատրէ՝ հետեւեալ դիտողութիւնքնաւելցընելով. “Բուլգարերէնի մէջ եղած այս Հայաբանութիւնք (Armeniacismus) այն կարգի բլալու են, որ կարգի են կարգ մը Յունաբանութիւնք Լատիներէնի մէջ, Գաղղիաբանութիւնք՝ Գերմաներէնի, Գերմանաբանութիւնք Լիտուներէնի մէջ, եւն. չափով մը համաձայնութիւն կար արդէն ի սկզբանէ, բայց ազգի մը քով ըստ դիպաց եւ միայն սկզբնաւորութեանց մէջ գտնուածը՝ միւսին քով սովորական էր եւ ընդարձակ ծաւալով գործածուած. այնուհետեւ լեզուաց հաղորդակցութեամբ մէկուն քով միայն սկզբնաւորութեան մէջ գտնուողը (հոս յատկապէս -t գործածել երկրորդ դէմքին համար) անդրաբայն զարգացում մ’առաւ: Այս սկզբան ճշմարտութիւնն ու յորինուածախօսական կարեւորութիւնն անվիճելի է. բայց անհրաժեշտ չէ ընդունիլ թէ բուլգար բարբառները հայ ազդեցութիւն մը կրած ըլլան. յաջորդներուն մէջ ցոյց պիտի տանք այն միջոցը՝ որով պէտք չ’ըլլար այսպէս կարծելու:

Սակայն բուլգար բարբառներու, յատկապէս Ռոդոպի բարբառին, հայերէնի հետ ունեցած համաձայնութիւնն այնչափ մեծ է որ չի կրնար պատահական ալ ըլլալ: Աոր դիւրաւ կրնանք համոզուիլ՝ հայեցուածք մը միայն արձակելով այն տախտակին վրայ՝ զոր գծած է Lamouche, p. 46—7: Հին սլաւ si եւ ti բնոց տարբերութիւնը բոլորովին անբերելի թեղած է եւ տեղի տուած միօրինակութեան մը՝ որ հայերէնին չափ կատարեալ է. հմմտ. բուլգար ցուցականքу soja, toja, noja, եւ հայերէնի կրկնականքս, սա, դա, նա: Եւ նոյն իսկ բուլգար յարաբերական բառերուն այն սեպհականութիւնն որով ցուցական տարր մը կ’առնուն (գրաւոր լեզուի մէջ -to, Ռոդոպի բարբառին մէջ՝ -su, -tu, -nu) նմանութիւն ունի հայերէնի մէջ եղածին հետ: Մէյէի քով (Mém. soc. lingu. X, 260—1) կրնան տեսնուիլ բազմաթիւ օրինակներ՝ ուր հայ յօդերը կ’որոշեն յարաբերական նախադասութիւնները: Այն ատեն յօդերը կը դրուին անմիջապէս առաջին բառէն (կամ բառերու խմբէն) ետքը, որ շեշտուած եւ անկախ է եւ որ յարաբերականին կը յաջորդէ՝ ինչ բառ ալ ըլլայ նոյնը: Այսպէս յաջորդ բուլգար նախադասութիւնը՝ da bēše znala, kutri je soja, de-su ti duma “Եթէ գիտնայիր դու, ո՞վ է սա որ կը խօսի քեզի” (Յովհ. Գ., 10)՝ հայերէնի մէջ կը թարգմանուի այսպէս՝ “Եթէ գիտէիր դու, ո՞վ է, որ առե-դ ցեղ...”: Բուլգարերէնի մէջ հոս ընտրուած դրուած է մասնիկ մ’առաջին շարքէն (միտ դրուի որ այս խօսքը Յիսուս կ’ըսէ Սամարացի կնոջ.) հայերէնին մէջ նախընտրուած է երկրորդ շարքէն յօդ մը. վասն զի խօսակցութեան հանգամանքը կը ներքեր երկու կերպով ալ ըմբռնել. ուստի այլակերպութիւնն դիպուածական է, իսկ համաձայնական միաբանութիւնը՝ գրեթէ կատարեալ. (չեմ ծանրանար իսկ այն կէտին վրայ որ

Հայերէն «բարաբերականը կ'երեւայ թէ ի սկզբանէ հետէ մակբայ մըն էր՝ «-բ» նշանակող, ճիշդ ինչպէս է բուլղար *de-* բարաբերականը բառերու մէջ՝ *de-su, de-to*. հմմտ. *Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 385.*) Եթէ բուլղարերէնի մէջ ցուցական սարբը կրնայ կցուիլ ոչ միայն բարաբերական գերանուն մը, այլ նաեւ բարաբերական մակբայի մը, ճիշդ նոյնը կը գտնենք Հայերէնի մէջ ալ. բուլղ. *kak-su mi tēži kamenē-s f raki-sē. sōj da ti težōt pari-tē f kesjō-ta* «ինչպէս կը ծանրանայ քարը ձեռացս մէջ, այսպէս կը ծանրանայ արծաթը՝ քսակիդ մէջ», (*Lamouche, p. 58.*) Հայ. «բար Տէր, որդէ եւ սոցն Մովսէս» (*Եւ. Ը, 31.*) Գարձեալ բուլղար սա բառերը *sakōf, takōf, nakōf* «այսպիսի», *sōj, tōj, nōj* «այսպէս». *solkuva, tolkuva, nolkuva* «այսչափ» կը յիշեցընեն Հայ համադորերս՝ այս-պիսի, այդ-պիսի, այն-պիսի. այս-պէս, այդ-պէս, այն-պէս. այն-քան, այդ-քան, եւն: Նոյնպէս սերբերէնի մէջ ալ կայ *ovakov, takov, onakov* «այսպիսի», *ovoliki, toliki, onoliki* «այսչափ», եւն: Բայց թէ սերբերէնի եւ թէ բուլղարերէնի մէջ այս ամէնը միայն նորութիւնը կրնան ըլլալ: Տարակոյս չկայ որ «*talis*» («այսպիսի»), «*tantus*» («այսպէս»), «*tot*» («այսպէս, այս-քան») գաղափարաց համար հնդեւր. մայր-լեզուին մէջ՝ ինչպէս լատինականին մէջ՝ շատացած էին նախնիք ցուցական միակ շարքով մը: Հին սլաւականին մէջ՝ կը գտնուի «*sici*» նորութիւնս՝ *takū* («այսպիսի») ձեւին քով, *selikū* նոյնպէս *tolikū* («այսչափ») ձեւին քով: Այս նորութեան արդիւնքն եղաւ ստեղծել այն բառերուն համար գրութիւն մը՝ *hic: is*, եւ միայն շատ ետքը ծնունդ առած են՝ բուլղար այլեւայլ բարբառներու եւ սերբերէնի մէջ՝ *ono-* գերանունական բնոյն հոմանիշ ածանցները, զորոնք կը պահանջէր երեք շարքերու գրութիւնը:

Մինչեւ հոս միայն անագանագոյն ստեղծմանց մասին խօսեցանք: Սակայն կայ դէպք մ'ուր կ'երեւայ թէ երեք շարքերու գրութիւնը սլաւերէնի մէջ ամենահին ժամանակներէն ալ գոյութիւն ունէր. այսինքն՝ «*ահաւասիկ, ահաւանիկ*» գաղափարներուն համար: Արդեամբք ալ այս դէպքիս երեք շարքերը կը գտնենք ոչ միայն սերբերէնի եւ բուլղարերէնի, այլ նաեւ փոքրուս եւ ռուս լեզուաց մէջ: Սերբերէն ձեւերն են՝ *evo, eto, eno*. բուլղարերէնն ունի *evo* կամ *eve, eto* կամ *ete, eno* կամ *ene*. փոքր-ռուսերէն՝ *os, ot, on*. (կը ցաւիմ որ տրամագրութեանս տակ չունիմ օրինակներ՝ որ այս բառերուս գործածութեան մանրամասնութիւնքը ցուցընէին.) Հին-ռուսերէնի մէջ ձեւերն են՝ *jese, ose, rose* «*ահաւասիկ*», *jeto, oto, voto*՝ զոր կրնանք թարգմանել իտալական բացատրութեամբքս «*eccoti, eccovi*», եւ *ono* «*ահաւանիկ*»: Հին ռուսերէն *oto* բառին համար օրինակները կը յիշեմ *Sreznevskijh* բառագրոց համեմատ. այսինքն՝ *i reša: dai namu Vladimera; on že reče: oto vy jesti* «եւ ըսին. տուր մեզի Ալագիւմերը. եւ ըսաւ. *ահա ձեզի նոյնը*» (*Lëtopisec Perejaslavlja Suzdal'skago, տարին 6478, նոյն տեղը Nestorh քով կը կարգանք՝ voto vy jesti*); *i reče jimü Svjatopolkü: oto Davydü* «եւ Սուեատոպոլկ ըսաւ անոնց. *ահա Դավիթը*» (յորդոր՝ հարցափորձելու զԴավիթ. *Nestor, տարի 6605.*); *voto jazü poslatü pravoje krešćenije, istinnoje, po tomu by jeste i sami džjali i inymü by jeste zakazyvali čtoby po tomu chodili* «*ահա ձեզի խաւրեցի ճշմարիտ մկրտութիւնը. գործեցէք դուք ալ ասոր համեմատ, եւ հրամայեցէք ուրիշներուն գործել ասոր համեմատ*. (*Gramoty mitr. Kiprijana vo Pskov, տարին 1395.*) կրնանք աւելցընել նաեւ *oto bratija tvoja pasuti v Sucheme* (ԾՆ. ԼԷ, 13. ԺԳ դարէն.)

Թէպէտ եւ յունարէն բնագիրն ըլլայ՝ οὐχί οἱ ἀδελφοί σου ποιμαίνουσιν ἐν Συχέμ (Հայ. «Ոչ աւանիկ եղբարք քո արածեն զխաշինսն ի Սիւքեմ»): Նոր ռուսերէնի մէջ *vosé, vovse, vosé* բառը պահուած չէ՝ բայց միայն իբրեւ գաւառական ձեւ մը եւ այս ասացուածիս մէջ՝ *avósé*. եւ *vot (vo)* բառն առած է «աճաւասիկ» նշանակութիւնը. (Հակագիր՝ *von* «աճաւանիկ»): Ուստի պէտք ենք ըսել թէ անցում մ'եղած է *iste* շարքէն *hic* շարքին. (Հմմտ. իտալ. *questo: quello* լատինականէս *iste: ille*, ջնջելով *hic* բառը): Նոյն անցումը տեղի ունեցած է նաեւ *étot* „hic“ դերանունան համար, որուն աղբրը ցայժմ քննուած միջարկութեանց հետ՝ ամէն տարակուսէ գերծ է: Այս դերանունը կայ նաեւ սլովէներէնի մէջ. (*ete, eta, eto*):

Այս յիշուած բոլոր միջարկութիւնքս ի սկզբանէ իսկ դերանունանց շարքի մը չէզոք ձեւերն են: Միջարկութեանցս նախնական ձեւն անշուշտ էր՝ *se* (պահուած հին-սլաւերէնի մէջ *idoú* նշանակութեամբ, եւ որ չէզոքն է *si* „hic“ բառին.) *ovo* (պահուած հին-ռուսերէնի մէջ այս բանաձեւովս *ovo... ovo* «Թէ... Թէ...» որ չէզոքն է *oni* „hic“ բառին.) *jeto*; *ono* (որ չէզոքն է *oni* „ille“ բառին): Շատ բնական էր որ այս բառերն այլեւայլ կերպերով իրարու վրայ ազդէին: Արդէն *jese* ձեւը՝ *se* ձեւին քով՝ կրնար կաղմուած ըլլալ *je-to* ձեւին ազդեցութեամբն. (սակայն պէտք է նշանակել թէ գոյութիւն ունի հոլովելի դերանուն մը՝ սլով. *esej, esa, eso*. Հմմտ. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenicum*, ի բառին *jese*.) Վերջին *e* ձայնաւորի ընդհանրացումն որ կը նշմարուի բուլղարերէնի մէջ (*ese, ete, ene*) կ'երեւայ թէ արդիւնք մըն է նմանակաղմական ազդեցութեան *jese* բառին: Սակայն ասի ցանցառ դէպք մըն է: Ռուսերէնի մէջ *ose: oto, ono* ձեւերուն հակակշռութիւնը մնացած է նոյն իսկ վերջին ձայնաւորներուն

անկմանէն ետքը (*vosé: vot, von.*) Ընդհակառակն *ovo, ono* բառերու սկզբնատառ ձայնաւորը յաճախ կրած է *jese, jeto* բառերու ազդեցութիւնը: Այսպիսով յառաջ եկած են այնպիսի ձեւեր՝ ինչպիսի է *jero* (տես Miklosichի բառգիրքը.) յետոյ սերբերէնի եւ բուլղարերէնի մէջ բոլոր այս բառերուն յ սկզբնատառը կորսուած է՝ հաւանօրէն *sandhij* որեւէ զարգացման մը պատճառաւ: Ռուսերէնի մէջ զարգացումն աւելի կ'նճուատ եղած է. այս լեզուին (եւ փոքր-ռուսերէնի) ձայնագիտական օրինաց համեմատ *jese* ձեւն աննմանօրութեամբ պիտի փոխուէր ըլլար *ose* (Հմմտ. *odin* «մի», հինսլ. *jedini*; *ožina* «մորենի», լեհ. *jeżyna*; *ozero* «լիճ», հինսլ. *jezero*; *oléni* «եղջերու», հինսլ. *jeleni*; *oméla* «ձագամ», բարձր-սորաբերէն *jemjelina*, լիտ. *ẽmalas*; *oseni* «աշուն», հինսլ. *jesen*; *osjotr* «Թառափ», հինսլ. *jesetri*. հինռուս. *oliko* «որչափ», հինսլ. *jeliko*. աւելի նուազ համոզիչ են ուրիշ օրինակները՝ *olicha* լաստենի, հինսլ. *jelicha* բառին մէջ *o* կրնայ հին ըլլալ, Հմմտ. լեհ. *olsza*, չեխ. *olše*. նոյնպէս ռուս գեոկ. *oščo*, ռուս. *ješčo*, հին. բուլղ. *ješte* «տակաւին», Հմմտ. նոր. բուլղ. *ošte*. (այս բառիս ստուգաբանութեան մասին տես Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, p. 155 ff.) Բայց յիշուած օրինակներն արդէն կը բաւեն ցուցնելու թէ յ սկզբնատառն կանոնաւորապէս կ'իյնայ՝ *e* ձայնաւորի առջեւ, երբ կակուղ բաղաձայն մը կը յաջորդէ. եւ այսպիսի *e* մը սկզբնատառ եղած՝ նոյն զարգացումը կ'ունենայ, զոր ունի *e* սկզբնատառը շարք մը փոխառեալ բառերու մէջ, ուր յ ձայնին նախօրութիւն մը տեղի չունէր: Ար գտնենք ոչ միայն *Olga*՝ հին սլաւոնիկաւերէն *Helga* անունէն, *Aljóna* = *Jelóna* «Էղինն», այլ նաեւ *Avdótija* = *Jevdokija*, *Astáfij* = *Jevstafij*, այսինքն *Εὐδοκία*. հոս *a* ոչ-պատմական գրութիւն մըն է փխ. *o*, Հմմտ

փոքր-ուռս. Olénu, Ostáp.) Ըստ ամենայն հաւանա-
կանութեան ose ձայնագիտորէն կրնար ծնունդ տալ
աւելի կրտսերագոյն vose ձեւին. հմմտ. Voliga =
Olga Նետտորի Ժամանակագրութեան ձեռագրաց
միոյն մէջ (Lavrentijevskij spisok, Լաւրենտիւսեան
պատճենը.) bylineներու դիւցազանց միոյն անունը
Voligá մեկնուած է իբր թէ շարունակութիւն
ըլլայ Oleg անունն: Նոյնպէս նախակից v մը կը
գտնուի փոքր-ուռս vilicha «լաստենի», բառին մէջ.
(որուն յ ձայնը փակ վանկի օի մը կանոնաւոր փո-
փոխութիւնն է.) բայց այս բառն թերեւս ինչպէս
ըսի՝ օ մ'ունի՝ որ մայր-սլաւ լեզուէն էր. եւ ան-
տարակոյս հնարաւոր է որ vose, vosi ձեւերուն
v ձայնը vonի ազդեցութեամբն եղած ըլլայ: Իսկ
oto, voto, vot ձեւերուն եւ փոքր-ուռս ot ձեւին
մէջ նմանակազմական ձեւափոխութիւն մ'եղած
է՝ նորութեամբ հին jeto ձեւին. (իսկ շտխ. vet
խառնակում մըն է սկզբնավանկերուս je- եւ օ-,
vo.) այս ձեւափոխութեան պատճառն են զու-
գակչիւն ձեւերս՝ ose, vose, vosi եւ ono, von. Սակայն
հորովելի դերանունն՝ որ jetoի կը համապատաս-
խանէր, բնականապէս այս ազդեցութենէն դուրս
կը մնար եւ պահելու էր je- սկզբնավանկը: Յետոյ
(սկզբան Ե ձայնին օի փոխուելէն ետքը) այս j ձայնը
կորսուեցաւ sandhiի որեւէ մէկ զարգացմամբն, որ
սերբ եւ բուլղար լեզուաց մէջ եղած զարգացման՝
զոր յիշեցինք, զուգակչիւն էր. (կրնանք շատ մը
նման դէպքեր յիշատակել. այսպէս «.ի» թուական
բառը՝ հինսլ. jedimú՝ զուգակչաբար կորսնցու-
ցած է իւր j ձայնն երեք լեզուաց մէջ, բուլղ. edin,
սլով. eden, en «մի., սլովակ. enom «միայն. ena
«մի., հմմտ. Gebauer, Historická mluvnice
jazyka českého, I, 140. Ժողովրդական շեխերէնի
մէջ՝ օրինակի համար ի Պրագ՝ կ'ըսուի esté փխ.
ještě «տակաւին. :») Այս կերպով համնուած է etot
„hic“ ձեւին: Զարտուղութեամբ կրնանք ուռսական

միջարկութեանց մէջ գտնել Ե- սկզբնավանկը
փխ. ու- աւելի գործածական ձեւին. այսպէս կը
գտնենք բառ մը evo, եւ կ'երեւայ թէ estot, evtot
„hic“, entot „ille“ զուռուածեերս՝ étoti .քով, կը
յուզընեն զուգակչիւն ձեւերու լիակատար շարքի
մը գոյութիւնը, գտնէ եթէ ընդունելի չհամարինք
այն մեկնութիւնը՝ զոր կու տան Baudouin
de Courtenay, Glott. zam. 49—50 եւ So-
bolevskij, Lekcii³, 148, զոր կը յիշէ
Iljinskij, Složnyja městoimenija ... v slav-
janskich jazykach², 57. այս մեկնութեան հա-
մեմատ յիշեալ ձեւերը ծագած ըլլալու են սա
խմբերէն՝ *v e v tom, *s e s tim, *na e na tom.
Բայց այն ատեն ինչպէս մեկնելու է evtot եւ entot
ձեւերուն մէջ եղած իմաստի տարբերութիւնը:
Ես աւելի մէտ եմ՝ ընդունելու թէ աւելի հակա-
ռակ ծամբան ըրած է զարգացումը. սկսելով
v ev-tom (ուղղ. ev-tot) ձեւէն կարելի էր հոն
հասնիլ որ նոյնը մեկնուէր իբր թէ ըլլար v e v tom՝
կրկնութեամբ նախագրութեանն որ Ժողովրդական
ուռսերէնի մէջ շատ սիրուած է, օրինակի համար
bylineներու մէջ, եւ որ լաւ ծանօթ է նաեւ գրաւոր
լեզուին մէջ (iz vsěch iz nich «ստոնց ամէնէն».
u vsěch u nich կամ u nich u vsěch «այս ամէնուն
քով. . v etich v vašich žurnalach «ձեր այն
թերթերուն մէջ. — այս ամէն օրինակները՝ Տուր-
գենեւէ է են: Բաց ստոի նոյն երեւոյթը կը տեսնուի
նաեւ միւս սլաւ լեզուաց մէջ. չեխ՝ s námi se
všemi - մեր ամէնուն հետ. , nadto nadevšecko «այս
ամէնուն վրայ. . na boží . . . na zahradě «Աստու-
ծոյ դրախտին մէջ. , տեւ Truhlář, Výbor z
literatury české, Doba nová, p. 136, 142, 223.)
արդ v ev-tom ձեւին սխալ ըմբռնումը՝ իբր թէ
եղած ըլլար v e v tom, ծնունդ տուած է այս-
պիսի ասացուածներու՝ ինչպիսի է e кѢ темъ кѢ
пѣтамъ, զոր Sobolevskij կը քաղէ սա գրու-

թենէն՝ Putrešestvije popa Lukijanova, գրուած 1701ին. (ասի միակ յիշուած օրինակն է e-tot բառին տարբերաց բաժնուած ըլլալուն):

Հին ժառանգութիւն մըն է je-to, je-se բառերուն je- վանկը: Նոյնը կը գտնուի լեզուացս մէջ՝ Ռսկերէն e-tanto «այնչափ», յուն. ε-ξει, սնկր. a-sāu «նա» տես Brugmann, Die Demonstrativpronomina, p. 115. Եւ նոյն տեսակէն է ասի՝ որ տեսակէն է ei- վանկը գերանուանցս մէջ՝ սնկր. ē-ša, ոսկ. ei-zo-, Հմմտ. յուն. εἶτα. Այս e- եւ ei- նոյն գերանուանական բներն են՝ զորոնք միացած կը գտնենք սանկրիտի սա հորովակերպին մէջ՝ ay-ām, iy-ām, id-ām, եզ. ար. a-smāi եւն, Հմմտ. Brugmann, անդ p. 32 ff. Ամենայն հաւանականութեամբ ի սկզբան անդ իմաստի տարբերութիւն մը չկար գերանուանական այս երկու բներու մէջ, երբ բարդութեան մ'առաջին տարբերքն էին: Սլաւերէնի մէջ բարդութեան իմաստն էր „iste“, ես մէտ եմ ընդունելու թէ այս իմաստը մնացած ըլլայ հնդիկեր. մայր-լեզուէն: Գոնէ սանկրիտ գերանունս ē-ša, ē-šā, ē-tad շատ յաճախ յատուկ աղերս մ'ունի երկրորդ գէմբին հետ. եւ նոյն իսկ asāu այնպիսի աղերս մը կրնայ ունենալ. տես Brugmannի յիշեալ գործը՝ էջ 75 եւ 82: Եւ լատին. is-te գերանունն ալ ի վերջոյ կրնայ հին բարդութիւն մ'ըլլալ՝ *e-to- կամ *ei-to-, ձեւափոխուած անով որ հորովելի ձեւերը գրաւած են անհորովելի ei- բնոյն տեղը, որուն is գերանուան հետ ունեցած աղերսը տակաւին կը զգացուէր. -te կրնայ ծագած ըլլալ աւելի հնագոյն *toէ, որ նոր ուղղական մըն էր եւ հնդեւր. *soի տեղը բռնած էր: Սակայն հաւատարմով ալ որ հնդիկեր. մայր-լեզուէն մէջ *to-ի բարդութիւնքն *e- եւ *ei- վանկերուն հետ՝ կրնային „iste“ նշանակութիւնն ունենալ, շատ հեռու եմ

պնդելէն թէ ասի միայն եղած ըլլայ անոնց պաշտօնը: Միայն թէ սլաւերէնի մէջ յետոյ ասիկա միայն եղած է անոնց պաշտօնը. եւ որովհետեւ *e-to- եւ *to- ձեւերուն մէջ եղած ստուգաբանական կապը տակաւին կը զգացուէր, *e-to-ի նշանակութիւնը կարելի ըրած է որ սերբերէնի եւ բուլգարերէնի մէջ ծագին այն զարմանալի նորաձեւութիւնները:

Հնդիկեր. ki բռնը. (անու-թեամբ +անի մ'ըլլանալան բերանուանց):

§ 5. Գերանուն մը *ei- լիակատար հոլովմամբ միայն սլաւերէնի եւ բալտիկերէնի մէջ կը գտնուի. (հայերէնն առ այժմ մէկդի կը թողունք.) սակայն աւելցրնելու է որ հատ մ'ունէր փոխգարէնն ալ (փոխգ. ιως σεμουσ χνουμανει χαχουσ addaxet etitetixmevos eitov = յուն. ὅστις ἂν τῷ ἡρώφ τούτῳ καχὸν ποιήσῃ, ὑποχατάρατος ἔστω.) Արիական լեզուաց եւ ալբաներէնի մէջ ասոր որեւէ հետքը չենք գտներ: Ճիշտ է, Բրուգման (անդ՝ էջ 72) կարծած է թէ սնկր. vras «վաղը» կրնայ այս գերանուան ածանց մ'ըլլալ. բայց ասի կարծիք մըն է, զոր հետախուզելու հարկ մը չունինք հոս. եթէ նոյնն ուրիշ կողմանէ մեր ստացած արդեանց համեմատ ըլլայ՝ ամենայն նկատողութեան արժանի կարծիք մը կ'ըլլայ. եթէ ոչ՝ կրնանք նոյնը զանց առնուլ. բառ մ'որ «վաղը» կը նշանակէ՝ անհրաժեշտ չէ որ գերանուանական ծագում ունենայ, (մանաւանդ թէ ասի բաւական ցանցառ դէպք մըն է.) իսկ ձայնագիտորէն մէկէ աւելի կարելութիւն կայ ի նկատի առնուելու: Բրուգման կը համեմատէ hys «երէկ», բառին վերջաւորութիւնը, որուն a ձայնը հնդեւր. e մըն է. սակայն այս համեմատութիւնը զմեզ չ'արգելուր ընդունելու թէ vrasի a ձայնը հնդիկեր. a կամ o մըն է: իսկ hys բառին

գալով՝ սովորաբար ասոր չ բաղաձայնը կը նոյնա-
 ցուի յունարէն չժէ՛ճ բառին Թ ձայնին հետ.
 սակայն Մէյլէի (Meillet, Mém. soc. lingu. XI,
 317) բրած առարկութիւնքն ինձի հիմնաւոր կ'ե-
 բեան. (ինչպէս արդէն ըսած եմ ի Z. f. vgl.
 Sprachf. XXXVIII, 209.) եւ առանց երկբայու-
 թեան դնելու է *g̃hs̃ies (*g̃zh̃ies) ձեւ մը՝ որ այլ-
 եւայլ եղանակաւ նուազած է: Մեր մայր-լեզուի
 զարգացման մէջ անտարակոյս մեծ դեր մը խա-
 ղացած են բաղաձայններու խմբերը. եւ ոչինչ ան-
 հաւանական կը գտնեմ ընդունիլ նախատիպ մը
 *kr̃uās: *kr̃uas, որ միանգամայն մեկնէ թէ մտկր-
 ցvas եւ թէ լատ. crās. Թերեւս պէտք ըլլայ ըն-
 դունիլ փոխանակութիւնս՝ k̃u- (որմէ լատ. cr-):
 kr̃u- (որմէ մտկր. ցv-):

Ալբաներէնին մասին ճիշդ է որ ուզուած է
 *k̃i- գերանուան հետ կշռել ալբանական քանի մը
 գերանուանական ձեւեր, որոնք տով կը սկսին:
 Սակայն եղածն անկախ գերանուն մը չէ, այլ միայն
 քանի մը հոլովներ գերանուանս i, e, ւէ = յուն.
 ὀ, ῥ, τό. (սեռ. ար. եզ. իգ. ներգ. բոլոր սեռերու
 եւ կրկին թուոց): Ես ուրիշ կարելութիւն մը
 չեմ տեսներ՝ բայց եթէ այս s ձայնը շարունակու-
 թիւն համարիլ էի (Festschrift til Vilh. Thomsen,
 p. 251. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 309 ff.):
 Բրուզման (անգ. էջ 51) կ'ընդունի այս մեկնու-
 թիւնը ձեւերուն ամբողջութեան համար. միայն
 թէ այսպիսի ասացուածոց համար՝ ինչպիսի են
 si-vjet "այս տարի.", so-t "այսօր.", sō-nde "այս
 գիշեր", կը կարծէ թէ պէտք է պահել *k̃i- ստու-
 դարանութիւնը, վասն զի այս կարգի ստութեանց
 մէջ hic շարքին գերանուանք կը գտնուին շատ
 մ'ուրիշ լեզուներու մէջ ալ: Ստուգիւ ալ այն
 լեզուներն, որոնք ցուցական սա դրութիւնն ունին
 hic: iste: ille: is (կամ գոնէ hic: is) այս դէպքին

մէջ շատ յաճախ կը գործածեն hic շարքը: Սակայն
 այն լեզուաց մէջ, որոնք ցուցական միակ շարք
 մ'ունին, իրը կրնայ բոլորովին այլազգ եղած ըլլալ:
 Ասոր գեղեցիկ օրինակ մը կու տայ իրլանդերէնը:
 Այս լեզուն ցուցական միակ շարք մ'ունի՝ ստու-
 դարանորէն ծագած is շարքէն. (դերանուանական
 բուն *so- իւր շատ հետաքրքրական ածանցներով
 եւ բարդութեամբ): Ամենէն աւելի գործածուած
 դերանունը յօդն է (ուղղ. ար. in, int, ուղղ. իգ.
 ind, in). դերանուն աղերսն աւելի որոշ բացա-
 տրելու համար՝ կ'աւելցուին մասնիկներ՝ ինչպէս so
 "հոս", (ind fir so այս մարդիկս.) կամ tall "հոն":
 Արդ "այսօր" եւն ստութեանց մէջ միայն դերա-
 նունը կը գործածուի՝ առանց "յաւելուածոց
 մասանց.", in-diu "այսօր.", in-nocht "այս գիշեր."
 (Հմտ. Zeuss, Grammatica Celtica, ed. altera,
 cur. Ebel, p. 609): [Անտարակուսելի է որ indiu,
 innocht բառերուն in վանկը գերանուն մըն է,
 Հմտ. կրմր. he-ddyw "այսօր.", he-no "այս գիշեր".
 բայց իրլ. imbárach "վաղիւ.", եւ imbuarach "այս
 առտու.", բառերուն մէջ նախադրութիւն մը
 փնտռելու ենք, Հմտ. կրմր. y fory "վաղիւ.].
 Նոյնպէս գաղղիերէնի մէջ՝ ce soir, ce matin
 եւն՝ առանց ci մասնկան: Ալբաներէնն ալ
 իրլանդերէնի նման ցուցական դրութիւն մ'ունի,
 միակ շարք մը՝ ծագած is շարքէն, յառ-
 կապէս յօդը i, e, ւէ. Գուցական գերանուն
 աղերսն աւելի լաւ բացատրելու համար՝ կ'աւել-
 ցուին նախակից մասնիկներս կէ- "հոս" եւ a-
 "հոն." k-ü, kε-jó, kε-tá, a-ü, a-jó, a-tá, եւն
 (դերանուն հոլովման մանրամասնութեանց համար
 տես Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 310 ff.) սակայն
 "այսօր" եւն ստութեանց մէջ այս մասնիկները
 չեն գործածուիր:

Գուցականաց գործածութեան բազմաթիւ օ-
 րինակներ կը գտնուին իմ գործնոյս մէջ՝ Albanesische

1002
 796

Texte mit Glossar (Յիշատակագիրը Սարսնական Ճեմարանի, Պատմ. դաս, XV, n. 3.) այս բառերու ներքեւ՝ ai «անի», andej «անկէ», astu «այնպէս», atje «հոն», ki «ասիկա (հոս)», ketje «ակէ», kesu «այսպէս», ketu «հոս», Հետաքրքրական է որ ati «հոն» կը վերաբերի iste շարքին. աւելի հետաքրքրական է ketje որ կ'երեւայ թէ ille շարքին կը վերաբերի. (բայց թերեւս «illic» իմաստը զարգացած ըլլայ «hinc» իմաստէն, ուստի բուն իմաստն եղած ըլլայ «հետի աստի», դրուած նաև շարժում ցուցնող բայերուն, յետոյ դադար ցուցնող բայերուն քով: Գարձեալ կրնան գտնուիլ օրինակներ բառերու teje «անդին» եւ tutje «աւելի հեռուն»: Ստուգաբանական մեկնութիւնը բառական դժուար է: Մեկին է միայն որ teje, teje բառերն մակարոյժ j մ'ունին. (Festskrift til Vilh. Thomsen, p. 247, 255.) նոյն բառը կը գտնուի աւելի հնագոյն ձեւովս te եւ իմաստովս «ուր» (Հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 318. այս տեղ քով կայ նաեւ nde, իմ Ալբ. Բնագրաց մէջ՝ ne. ասոր պէտք է համեմատել a-ndej.) կրնանք դնել te = *tōd, իսկ -tje ծագած է -tiel (այս ալ *tejet. տեղ նմանակազմական մէկ ձեւափոխութիւնը?) Սա ke-tu, tu-tje, a-s-tu, ke-s-tu բառերուն մէջ գտնուած -tu կը յիշեցնէ պաւ մակարոյն tu (անդ.) սակայն կ'երեւայ թէ ձայնական օրէնքներն արգելք են այս երկու բառերն իրարու հետ նոյնացնելու: Բոլորովին մթին է -ti, -tū բառերու մէջ՝ a-ti, a-tū: Գժուար է նոյնպէս մեկնել a- եւ ke- մասնիկները: G. Meyer կը կարծէ թէ ke- մասնիկը փոխառութիւն մ'ըլլայ լատինականէս eccum (Etym. Wörterbuch der alb. Sprache, p. 1.) բայց այս մեկնութիւնը բոլորովին անկարելի է եւ այսօր այլ եւս կրկնելու չէ: Ընդունելի չէ a-tū: k-ū ձեւերու որեւէ մեկնութիւն մ'որ միանգամայն ի նկատի չ'առնուր a-k'է:

ka-k'է «այնչափ, այսչափ», ձեւերը: եթէ ak'էի a ձայնը նոյնացրնենք aիի a ձայնին հետ (եւ ես ուրիշ որեւէ կարելութիւն չեմ տեսներ), այն ատեն kak'էի ka վանիը նոյն դնելու է ke-tā եւն ձեւերուն ke-վանիին հետ: Չայնական օրէնքներն հակառակ չեն այն ենթադրութեան թէ ka- հին հրամայական մ'ըլլայ *qone «տես», որ մասնիկ մը դերին վերածուած ըլլայ. (Հմմտ. լատ. caveō, յուն. χοέω.) ka-k'է կրնար ի սկզբանէ իսկ նշանակած ըլլալ «աստի (տես) որպէս». (k'է ծանօթ յարաբերական բառն ըլլալու է): Այն ատեն a- կրնար նոյն եղած ըլլալ յունական aν մասնական հետ: Այս դէպքիս մէջ a-k'է անկախ կազմութիւն մ'եղած ըլլալու չէ, այլ որեւէ կերպով մը kak'էի մէկ նմանողութիւնը: Հարցական դերանունն, որ կը համապատասխանէ ak'է, kak'է բառերուն, է sa «որչափ». բայց a ձայնաւորին համաձայնութիւնը կամ դիպուածական է կամ նմանակազմական. -k'է վանիին հոս պակսիլը լաւ կը համաձայնի իմ ենթադրութեանս հետ եւ անկարելի կ'ընէ G. Meyerի կարծիքն, որ ak'է, kak'է ձեւերը կ'ուզէր համեմատել այսպիսի ձեւերու հետ՝ հինալ. kakū «որպէս», takū «այսպէս»: Ak'է բառն որ հարցական բառերուն անորոշ իմաստ մը կու տայ, ըստ երեւութին երկու մասնիկներու առընթերադրութիւն մըն է. ak'է-tsil «որեւէ մէկը, այս ու այն»: Աւելցնելու եմ որ եթէ ալբ. a ձայնն առաջարկեցի նոյնացրնել յուն. aν մասնական հետ, ասի ամենեւին այն նախաւոր դիտաւորութեամբ չէր որ ալբ. a-tā նոյնացրնեմ յուն. aν-τόի հետ. սակայն Յովհ. Շմիդտի (Joh. Schmidt, Z. f. vgl. Sprachf. XXXVII, 47) յունական դերանունան մասին ըրած դիտողութիւններէն ետքն ի վերջոյ ոչինչ արգելք կայ այսպիսի նոյնացման մը. *au մասնիկը յունարէնի մէջ ուրիշ իմաստ մը (նոյնութեան) ունեցած ըլլալու է քան ալբաներէնի մէջ (հակադրութեան) սակայն տարօրինակ բան

մը չէ բառի մ'այսպիսի կրկին նշանակութիւն ունեցած ըլլալը. նոյն կերպով ուռս. չէ մասնիկը կրնայ նշանակել թէ հակադրութիւն մը (my gotovy, oni že ne chotját, մենք պատրաստ ենք, բայց անոնք չեն ուզեր,») եւ թէ նոյնութեան. (tot že «նոյնը», segódnja že «նոյն իսկ այսօր», on vězko otlíčálsja ot těch ljuděj kotóryje sostavljáti krug nášego znakómstva, no, na moj vzgljad, tóliko v jegó že pólizu «շատ տարբեր էր այն անձերէն որ մեր ծանօթութեան շրջանը կը կազմէին, բայց, ըստ իս, (կը տարբերէր) յառաւելութիւն իւր», գրած՝ Krestovskaja, ի «Russkaja mysl» 1900, I, 76.) Ինչպէս այս օրինակներէ կը տեսնուի՝ on չէ կրնայ նշանակել թէ «բայց ինքը» (ille autem) եւ թէ «նոյնը» (idem) եւ դիւրաւ կ'ըմբռնենք թէ մասնիկ մը, որ «նորէն» կը նշանակէր, կրնար այս երկու տեսակ բացատրութիւնքը կազմելու գործածուիլ: Սակայն եւ այնպէս ալ. a-tá եւ յուն. αὐ-τὸ բառերուն տարբերաց նոյնութիւնը կրնայ ի վերջոյ դիպուածական զուգահիշութիւն մ'ըլլալ: — Գեգերէնի մէջ kü եւ aj (= au) գերանունները կրնան ճի եւ ո՞ն նախդիրներն առնուլ, որոնք գերանուն շարքը չեն փոխեր. (cikü, nikü, čaj, náj): Այս նախդիրները նոյն են անկախ բառերու հետ՝ ճի (տոսկերէն կ'է, յարաբերական բառ) եւ ո՞ն (տոսկ. ուն «մի»), իմ Ալբ. Բնագիրներէս (Alb. Texte, p. 147) կը տեսնուի որ կ'է ունի նաեւ գործածութիւն մը՝ ուր Գեգերէնի այս զարգացման սաղմը կը դաննենք. կ'է te di «երկուքն ալ», կ'է perpara «արդէն յառաջ», կ'է sot «այսօր», կ'է até tsas «այն ժամէն. այս ժամուս», կ'է até dité «այն օրէն»:

Քանի մը հնդեւր. լեզուաց մէջ *ki- գերանուն բացարձակ բացակայութիւնն այս բնոյն ամէնէն աւելի՛ կարեւոր կէտը չէ: Աւելի հետաքրքրական այն պարագան է որ լատիներէնի մէջ

*ki- գերանուն մը որեւէ կերպով չի դանուիր. բայց միայն մակբայ մը *ki (ի բանս si-c, nun-c, ecce) իւր ածանցներով (cis, citra, citimus): Յուցընելու համար թէ կար զուգակշիւն *ke- բուն մըն ալ, չի բաւեր վիպուութեան բերել cedo միջարկութիւնը, վասն զի այս բառիս ծագումն ու ձեւագիտութիւնը բոլորովին անձանօթ է. ինչպէս մերժելու է այն ենթադրութիւնը թէ այս բառը ծագած ըլլայ վերակցական -ce (ծագած *kiէ) մասնկէն, որուն վրայ եկած ըլլայ ուրիշ -do մասնիկ մը (հմտ. quam-do, quam-de, հինսլ. koli-ži-do, tü-ž(i)-de): Բառերու երկու կապակցութիւններէս senem cedo եւ cedo senem՝ միայն առաջինը նախնական ըլլալու է: Խնդիր չկայ որ cette յոգնակին նոյնպէս երկրորդական նկարագիր մ'ունի՝ ինչպէս օրինակի համար ուսերէնի մէջ յոգնակիս pólno-te «դարեցէք», pólno բառէն որ ըստ ինքեան կը նշանակէ «բաւական է», Անհրատեշտ չէ ընդունել cēdō բային տրուած մեկնութիւնը թէ ըլլայ *ce-zdō (Բրուզման, անդ, էջ 143.) Thurneysen այս մեկնութիւնը «յանդուզն», կը գտնէ (Indogerm. Forschungen, XIV, 132) եւ Uhlenbeck (Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 258) չի կարծեր թէ շատ գիտնականք համոզուին ասոր: Ապահով է միայն որ ստուգաբանական կապ կայ cēdō բային եւ իրլ. cet (նոր լեզուին միջ cead) «հրաման, թոյլտուութիւն» բառին մէջ: Thurneysen կը համեմատէ աւետ. syazd-, sizd- (զոր Bartholomae կը թարգմանէ «յեսու ընկրկիլ, յեսու մլել.») եւ ես իրեն կարծակից կ'ըլլամ. (Bartholomae, Grundriss d. Iran. Philologie, I, 1, p. 77 կարծիք յայտնած էր թէ ստուգաբանական աղբրս կայ syazd- եւ սնսիր. ցի՛- բառերուն մէջ. բայց այս կարծիքը հեղինակն ետ առած է իւր ընտիր շինեբան. բառագրոց մէջ, Altiranisches

Wtb., p. 1581). Անհաւատալի չէ փոխանակու-
թիւնն **kei*-: **kei*-, ի նկատի ունենալով անվիճելի
փոխանակութիւնքն՝ սկզբնատառ-բաղաձայն + *u*
միեւնոյն բաղաձայնին հետ առանց *u*ի [հմմտ.
նաեւ սնսկր. *hyas* լատ. *heri* եւն]: Բաց աստի
պէտք չէ մոռնալ որ քիչ հաւանական է թէ
**kei* մասնիկը կամ այս մասնկան կողմնական մէկ
ձեւը բայի մը հետ բարդուած կարենայ ըլլալ:
Վկայութեան կը բերուի ոսկերէն *ce-bn-ust*
„venerit“ . (ի Tabulae Bantinae) . այս ձեւին վեր-
ջաւորութիւնը կը դառնուի նաեւ ձեւիս մէջ՝ *fecac-*
ust „fecerit“, իսկ արմատը՝ սա բառիս մէջ *com-*
ben-ed „convenit“ . ուստի *ce-* վանկը մեկնած են
վերը յիշուած կերպով: Եթէ այս մեկնութիւնն
ընդունուի, այն ատեն ասի միակ օրինակն եղած
կ'ըլլայ իտալականին մէջ այս մասնկան *e* ձայնա-
ւորին: Լատ. *ceteri* բառին մէջ աւելի փնտռելու
ենք **kei* մասնիկ մը + *etro-* „այլ“ ղերանունական
բունը, որուն վկայ է Ուրբիականը. եւ մասնկան այս
ձեւն է որ *ceu* բառին մէջ մտած է. (Brugmann,
Indogerm. Forschungen, VI, 87). Վերջապէս
cebmusti ցոյցով յիշուած այս մեկնութիւնն ալ
գոնէ նոյնչափ դժուարութեանց կը հանդիպի,
որչափ այն տեսութիւնը՝ զոր կը պաշտպանեն Յովհ.
Շմիդտ (Joh. Schmidt, ի Z. f. vgl. Sprachf.,
XXVI, 376) եւ Conway (Americ. Journal of
Philology, XI, 308.) որ տեսութեան համեմատ
ասի կրկնուած ձեւ մ'ըլլայ. (այն ատեն *c* տառին
ընծայելու է ցի ձայնական արժէքը, — որ թերեւս
անկարելի չէ բառասկզբան — եւ ընդունիլ աննմա-
նողութիւն մը **g* „*eg*“ ձեւէն եղած **geg*“): Ըստ իս
նուազ հաւանականն է Bréal գիտնոյն (Mém. Soc.
Lingu., IV, 396) կարծիքը, որ այս *ce-* վանկը *com-*
նախագրութեան մէկ աղաւաղութիւնը կը համարի.
cedo եւ *ceu* բառերուն մասին տ. նաեւ Indogerm.
Forsch. Anz. XVIII 76].

Լատիներէնի մէջ **ei* մասնիկը բաղադրուած
է ուրիշ՝ ծագմամբ անծանօթ՝ տարեր մը հետ եւ
այնպէս կաղմած է *hic* ղերանունը. (եթէ կարելի
է *h* հագագին, փախիկ. *f* ի բանին *foied* „*hodie*“,
երկրորդական ծագում մ'ընծայել, այն ատեն
կրնանք դնել **e-kei*. այն ժամանակ *hodie* կ'ըլլայ
= սնսկր. *adyá adyá* „այսօր.“ եւ *hodie* ու *hormus*
բառերուն մէջ կրնանք նշմարել յիշատակ մ'այն
շրջանին, երբ տակաւին զարգացած չէր *hic*: *iste*:
ille: *is* դրութիւնը, այնպիսի շրջանի մ'երբ իրաց
վիճակը նոյն էր իրլանդերէնի եւ ալբաներէնի վե-
ճակին հետ. վասն զի **e-kei* > *hic* տակաւին էր **e*
կամ **es*, չէզոք շարքին ղերանուն մը՝ որուն կը
կցուէր տակաւին ինքնակաց մասնիկ մը): Ոսկերէն
eko- ղերանունն կրնայ նման ծագում մ'ունեցած
ըլլալ. հոլովումն ասոր արգելք չէ:

Հին իրլանդերէնի մէջ կայ *cé* բառ մ'այս
առութեան մէջ՝ *bethad cé* „այս կենացս.“ (հմմտ.
Stokes, Urkeltischer Sprachschatz, p. 74;
Stokes and Strachan, Thesaurus Palaeo-
hibernicus, II, 332.) Բառերուն գասաւորու-
թիւնը ենթադրել կու տայ թէ *cé* բառը մակբայ
մըն է, ոչ ղերանուն մը. նախնական ձեւը կրնայ
ըլլալ **kei*. Յունարէնի մէջ *σήμερον* „այսօր.“ եւ
σήμερος „այս տարի“, բարդութիւնը ունին **kei*- տարր
մը, որ չի կրնար հոլովել ղերանունան մը մէկ
հոլովն ըլլալ. այլ աւելի մակբայ մըն է քան թէ
ղերանունական բուն մը: Բաց աստի կայ մակբայս
ἐ-χεῖ „անդ.“ (քանի մ'ածանցներով՝ *χεῖνος*,
χθνος ծագած ձեւէս **χεσνος*): Իմաստի փոփոխու-
թիւնը բաւական հետաքրքրական է, բայց կ'եր-
եւայ թէ այլուր ալ կը գտնուի: Գերմաներէնի մէջ
**kei* ղերանունական բնոյն քանի մը կղզիացեալ
հոլովներ կը գտնենք. այսպէս՝ գոթ. *himma daga*
„այսօր.“ հին-բրձր-գերմ. *hiu-tu* „այսօր.“ *hiuru*

“այս տարի”, *hīnaht* “այս գիշեր”, *գօթ. und hita (nu)* “մինչեւ հոս”, *fram hīmma (nu)* “սակե անդին”, *und hīna dag* “մինչեւ այս օր”։ Հոս կրնանք լրակատար հոլովման մը մնացորդները կամ սկզբնաորոշիչները տեսնել։ Հին-բարձր-գերմ., հին-սաքս. եւ հին-անգլ. *hē* “նա” գերանունան մասին Բրուգման (անդ՝ էջ 54) պետք եղածն արդէն ըսած է. այսինքն՝ ի սկզբանէ իսկ շկար *h-*ով սկսող ձեւերու լրակատար հոլովակերպ մը, այլ միայն արակ. ուղղական մը։ Եւ ինչպէս Բրուգման իւր նշանաւոր երկին մէջ լատ լաւ ըսած է (*Brugmann, Grundriss d. vgl. Gramm. d. idg. Sprachen, III, 769.*) այս գերանունը կրնայ ազդուած ըլլալ քանի մ’ուրիշ գերանուններէ. (*հին-սաքս. եւ հին-անգլ. sē, հին-անգլ. ē, հին-սաքս եւ հին-բարձր-գերմ. thē*) եւ շնորք կրնար սակե բնոյն հնգիկեւր. ձեւին համար որեւէ եղբակցութիւն մ’ընել։ Իսկ *հին-իսլ. hann* “նա”, *hón* “նա” (*իգ.*) ձեւերուն համար կը կարծեմ թէ առանց իրականց գիտունք զասո՛ք կը շփոթեն ցայժմ յիշուած գերանունանց հետ, առանց մեկնելու թէ ինչու ուրեմն համապատասխանող ո՛չ չէզոք եւ ո՛չ յոգնակի կը գտնուի։ Վերեւայ թէ բոլորովին մոռցուած է *Schagerström* յօդուածը (*ի գիրս Arkiv f. nord. Filologi, III, 132—145.* այսինքն՝ *hann* ծագած **hauwanan* “տէր, բառէ)։ Հին-բարձր-գերմ. *hīntana* “յետս”, հին սքանդ. *handan* “անդին”, կրնան վերաբերիլ բառերուս՝ *հին-իւր. cētne* “առաջին”, *հինսլ. konī* “սկիզբն”, *konīci* “վերջ”, բայց ո՛չ **ki* գերանունական բնոյն։

Ուստի պետք է ընտրել։ Բայտիկեան լեզուն, սլաւերէնը, փոխգարեներ (եւ հայերէնը) մեզի գերանուն մը կը ներկայացընեն. իսկ յոյնը, իտալականն ու կեղտականը՝ միայն մակբայ մը։ Ես չեմ վարանիր ընդունելու թէ մակբայն է նախնականը, իսկ գերանունը՝ երկրորդական։ Երբ

**ki*-բունը հոլովելի եղած է՝ իւր տեղն մասամբ առած է **ki-* բունը. (օրինակի համար՝ լիտուաներէնի մէջ)։ Իսկ **ko-* **ke-* ձեւերը, զորոնք կ’ընդունին յաճախ գիտունք, չեն համապատասխաներ որեւէ պատմական ձեւի մ’որուն հնգիկեւր. ժամանակէ ըլլայն երաշխաւորեալ ըլլայ։ Հին սլաւերէնի հոլովման վրայ հայեցուածք մ’ալ արձակելը կը բաւէ ցուցնելու որ *sego* եւն ձեւերուն *e* ձայնը նմանակազմական նորութիւն մըն է փխ. *je* ձեւին, որ *s* բաղաձայնը կը փոխէր *š*. Իսկ փոխգարեական թεμοουγի պատմութեան մանրամասնութիւնք ծանօթ չեն մեզի։ Նոյն կերպով դատաստան կ’ընեմ մակբայի եւ գերանունան ուրիշ զոյգի մը մասին. այսինքն՝ իրլ. *ol* մակբայն անտարակոյս աւելի հին է քան լատին *ollus* գերանունը. սակայն արդէն հնգիկեւր. ժամանակ այս մակբային քանի մ’աճանցները (տեսակ մը բաղադատականներ) կային, այսինքն՝ **alio-* եւ **altero-*, լատ. *alius* եւ *alter*. Հնգեւր. փոխանակութիւնը *o-*։ *a* անմեկնելի չէ. պետք է հոս մեկնութեան համար ձեռք առնուլ *Saussure*ի եւ *H. Möller*ի ծանօթ ենթադրութիւնը, այսինքն *a* ծագած է այն վանկերուն մէջ՝ որոնց ձայնաւորն ինկած էր, բաղաձայնէ մը (տեսակ մը *γ* կամ *զաղղ. r*) որ պատմական ժամանակաց մէջ երբեք պահուած չէ իբրեւ բաղաձայն. եւ ձուլուած էր նախընթաց ձայնաւորին հետ եւ կազմած երկար ձայնաւոր մը (*ē, ā, ē, ē.*) եւ ձայնաւորի առջեւ կորսուած էր առանց հետք մը ձգելու։ Ուստի յիշեալ ձեւին սկզբնական բունն էր **Aol-* (կամ ինչպէս ես կը նախընտրեմ գրել՝ *pol.*)

Հնդեւր. **eno-*, **ano-* բները։

§ 6. Լիտ. *añs*, *հինսլ. onī* գերանունն աւելի տարածուած չէ քան *senis* եւ *si*. Սանսկրիտն ունի տեսակ մը բաղադատական *anyá-s* “ուրիշ”

գարձեալ՝ սնսր. *ántara-s*, ոսեռ. *ándär*, լեռ. *ántras*, գոթ. *anþar*, հինսկանդ. *annarr* «ուրիշ»։ Ար կարծուի թէ այս դերանուան բունն՝ առանց բաղդատական մասնկի՝ կը գտնուի բառիս մէջ՝ հին-բարձր-գերմ. *ēnēr* «այն» = *ienēr*, միջին-բարձր-գերմ. *einer*. բայց ասի շատ տարակուսական է։ Գերմանական լեզուաց մէջ կայ դերանուն մը՝ *ille* շարքէն, որ յով կը սկսի, մինչդեռ ձայնաւորը բարբառէ բարբառ կը տարբերի. (գոթ. *jains*, եւն)։ Այն լեզուագէտը, որոնք գաւառական ամէն մէկ ձեւին համար շուտով մը «հնդկեւերոպական» համապատասխանող բանաձեւ մը կը յարդարեն, հոս-ալ որեւէ դժուարութիւն մը պիտի չգտնեն։ Բայց այն՝ որ այսպիսի դիւրին եւ սնտոսի խաղով մը չի գոհանար, ստիպուած է ծանչնալ նորութեանց եւ նմանակազմական ձեւափոխութեանց շարք մը, որոնք նոյն իսկ բաւականապէս ալ չեն խնայած։ Այսպիսով է որ հինիւլ. *enn*, *inn* դերանունը (յի օրինաւոր անկմամբ)՝ նմանակազմութեան ձամբով ձեւափոխուած եղած է *hin*. Բաց աստի կարծեմ թէ գերմանական դերանուան այս բազմակերպական բնութիւնը յառաջ եկած է մասամբ աւելի հնագոյն ձեւին (անտարակոյս **jaina-*) բոլորովին արտակարգի ձայնական պայմաններէն, որոնք աննմանողութիւն մը յառաջ բերելու էին։ Այս աննմանողութիւնն այլեւայլ բարբառներու մէջ զանազան ժամանակ կրնար դիպած ըլլալ (*ai* երկբարբառի ձայնագիտական փոփոխութիւններէն յառաջ կամ ետքը.) կրնար կապուած ըլլալ անշեշտ վանկերուն, կամ շեշտեալ վանկերուն մէջ ուրիշ արդիւնք մը տալ քան անշեշտ վանկերուն մէջ։ Այս կերպով ծագած պէսպէս փոխանակութիւնքն (**jan-* : *jain-*, կամ **jön-* : **jein-* > **ein*, հմմտ. բաւասկիզն բառիս գերմ. *einbeere*, հինսկանդ. *einir* «գի», լատ. *jūni-perus*) կրնային ամէն տեսակ միաւոր-

մանց եւ խառնակմանց ենթակայ ըլլալ։ Ար խոստովանիմ որ այս կարգի մեկնութիւն մը կրնայ մեծ դժուարութեանց հանդիպիլ, մինչդեռ շատ դիւրին էր հին-բարձր-գերմ. *ēnēr* համեմատել լեռ. *ānšī* հետ։ Պատճառն այս է որ լեզուագիտական համեմատութիւնք միշտ աւելի դիւրին են, երբ պատմական մասն անտես կ'առնուի։ Եթէ ուրեմն այս վերջին մեկնութիւնն նախնարելի համարուի, դոնէ կը համարձակիմ դիտել տալ որ անիրաւացի կ'ըլլար ասկէ որեւէ հետեւութիւն մը հանել լեռ. *ānšī* հնդկեւեր. ձեւին նկատմամբ։ Ասան զի նոյն իսկ այն դէպքին որ *ēnēr* եւ *ienēr* երկու բառերն ստուգաբանական անկախ ծագումն ունեցած ըլլան, ապահովապէս անկախ չեն իրարմէ իրենց ձեւին նկատմամբ։

Սանկրիտերէնի *ayam* հոլովակերպին մէջ կը գտնենք՝ գործիական ար. եւ չէզ. *anēna*, իգ. *anāyā*, եւ երկուորականի սեռ. ներգ. *anāyōs*. նոյնպէս Աւեստայի մէջ՝ եզ. գործիական ար. եւ չէզ. *ana* (հին-պրս. *anā*), յոգն. *anāiš*, սեռական երկուորականի *anayā*. եւ ասկէ յառաջ կը բերուի նորպարսկերէնի *ān* «այն», դերանունը։ Այլեւայլ գիտունք ուզած են ժխտել թէ հոս *ana-* բուն մ'ըլլայ, եւ կը պնդեն թէ յիշեալ ձեւերն յառաջ եկած ըլլան նմանակազմութեան ձամբով կամ խառնակմամբ հնդկեւերանեան *a-* բնոյն *anā-* գործիականէն։ Այս տեսութեան առաւելութիւնն այն է որ *ayam* հոլովակերպն աւելի պարզ կը ներկայացընէ։ Բայց ո՞վ կ'երաշխաւորէ մեզի թէ այս հոլովակերպն ստուգիւ այսպէս պարզ էր։ Բաց աստի Աւեստայի *ka-na* գործիականին (հարցական դերանուան) *-na* ձեւակերտն կրնայ ինքնին զարգացած ըլլալ նմանակազմական աղբեցութեամբ *anaš*, զոր առանց իրաւանց կը վերլուծէին իբր *a-na* եւ այն՝ *a-he* եւն սեռականին պատճառաւ։ Արջապէս յիշելու ենք որ յունարէնին մէջ լեռ. *ānšī*

Համեմատող բուն մը չենք գտներ՝ բայց միայն ասութեան մը մէջ, որ «միւս օր» (վաղուրնէ ետքը) կը նշանակէ: Յունական այս բունն է $\xi\nu\eta$ - որ բաղմամբիւ հօրմիներով կը գտնուի ($\epsilon\iota\varsigma \xi\nu\eta$, $\xi\nu\eta\phi\iota$, $\xi\nu\eta\varsigma$.) բայց որովհետեւ բնոյն ամէն ձեւերն ալ միեւնոյն նշանակութիւնն ունին, հաւանական է թէ ի սկզբան անդ միակ ձեւ մը գոյութիւն ունէր՝ գործիականն * $\epsilon\nu\tilde{\alpha}$. Նոյն բունն ուզած են գիտունք գտնել նաեւ գերանուանցս մէջ՝ $\acute{o} \delta\epsilon\tilde{\iota}\nu\alpha$, $\chi\epsilon\tilde{\iota}\nu\omega\varsigma$, $\chi\eta\gamma\omega\varsigma$, $\tau\eta\gamma\omega\varsigma$. բայց հոս եղածը կրնայ ծանօթ- no- ձեւակերտն ըլլալ. եւ $\acute{o} \delta\epsilon\tilde{\iota}\nu\alpha\phi\iota$ մէջ՝ բոս ամենայն հաւանականութեան՝ պէտք չենք նոյնպէս հնդիկեր. գերանուանական բներ փնտռել, քնչպէս չենք կրնար փնտռել գերմ. *der dingsda* թարգմանութեան մէջ:

Ուստի հնդիկեր. մայր-լեզուն չունէր լիակատար գերանուն մը, որ նոյն ըլլար լիւ. $\alpha\tilde{\eta}\delta\phi$ հետ: Բայց գոնէ գործիական մ'ունէր, եւ դարձեալ՝ կարծեմ՝ ունէր տեղական մակբայ մը. հինիւր. *and* «անդ» կը հակադրի բառիս *sund* «աստ»: Խիստ խօսելով *and* կրնար իւր s սկզբնատառը կորսնցուցած ըլլալ եւ նոյն բնէն ծագած ըլլալ՝ զոր կը գտնենք *sund*ի մէջ: Բայց այժմ աւելի հաւանական կը համարիմ *and* բառին մէջ փնտռել լիւ. $\alpha\tilde{\eta}\delta$, հինսլ. $om\tilde{a}$ բառերուն բունը: Գէ քնչ պատճառներով այս *and* մակբայն՝ այսպէս մեկնելով՝ հնդիկեր. ժամանակի շրջանէն կը համարիմ, պիտի տեսնուի յաջորդէս: Այս վայրկենիս միայն մտադիր կ'ընեմ տակաւին որ իր. a կ'երեւայ թէ հնդիկեր. a մը կը ցուցնէ: Ուստի հոս ալ ստիպուած ենք բնորոշիլ հնդեր. փոխանակութիւնս $e : a$. (յն. $\xi\nu\eta$, իրլ. *and*. հմմտ. § 5ի վերջը):

Հնդիկերոյցանէն « ϕ » նշանակող բառերը, ի նկատ աւելով հայերէնն ալ:

§ 7. Հօրովման ձեւերն, որ * $\epsilon\nu\omega$ -, * $\alpha\nu\omega$ - բնէն ածանցած են, կը վերաբերին այն հօրովակերպին՝ զոր կը ներկայացընէ սնսկր. *ayam*, հօրովակերպ մ'որ իւր հօրովոց մեծագոյն մասին համար՝ * ϵ - եւ * $\epsilon\iota$ - կրկին բներու վրայ յեցած է: Տարակոյս չկայ որ * $\epsilon\nu\omega$ -, * $\alpha\nu\omega$ - բունը ծագած է * ϵ - բնէն՝ օժանդակութեամբ- no- ձեւակերտի: Այս դէպքիս մէջ զարմանալի չէ որ $\epsilon\iota$ - բնոյն զուգակշիւ ածանց մ'ալ գտնուի: Եւ ասի ստուգիւ կը գտնուի. սնսկր. $\epsilon\nu\alpha\text{-m}$ «նա» (թերի գերանուն մը. որ կը գտնուի ամէն սեւի եւ թուոց հայցական. եւ եզ. գործիական եւ երկուորականի սեռ.-ներգ. հօրմիներով): Հնդիկեր. բաղմամբիւ լեզուներու մէջ այս բունը զարգացած եղած է լիակատար հօրովակերպ մը, եւ «մի» թուականի իմաստն առած է. լատ. *unus*, հին իրլ. *óin*, կրմիւս. *ain*, հին սկանդ. *einn*, լիւ. $v\tilde{e}nas$. յունարէնին մէջ միայն ձեւս կայ $\acute{o}\nu\eta$ «*unio*» (ինչպէս որ * $\epsilon\nu\omega$ - բնէն կայ միայն $\xi\nu\eta$ ձեւը): Եթէ զարմանալի երեւայ այս «մի» իմաստը, յիշելու է որ սնսկր. *ayam*ի ճշգրտիւ համապատասխանող բառ մը «մի» կը նշանակէ սլաւերէնի մէջ. հինսլ. $oj\tilde{i} \acute{d}in\tilde{i}$ «նոյն օր.» ($\alpha\delta\theta\eta\mu\epsilon\rho\acute{o}\nu$), ռուսի՝ $oj\tilde{i} \acute{d}in\tilde{i}na$ (нара $oj\tilde{i} \acute{d}in\tilde{i}na$ «վարձկան աւուր միոյ». հմմտ. Leskien, ի Indogerm. Forschungen, XVII, 491.) Պէտք է աւելցընել որ * ϵ -, * α - բունն անգամ «մի» կը նշանակէ յաջորդ յունականացս մէջ՝ \acute{o} - πατρος «համահայր.», \acute{o} - θριξ «նոյնասեր.», \acute{o} - έτης «համատիբ.» (վերջինս չափական պատճառներով գրուած $\acute{o}\acute{\iota}\acute{\epsilon}\tau\eta\varsigma$, տես Joh. Schmidt, ի Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 397.) Տրական $\acute{i}\eta$ եւ սեռ. $\acute{i}\eta\varsigma$ «միւս, միոյ» (իգ.) ձեւերը կարելի էր ածանցած ըսել * $\epsilon\iota$ բնէն: J. Schmidt

ուրիշ մեկնութիւն մ'առաջարկած է. (անդ՝ էջ 399): Բայց ապահոյն այն է որ լատ. *idem* - նոյնը, չէզոքն միեւնոյն է սնակը. *idam* «այն» բառին հետ. (լատին հոլովակերպին բոլոր միւս ձեւերը նորութիւններ են): Եւ սնակը. *anyá-s* - ուրիշ, բաղդատականին, զոր § 6ի սկիզբը յիշեցինք, ալբաներէնի մէջ կը համապատասխանէ նէ «մի»: Ուստի պէտք է ընդունիլ թէ բոլոր այն ձեւերն, որ հնդիկերէր. այն հոլովակերպը կը կազմէին՝ զոր կը ցուցցնէ սնակը. *ayam*, բայց ի «նա, այլ» (*ille, alius*) իմաստէն՝ ունեցած են նաեւ իմաստս «նոյն, մի» (*idem, unus*) եւ այս իմաստը կը նշմարենք նաեւ անհնչեւորն մէջ, յուն. *οἷος*, աւետ. *aēvō* «մի», հինպարս. *aiwa* «մի». (հմմտ. սնակը. *evā* «այսպէս», *vā* «որպէս») եւ սնակը. *ēka-s*՝ որ առանց տարակոյտի նոյն է լատ. *aequus* բառին հետ: Ուստի ալ պէտք չէ որ զմեզ զարմացնէ հնդիկերէր. փոխանակութիւնս *e: a* խնդրոյ ներքին դերանունան անհնչեւորն մէջ:

Լատ. *aequus* բառին վկայած *ai-* երկբարբառն նախահնդիկերէր. **pei* վանկին անշեշտ ձեւն է. յ բաղաձայնը՝ վանկային դեր մը ստանձնած է, իսկ *i* բաղաձայն մնացած: Բայց եթէ *i* վանկային դերն ստանձնէր, յ բաղաձայն պիտի մնար եւ յետոյ պիտի կորսուէր՝ առանց հետք մը թողլու: Ասով պիտի հասնուէր փոխանակու *i-* ձեւին, որ մեր դերանունանական բնոյն անհնչեւորն մէջ աւելի յաճախադէպ է քան թէ *ai-* ձեւը: Այսպէս լատ. *unus*ի՝ սլաւը կը պատասխանէ *imū* ձեւով, որ կրկին իմաստն ունի «ուրիշ» եւ «մի»: Այս նշանակութեանց համար օրինակները կրնան գտնուիլ Miklosichի բառագրոց մէջ: Խոտեղի է ամէն փորձ *imū* - ուրիշ, բառը ստուգաբանօրէն բաժնելու *imū* «մի» բառէն: Գիւրութեամբ կրնանք ցուցնել թէ երկուքին ալ բառասկզբան ձայնաւորն էր *i*,

ուսկից յի, որ յաճախ փոխուած եղած է *i*՝ բայց այլեւայլ սլաւ լեզուաց մէջ պէսպէս օրինաց համեմատ: Սերբերէնը տակաւին պահած է այս ոճով ծագած *i* ձայնին կարճ բլլալուն յիշատակը. (տես Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*. Paris 1902, p. 117.) Արդ սերբ. *inoča* «երկրորդ կին» (*uxor altera*) բառը կը ցուցնէ որ հինսլ. *imū* «ուրիշ» բառն ալ նոյն կարճ ձայնաւորն ունի՝ որ շատ լաւ հաստատուած է *imū* «մի» բառին համար (տես Meillet, *անդ՝ էջ 159*): «Մի» նշանակող սլաւ սովորական բառն է բարդութիւնս՝ հինսլ. *jed-imū*, որուն կողմնակի *jed-imū* ձեւը կը մեկնուի անշեշտ բառին ազդեցութեամբ: Այս բառիս քանի մը գաւառական (ուրւս, բուլղար, սլովեն սլովակ) ձեւերուն վրայ արդէն խօսեցանք վերը՝ § 4: Նոյնպէս *jed-* բառը կը գտնուի հինսլ. *jed-va* «հազիւ» բառին մէջ. (կերեւայ թէ չեխ. *ledva, sotva* բառերն ասոր վերջաւորութեան նմանած են. *sotva*ի ստուգաբանութեան համար տես Berneker, ի *Melanges Fortunatov*, Մոսկ. 1902, էջ 7՝ առանձինն տպագրութեան): Հին-Ռուսերէնի մէջ *od-in* «մի» բառին նմանակազմական ազդեցութիւնը ծնունդ տուած է երկրորդական *odva* ձեւին. իսկ *jed-va*ի վերջին տարրը նոյն է լին. *vōs* «հազիւ» բառին հետ. (խառնաձեւ՝ *advos*). Ուստի պէտք է որ *jed-* նշանակէր «միայն», «ճշդիւ» կամ նման բան մը: Կարծեմ թէ այս իմաստը յառաջ եկած է աւելի հնագոյն իմաստէ մը՝ «որ (է)», վասն զի տարակոյտ չկայ որ *jed-* յարաբերական դերանունան չէզոքն է. հմմտ. սնակը. *yad*, յուն *δ* (չէզոք): Վերջապահ *d* պահուած էր այն անլուծանելի խմբին մէջ, զոր դերանունն ի վերջոյ կազմած էր «մի» եւ «հազիւ» բառերուն հետ: Այս ենթադրութեան հաստատութիւն կու տայ արդի սլովեներէնի *kar* չէզոք

յարբերական դերանուն գործածութիւնը, ուր նոյնը յաճախ ուրիշ բառ մը ճշգրտելու պաշտօնը կ'առնու՝ իմաստի սա նրբութեամբ «միայն», «ճշգրիտ» կամ նման: Pleteršnikի բառագրոց մէջ կը կարգանք *kar eden ne* «եւ ոչ մէկը», եւ *Sketih* նշանաւոր գործէն (Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol, p. 256) կը քաղեմ հետեւեալ ասութիւնը՝ *kar na enkrat* «մէկ անգամէն, մէկէն»:

Հինսլ. *innä* «մի» բառին հայերէնի մէջ կը համապատասխանէ վերակցական մասնիկ մը՝ *-ին*։ որ նոյնութիւն կը ցուցնէ, եւ որ կրնայ ծնած ըլլալ **inom* ձեւէն: Մասնիկիս՝ նախնութեաց բառին հետ խառնուիլը կատարուած է հնդեւր. վերջատառ այն բաղաձայններու անկմանէն ետքը, որոնք հայերէնի մէջ ինկած են, բայց բառին վերջնավանկի ձայնաւորին անկմանէն յառաջ: Ասոր համար *-ին* մասնիկն յառաջ՝ այն ձայնաւորը պահուած է: Եթէ անկորուստ մնացած որեւէ բաղաձայն մը ձայնաւորը չէր բաժնէր *-ին* բառէն, անի վերակցական մասնիկն *ի* ձայնին հետ ձուլուելով կը կազմէր երկբարբառ մը, որ բարդ բառին վերջնութեւր վանկին մէջ գտնուելուն համար՝ պահուած է մինչեւ պատմական ժամանակներն ալ. (*e+i = հայ. է. a+i = հայ. այ. o+i + հայ. ոյ. մինչդեռ հին օի երկբարբառ մը հայերէնի մէջ միշտ է տուած է, տես Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 400. ուստի հնդիկեւր. երկբարբառներուն ձեւափոխութիւնն արդէն սկսած էր, եւ հնդիկեւր. օի անտարակոյտ արդէն փոխուած էր *օի* յառաջ քան *-in* բառին՝ նախնութեաց բառին հետ ձուլուելիւր. *u+i* կու տայ *ու*՝ տես Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 237. իսկ *i+i = է*): իսկ եթէ անկորուստ մնացած բաղաձայն մըն էր (*-+* հնդեւր. *-սէ. հայ. ո՝ հնդեւր. ոսէ*) որ բառավերջը կը կազմէր, այս բաղաձայնէն ետքն առանց որեւէ*

փոփոխութեան պահուած էր *-ին* բառին *ի* ձայնը:

Նախ կը յիշեմ հոս *-ին* մակբայները. *անդէն՝ *andē-in-* ձեւէ (*անդ՝ „ibi“*) *-սարէն, -ադրէն, -այրէն, -այրէն*, որոնք կեցած են սա մակբայներու ըրով՝ *սար, սարր, այրր, այր*. (տես ասխտակը § 1): Ուստի այս մակբայներուն կատարածն՝ որ ինկած է, եղած է՝ *-է. եւ այս կատարածին հետքերը կը գտնուին տակաւին տեղական նշանակութիւն ունեցող միւս մակբայներու մէջ. այսպէս՝ *արբէն, կամ արբէն+* տեղական՝ *ար մակբայէն եւ -ն եւ -+* վերակցականներէն. *նոյնպէս՝ երբէն եւ երբէն+* երբէն: Բնականապէս խնդիր կ'ելլէ թէ արդեօք այս է ձայնէն ետքն ինկած է հնդիկեւր. որեւէ բաղաձայն մը: Սակայն հնդիկեւր. ձեւագրութեան ծանօթ գծերն թող չեն տար մեզի մտածելու այն երկու բաղաձայններու մասին՝ որոնց անկումը հայերէնի մէջ ամէնէն աւելի հաստատուած է, այինքն *ո* եւ *մ* (*ի*): Կը մնայ ուրեմն գիտնալ թէ գոնէ հնդիկեւր. վերջատառ *-ի* մը կրնար իյնալ հայերէնի մէջ: Այս պարագային կրնայինք ընդունիլ յիշեալ մակբայներուն մէջ (եւ տրականներուս *ու՝, ուրբէն, ուրբէն+*, *ուրբէն*՝ *ո, ու+* եւ *ու*՝ *ն* դերանուններէ. եւ վերջապէս թէ բառին մէջ) հնդիկեւր. *-օի* կատարածին *-օի* փոխուել կանխաւ հանդիպած ըլլայ քան վերջատառ *-ի* անկումը): Ի յառաջագունէ կարելի չէ *ի* ձայնի մ'անկման դէմ որեւէ առարկութիւն մ'ընել: Ասի ճիշդ նոյն ընթացքը կ'ըլլար որով ընթացած է նաեւ նոր հայերէնն իւր զարգացման մէջ. այսպէս հին հայ. *ի* վերայ կ'ըլլայ նոր (ըստ հնչման) *vāra* (վրայ. տես Finck, Lehrbuch der neuost-armenischen Literatursprache, p. 6, 11, 12. Karst, Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen, p. 60—3. հմտ. իմ ըսածներս ի*

Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 401): Բայց հնդիկեր-
 մայր-լեզուին համեմատութեամբ հին-հայերէնի
 զարգացման համար այսպիսի օրէնք մ' ոչ կրնանք
 ապացուցանել եւ ոչ հերքել: Շատ անստոյգ են
 Մէյլէի (Meillet, ի Mém. soc. lingu., X, 137)
 յառաջ բերած օրինակները, որոնց մին մինչեւ
 անգամ բացորոշ սխալ է եւ որուն դէմ պիտի
 մաքառինք վարը: Ինչ ալ ըլլայ՝ նոյնութեան
 այժմէն՝ մակբայս այժմի քով՝ կրտսերագոյն նմանա-
 կազմական ներգործութեան մ' արդիւնք միայն
 կրնայ ըլլալ. վասն զի այժմ ծագած է այս խոս-
 ատութենէն, որուն նոյնութեան ձեւն ըլլալու էր
 ոչնի խոս: Նկատմամբ այն մակբայներու՝ որոնք
 բացառականի իմաստ ունին նշանակելու ենք այն
 այլակերպութիւնն որ կայ ուր: ուր-ուր-
 ուր-ուր-մն, ձեւերու եւ յաջորդաց մէջ՝ անոր-ուր-
 անոր-ուր-մն ուր-ուր-մն: Ինչպէս որ ուր-
 ուր-ուր-մն, ուր-ուր-մն դիւրաւ կը մեկնուին նմանակազ-
 մական ներգործութեամբ, նոյնպէս անոր-ուր-
 ուր-ուր-մն ձեւերէն պէտք է հեռեցընել թէ ուր-
 բառին եւ իւրածանցներուն վերջատառ ձայնաւորն
 -ի- մըն էր: Ասիկայ թերեւս -ի- աւարտող հոլովելի
 բնոյ մ' օրեւէ մէկ ձեւն էր. այն ատեն ուր-ուր-
 մանիչ ձեւը կ'ըլլայ *uō-* բնոյ մը մէկ ձեւը.
 (Հմմտ. լատ. *agrestis, caelestis, domesti-*
-cus).

Իսկ -յն վերջացող բառերէն նախ եւ յա-
 ռաջ պէտք է յիշատակել ուր-յն, ուր-յն
 որոնց առաջին տարրը կը հոլովի, մինչդեռ
 վերակցական -ին մասնիկն անհոլովալ կը
 մնայ. գործիականին մէջ կրկին հոլովաձեւ կը
 գտնենք՝ նով-ի՞ք եւ նով-ին. (յգ. նով-ի՞ք+ ծագած
 *նով-ի՞ք+ ձեւէ. առանց այս կրկին հոլովման
 շիթութիւն կ'ըլլար նով-ին յգ. ուղղականի հետ):
 Այլեւայլ հեղինակաց քով կրնանք մինչեւ ան-
 դամ վերակցականը հոլոված գտնել, մինչդեռ
 դերանունն անհոլովալ կը մնայ. այսպէս սեռ-

նոյն-ի կամ նոյն-յ, եւն: Ըստնք կրտսերագոյն նո-
 րութիւններ են՝ առանց ստուգաբանական ար-
 ժէքի՝ միայն թէ աւելի ալ հաստատուած են
 քանի մ' ուրիշ բառերու մէջ, որոնք -ին մասնիկն
 ունին: (Այս դիպաց մէջ, աւելի յաճախ կը գտնենք
 -ի- հոլովումը: Թերեւս Հայք այս հոլովումը նա-
 խընտրած են՝ երբ ցայն վայր անհոլովելի բառ
 մը հոլովել կ'ուզէին: Յամենայն դէպս սակէ
 ապահովապէս ոչինչ կը հետեւի -ին մասնիկն
 ստուգաբանական ձեւին համար:) Կը յիշատակեմ
 զարձեալ *ի-ի-յն* = *ի-ի-ի-ի-ի*. (*ի-ի-ի-ի-ի* - ուր-
 ուր-մըն է. հոս եղածն է -*om* ուղղ. կամ հյգ. մը՝
 որուն կատարածի բաղաձայնն ինկած էր նախ քան
 երկու բառերուն ձուլուիլը:) Ոչնչն՝ իբր գոյական
 կը գործածուի բարեւելու կամ մէկուն առողջու-
 թիւնը հարցընելու բանաձեւերու մէջ. (օր,
 ողջոյն +եղ.) որով բառն առած է «ողջունելու»
 ողջոյն տալը, իմաստն: Սկզբնական ձեւագիտու-
 թիւնը մտացուած է (*սեռ. ողջ-անի, յգ. ողջ-անի-յ*)
 բայց ի սկզբանէ վերը բառս ողջ (-*ո* բուն)
 բառին մէկ տեսակ զօրացումն էր, համազօր՝
 ողջ ողջ («ամբողջովին» եւն) ասութեան: Ի-ր-
 ուր-յն, *ին-ն-ն-ն-ն* (*ին-ն* եւն.), ուր-յն կ'երեւայ
 թէ *ի-ր* (-*ո* բուն) բառին այլակերպ մէկ ձեւը կը
 պարունակեն: Կրնանք *ի-ր* բառը դնել **seuro-* է,
 ուր- **seuro-*: Եթէ պէտք է ընդունիլ թէ
 հայերէնի մէջ հնդիկեր: Ս մ' ինկած է ՚ր բաղա-
 ձայնին առջեւ, (Հմմտ. նոր, ողբեր, սեռ. ողբերի,
 յն. *φρέαρ*.) կրնայինք հոս վկայութեան բերել
 առանց -րի խնամի ձեւերուն աղբեցութիւնը
 (Հմմտ. վերակցական -*ն* եղ. երրորդ գիմաց կա-
 տարեալին՝ *խոս-եցա-ն*, Z. f. vgl. Sprachf.
 XXXVIII, 234.) քանի մ' ազգակից ձեւերու մէջ
 որոնք սակայն «իւր» դերանունն հոլովակերպին
 այլ եւս չեն վերաբերիր, որչափ կ'երեւայ՝ ստու-
 գիւ ալ կրնանք -ն- բաղաձայնն ինկած ըլլալ

Հաստատել: Այս դէպքերու մէջ **sēuro-* տուած է իր, եւ **seuro-* որ- (ձեւ մ'որ Համեմատելի է Նորի Հետ, Հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 416) Որոշ եւ որեւէ (այժմ՝ որեւէ) բառերուն մէջ իմաստի զարգացումը կը յիշեցընէ ոչ միայն Հայ. որոյն, այլ նաեւ դան. *sær* (ած.) «ուրոյն», *særlic* «առանձին», Հինսկանդինաւականէն *sér*, գոթ. *sis* «իրեն», (sibi.) եւ կ'երեւայ թէ նոյն զարգացումն աւելի յառաջացած՝ կը գտնենք Հայ. որոյնս բային մէջ (իմաստով՝ բացառականով՝ Հեռանալ բանէ մը, Հայցականով՝ ուրանալ, ժխտել, եւն.): Որոշ եւ որեւէ բառերուն ձեւակերտ վրայ խօսած եմ ի Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 254, 450. -2՝ լաւ վկայուած ի ձեւակերտ նկատմամբ այն է՝ ինչ որ է -շ (դրիշ եւն) -ի ձեւակերտ նկատմամբ: Այս կարծեացս մէջ Հաստատուն կը մնամ նոյն իսկ տեսնելէս ետքը որ Հայ գիտնոց նշանաւորներէն մին՝ Լ. Մսերեանց՝ որեւէ բառը փոխառութիւն կը Համարի սչ-հնդիկէր. լեզուէն Վանայ բեւեռագիր արձանագրութեանց, որոնց մէջ կը կարգացուի բառ մը *u-li-še* կամ *u-li-e-še* «ուրիշ» Mserianc, O tak nazyvajemych Vanskich leksikalinych i suffiksalynych elementach v Armjanskom jazykě, արտասու. գործէս՝ Trudy XI archeologičeskago süžezda v Kijevě, t. II, Mosk. 1902, p. 11. Հմմտ. Verhandlungen des XIII. internationalen Orientalisten-Kongresses in Hamburg, 1902, Sect. II, B, Iran.) Արմատական իր-ձեւը կը գտնուի իր-եւր փոխադարձ դերանունան մէջ, որուն ձեւակերտը կը յիշեցընէ Հաւաքականս՝ որեւէ, որ ինքնին «իւր» դերանունան դերգաստանին կը վերաբերի. Հմմտ. իմաստին Համար՝ ոռու. սլով., լեհ., չեխ. *osoba* «անձ մը», հինսլ. *soboja*՝ փոխադարձ դերանունան գործիականը: Որեւէ բառին ստուգաբանութիւնը սակաւին լաւ ճանչցած չէի ի թերթիւն Z. f. vgl.

Sprachf. XXXIX, 478: Եթէ իր-եւր բառն՝ իւր ձեւով՝ կը յիշեցընէ մեզ իր բառը, յ.թ. իր-եւր. գրծ. իր-եւր «suo jure», ուստի՝ իր-եւրն, իր-եւրն, անդին որեւէ բառը կը ցուցընէ թէ «իւր» դերանունան ածանցները կրնային առնուլ նշանակութիւն մ'որ Համանիշ էր ոչնչ բառին («անձն» եւ «ipse» ինքն): Արդ ոչնչ նաեւ «մարմին» իմաստն ունի. (անտարակոյս ասիկայ Հնագոյն նշանակութիւնն է բառիս՝ որուն ստուգաբանութիւնը յաջողութեամբ դատած է L. v. Patrubány, ի Indogerm. Forschungen, XIII, 163.) Ասի կը յիշեցընէ մեզ իր-եւրն եւ որեւէն բառերը՝ վերջինս առանց երկբայութեան բաժնելու ենք այսպէս՝ որեւէն կամ որեւէն. եւ *որեւէ կազմուած է ձեւակերտով մ'որ նման է անոր Հետ՝ որ կը գտնուի բառերու մէջ՝ շուրջ (Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 387) եւ հինսլ. *qtro-ba* «որովայն»: Անչ՝ բառէն կայ ածանցս անչնայ. եւ եթէ յոյր փոխառութիւն մը չէ՝ որ ցայժմ ճանչցուած չըլլայ, կրնայինք նոյնը բաժնել յոյր. (նախդրին Համար՝ Հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 371, 436.) եւ իմաստը կ'ըլլար գրեթէ «in suo»: Ուստի «իւր» («suus») դերանունան եւ իւր ածանցներուն Համար չորս տեսակ ձայնաւորութիւն ընդունելու է (ի-, ոյ-, ի-, ու.) եւ ու: ու ձայնաւորութիւնն է որոյն բառին մէջ մեր գտածը:

Շատ Հետաքրքրական են այն վերջացող բառերը: Ար յիշատակեմ նախ ֆ-նչն (մակբայ եւ անհորովելի ածական, բայց երբեմն հորովեալ՝ -նչն- կամ -նչն) ֆ բառին քով (-ն բուն.) ֆ-նոյն է յն. *միւ* իգականին Հետ, եւ Համապատասխանող յգ. Հայցականը կը գտնուի մակբայիս մէջ՝ ի ֆ-նչն: Ծանօթ է որ Հայերէնը քերականական սեռը կորսնցուցած է. բայց բազմաթիւ ածականներ -ի-: -ա- բներ են, այսինքն ուրեմն կամ՝

հնդիկներ. տեսակէտով՝ -ā- բներ են եւ կամ՝
 իգական ձեւն ընդհանրացուցած են. (գոր. Բ-դ-ւ-ւ, սեռ. Բ-դ-ւ, գործ. Բ-դ-ւ-ւ-ւ) իսկ ընդհակառակն այն
 անականներն՝ որոնք -- բներ են. արականին ձեւն
 ընդհանրացուցած են: Բայց այս ընտրութիւնը
 յաճախ բաւական դիպուածական եղած ըլլալու է.
 եւ ասով զարմանալի չէ որ իբր մակբայ կը գտնենք
 իգական ձեւն անականի մը՝ որ այլուր արական ձեւն
 ընդհանրացուցած է: Սակայն եւ այնպէս «մի»
 բառին ճշմարիտ հին արականն անտարակոյս ունէր
 ձեւ մ'որ կը համապատասխանէր յն. εἰς բառին,
 եւ որմէ թերեւս հետք մ'ունինք եւ «մի» բառին
 մէջ. (Z. f. vgl. Sprachf., XXXIX, 414). ուստի մի
 արականը նորութիւն մ'ըլլալու է: Ուրիշ իգական
 անական մըն է՝ -ին վերակցականով՝ միւն-ն, որուն
 քով կայ միւն, սեռ. միւնի. (միւն բառին է
 ձայնն երկրորդական է): Ամբն-ն կը հորովի՝ եր-
 կրորդական հորովմամբ մը՝ սեռ. միւն-նի, յգ. -ից-
 բայց հնագոյն հորովումը պահուած է յոգնակոյն
 մէջ՝ միւնի-ին, հյց. միւնի-ին, սեռ. միւնի-նի
 (կրկին հորովմամբ՝ միւնից-նից): Այս յոգնակին -ն-
 բուն մըն է, այս որուն ուղղականը կանոնաւորապէս
 կազմուած է (-ի = յն. -ες.) մինչդեռ հայցականը
 -ի- ձայնաւորը փոխանակած է փխ. -- ձայնաւորին.
 (կանոնաւոր կատարածն ըլլալու էր -- ձայնաւորին
 -ans ձեւէ, այս ալ՝ -դէ,) եւ սեռականը՝ նմանա-
 կազմութեամբ առած է միջարկեալ երկրոր-
 դական -ի- ձայնաւոր մը: Այս միւնիցն միջար-
 կեալ յաւելուածը կայ նաեւ եզ. գործիականին
 մէջ՝ միւնի-ին: Իսկ միւն բառը կրնանք նոյն գնել
 լատ. omnīs բառին հետ. լատին բառը m եւ n
 տառերուն մէջ կրնայ e ձայնաւորը կորսնցուցած
 ըլլալ. եւ հայերէնին = ձայնը կրնայ հնդիկներ. 0-
 մ'ըլլալ. (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 99, XXXIX,
 336, 370, 387): Պէտք է այս համաձայնութիւնն՝
 իբր դիպուածական՝ մերթ-ել, եւ լատ. omnēs բառը

համարիլ աղաւաղութիւն մը hominēsի. (այսպէս
 Bréal, Mém. soc. lingu. V, 344 ff. նուազ հաւա-
 նական է Բրուգմանի վերլուծումն՝ իբր *op-ni տես
 Brugmann, Die Ausdrücke für den Begriff
 der Totalität, Leipzig, 1894, p. 65.) եւ հայերէն
 բառը կապել սնակր. sama- բառին հետ: Հայերէն
 համայն, սեռ. համայն-ի. յգ. -ից՝ պարսիկ փոխառու-
 թիւն մ'իբր հիմ ունի (տես. Հիւբշման, Arm.
 Gr. I, 176). վերջաւորութիւնը կրնայ -մն-նի
 նմանողութիւն մ'ըլլալ, բայց կրնայ նաեւ ըլլալ
 որ փոխառեալ մակբայի մը վրայ հայ. -ին վերա-
 կցական մասնիկն անկախօրէն աւրնթերագրուած
 ըլլայ: Հայերէնի մէջ ամենեւին զարմանալի չէ հին
 մակբայի մ'իբր անական գործածուիլը: Շարք մը
 բառեր -- այն վերջաւորութեամբ հիմնուած են --
 կատարածով գոյականներու վրայ՝ [իւնի-նի-
 ինի-նի-նի-նի] նոյն-խառն-նի. (նոյն եւ խառն.) նոյն-
 պէս՝ նոյն-հեղա-նի. (բայց հոս անշուշտ նոյն-
 խառն բառին նմանողութիւն մը տեղի ունեցած
 է, վասն զի հեղ բառն -- բուն մըն է՝ նոյն
 յն. πῆδοςի հետ. կամ ընդունելու ենք թէ
 այս մակբայական բացատրութեան մէջ պահուած
 ըլլայ հնագոյն չէզոքին յոգնակին: Գործիականը
 -հեղ-նի սա բացատրութեանց մէջ այս-հեղ-նի,
 -նի-նի-նի չի կրնար հեղ [՝հետք] բառին մէկ
 ձեւն ըլլալ. այլ մանաւանդ գործիական ձեւն է
 բաղաձայն-բնոյ մը, այսինքն՝ որն բառին, յն.
 πούς, նոյն նորութեամբ՝ զոր տեսանք միւնի-նի
 բառին մէջ. ուստի «նոք» նշանակող բառին հո-
 լովման մէջ եղած է փոխանակութիւնս 0 : e). միւն-
 խառն-նի եւ համ-անխառն-նի պարսիկ անբաժնի
 փոխառեալ բառէն. համանխառն-նի կը գործածուի
 նաեւ իբր անական. (յգ. սեռ. -ն կամ -ից):
 Սիւն-նի է --ի (չափ սահմանեալ, քանակութիւն
 են) բառէն՝ --ā բնով, փոխ առնուած պարսկերէնէ.
 ուստի --ի-նի ստուգաբանօրէն ըլլալու է նովին

չափով, նոյն սահմանին մէջ, ներգիւլուած, մէջը պարունակուած», Բացարձակ անկարելի բան մը չէ նոյնութեան մասնիկ մը փնտռել նսեւ ունայն, սեւ. ունայն-ի (յգ. ունայն-ից) կամ ունայնոյ. (սնակր. ūnā-, յն. εὐναις, լատ. vānus, գոթ. vans) եւ նոյն իսկ որովայն (սեւ. որովայնի, յգ. -ից) բաւերուն մէջ, եթէ վերջին բառս ստուգաբանօրէն էր „suum (corpus“, “իւր, անձն): Ինչպէս վերն ենթադրեցինք:

Բաւական յաճախ անգամ -ին մասնիկը կը կցի գործիականի մը՝ վերջաւորութեամբ --, հնդեւեր. -bhi. այսպէս [իւն-ին] ուղիւն-ին (-ուի-ի) փնտռ-ին (փն-ի-), ի-րոտ-ին (ի-ր-), քուր-ին (քու-), սեւ-ի-ն. ուկ-ին (ու-ի-), եւ յգ. հայցական մըն է զոր կը գտնենք բառիս մէջ՝ ի փաս-ին. (տես վերը):

Լեակատար հոլովմամբ բաւերու, որոնց կը կցուի մասնիկը, միակ օրինակներն են՝ դերանուանքս ուն, դոն, նոն, եւ թուականաց շարք մը՝ որոնք սեւնէին բառին պէս կը հոլովին. այսպէս՝ երէին, չրէին. (երէ+, չր+.) նմանակազմութեամբ՝ երիւն (երի-), ե-նէն-ին (ե-ն-), քուրէին (քուր՝ որ ու բուն է): Նորոն, նոցոն, սեւնեցոն եւ նման ձեւերու մէջ ու ձայնը ծագած է սիէ, աւ ալ՝ ս-իէ: Եզ. սեւականի վերջաւորութիւնս ալ պահած է վերջատառ ու ձայնը անորոշ դերանուանցս մէջ՝ ու+, ուն, սեւ. ուրո-+ ուրո-ն: Այս ու- ձայնն առանց տարակոյսի հնդիկեւեր. -ōd մըն էր. (հմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 237): Սակայն ս ձեւերս՝ եզ. ուզ. նոն, հյց. շնոն, գործ. նովն, յգ. ուզգ. նոտին, հյց. շնոնին ծնունդ տուած են նմանակազմական ձեւերու՝ նորին, նոցին. եւ եզ. տրականին մէջ կը գտնենք միշտ նմանակազմական ձեւս նօին, (մինչդեռ կը սպասուէր -եմ ձեւ մը, հմտ. ուն-+, ուն-ն տրականները -ի, ուն անորոշ դերանուանց): Այս ոճով

-ին վերջաւորութիւնս ընդհանրացած է ուն, դոն, նոն դերանուանց հոլովման մէջ. (միայն յգ. գրծ. է նոտին-ի ց. ուղղականի ձեւին հետ չչփոթելու համար):

Արեւելութիւն մը չեմ գտներ -ին մասնիկը տանելու հնդիկեւեր. միավանի ձեւի մը հասցընելու (-im ըստ Meilletի, Mém. soc. lingu. X, 258). վերակցական -im մասնիկ մ'ենթարկուած կ'ըլար վերջավանի ձայնաւորի անկման օրինաց. եւ անկախ մասնիկ մ'ալ չէր կրնար նախընթաց բառին վերջատառ ձայնաւորը պահելու պատճառն ըլլալ. (բաց աստի այս դէպքիս մէջ ալ ռեգականը կ'իյնար դարձեալ. օրինակ մը չունինք որ միավանի մը մէջ վերջատառ ռեգականը պահուած ըլլայ. +ւ չէ = լատ. quam, այլ չէզոք մըն է *q'ānt, դերանուան մ'որ կը համապատասխանէր բաւերուս՝ յուն. πῶς, լատ. quantus հմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 374 ff.):

Վերակցական -ին մասնիկս չէզոքն է դերանուան մը՝ որ թերեւս պահուած է նախ „ipse“ (հմտ. այս-ինն) բառին մէջ, որ կ'երեւայ թէ առընթերդութիւն մըն է ասացուածիս *inom q'e inom (ուստի *ino q'e ino) “նոյն եւ նոյն”. “մի եւ նոյն”: Գիտենք որ սնկր. ca (*q'e) բառն երբեմն իւր իրարու կապած բաւերուն առաջնէն ետքը միայն կը դրուի. կ'ենթադրեմ թէ հայերենն ալ բաւերու նոյնպիսի շարք մ'ունէր: Վերակցական *q'e մասնիկը պէտք էր որ նախընթաց բառին վերջին ձայնաւորը պահելու պատճառ ըլլար. եւ նոյն արդիւնքը կը տեսնենք անորոշ դերանուան հոլովման՝ մէջ ու+, սեւ. ուրո-+. (ու, սեւ. ոյր հարցական դերանունն է): Բայց երբ “եւ” իմաստով բառին վրայ էր խնդիրը՝ ձայնագիտական այն արդիւնքը կրնար ընջուել նմանակազմութեան ճամբով. այն ատեն կը հասնուէր ձեւիս՝ *ին - + -ին: Եթէ շեշտն

առաջին *in բառին վրան էր, վերջին վանկը պետք էր նուազիլ այնպէս՝ ինչպէս այս նուազած է այս քամ ասութեանէն, (այս մասին յաջորդաց մէջ կը խօսինք): Արդիւնքը կ'ըլլար պատմական ինչն ձեւը:

Բառիս հոլովումը (սեռ. ինչեան) նմանակազմական է եւ հետեւած է -n եւ -ien- բներու օրինակին. (եռանքն, սեռ. եռանքեան. տես Ն. Բ. vgl. Sprachf. XXXIX, 395): Աւելի դժուարաւ կը մեկնուին այսպիսի ձեւեր՝ ասնէնէան, էրեւեան = ասնէնէն, էրեւեան: Ասիկայ -ien բներու նմանողութիւն մըն է, զոր աւելի դիւրաւ կը հասկընանք, եթէ ներքին ըլլայ նախապատմական ժամանակաց համար -iŋ (ուստի՝ -եան): -in- փոխանակութիւն ընդունիլ՝ -ien- բներու հոլովման մէջ. եւ կամ ընդունիլ թէ պատմական ժամանակաց -եան ձեւը ծագած ըլլայ անկէ որ -in- ձեւերն որ -ien- բներուն կը վերաբերին, խառնակած ըլլան -ŋ- ձեւերուն հետ՝ որ -n- բներուն կը վերաբերին: Անով որ հին -ին ձեւերը գոյութիւն ունէին միեւնոյն ժամանակ -եան (*-iŋէ) նորագոյն ձեւերուն հետ՝ առիթ առած էր նոյն կրկնութեան այլեւայլ հոլովոց մէջ, ուր -ին վերջաւորութիւնը գոյութիւն ունէր՝ առանց -ien բնոյ մը վերաբերելու: Այս կերպով կրնան մեկնուիլ խառնուրդ հոլովումներն՝ ինչպէս եռանքն, եռանքեան. հաս -եան յաջորդած ըլլալու է -in-ի մը՝ որ հնդիկեր. -en- է կը ծագէր: Սակայն նշանակելու է որ -ien- բները պատմական ժամանակաց մէջ չեն ներկայացրներ որեւէ ձեւ մ'որ -in-ի վրայ յեցած ըլլար: (Գործիականին մէջ այն բառերն՝ որ -ին մասնիկն ունին, երբեմն ձ բներու ազդեցութեան ենթարկուած են. որով՝ նոսրմբէ կայնոթմբէ ձեւի քով՝ նոյն բառէն. հմտ. քանոմբէ քանր բառէն, յգ. քանոնն:)

Ինչն բառին քով կայ ձեւ մ'ալ ինչն-ին որ -ին մասնիկն երեք անգամ կը պարունակէ. սակայն վերջին -ին մասնիկն կցուիլն յայտնապէս վերջ-

նստառ ձայնաւորաց անկմանէն ետքն եղած է. իսկ այսպիսի բառական յաճախ գործածուած ասութեանց մէջ՝ ինչն ըստ ինչեան՝ չորս անգամ կրկնուած է -ին բառը:

Աւելի նուազ հաւանական է ինչն բառին ուրիշ մեկնութիւն մը որ առաջարկուած է ի Ն. Բ. vgl. Sprachf. XXXVIII, 235:

Բ.

Մէյէի գեռ-թիւնը հոյերէնի ցոցալու գրո-թիւն մասին

(§ 9 այս. § 10 — 11 սա եւն, եւ յօդերը):

§ 8. Հայերէնի ցուցական դրութիւնը (այս, այդ, այն. --, -դ, -ն. --, դ, ն. այն, այդ, այն.) մեկնած է Մէյէ (Meillet, ի Mémoires orientaux, publiés par l'École Nationale des Langues Orientales vivantes, Congrès de 1905, p. 139) րատ երեւութիւն շատ պարզ կերպով: Ըստ այնմ *ko-, *to-, *no- ցուցական բները (զոր կը գտնենք այն, դայն, նայն բառերուն մէջ) բարդուած ըլլալու են *ai մասնական մը հետ, որ թէ գերանուան սկիզբը (այս, այդ, այն) կը դրուէր եւ թէ գերանունէն ետքը (*so-ai, *do-ai, *no-ai, ուսկից՝ սո, դո, նո): Իսկ յօդերը կը կարծէ նոյն հեղինակը թէ ըլլան մակբայներ, որ համեմատելի են լատ. -ce եւն ձեւերուն հետ: (Mém. soc. lingu. X, 261.) Մէյէի գործերը՝ Հիւլլանսի երկերէն ետքը՝ հայ լեզուագիտութեան որեւէ ուսման համար ամենէն աւելի անհրաժեշտ են: Ասոր համար քննադատութիւնն, որ ուսմանց յառաջադիմութեան համար կարեւոր է, որ սաճախ նշանաւոր գաղղնացի լեզուագիտիս տեսութեանց կը բախի: Ասոր օրինակ մը պիտի ըլլայ այն խնդիրը՝ որուն վրայ ճառելու ձեռնարկած եմ: Բայց կը յուսամ թէ

յայտնի պիտի տեսնուի ասով որ իմ հակաձառու-
թիւնս միեւնոյն ժամանակ մեծարանք մըն է:

§ 9. Մէյէ յառաջագոյն հայերէն այդ բառը
կը համարէր սնսկր. *ē-ta-* բնոյն ստուգարանական
համադրոր. (Mém. soc. lingu. X, 254): Անտարա-
կոյս ափ շատ հիմնաւոր տեսութիւն մըն է: Հայ
գերանուան ձայնաւորն արգելք մը չ'ըլլար: Տեսանք
(§ 4) որ սնսկր. *ē-ta-*ի *ē* ձայնը **ei-* գերանուան
բունն է. եւ այս գերանուան մէջ կրնանք սպասել
նչ միայն փոխանակութիւնս *ei:oi*, այլ նաեւ փո-
խանակութիւնս *ei:ai-* (§ 5ի վերջը, § 6ի վերջը,
§ 7ի սկիզբը): Բաց աստի հայ. այ- բառակցքան՝
կրնայ ներկայացընել թէ հնդիկեր. *oi-* եւ թէ
հուստարապէս հնդիկեր. *ai-* (Z. f. vgl. Sprachf.
XXXVI, 89): Սակայն եթէ այդ նոյն է սնսկր.
*e-ta-*ի հետ, այն ատեն նչ թէ մասնիկ մըն է
որ գերանուան կցուած ըլլայ եւ որ ազատ կերպով
կրնար տեղ մը գրուել, այլ եղածն է բարդութիւն
մը՝ որ ամենահին ժամանակներէն արդէն ձուլուած
մէկ բառ եղած էր:

Ի հարկէ կրնայինք այդ սնսկր. *e-ta-*ի հետ
նոյն դնելու կարծիքը մէկդի թողուլ, եթէ ան-
հրաժեշտ ըլլար մասնիկ մ'ընդունելու ենթադրու-
թիւնը: Եւ այսպէս ճշդիւ կը մտածէ Մէյէ:
Շեշտագիր հայ աւետարանաց մէջ այդ, այդ
բառերու սեռականները գրուած կը գտնուին
այնորիկ, այնորիկ: Առաջին վանկին շեշտումը կը
գտնուի նաեւ սա բառերուս մէջ՝ այն-դէն, նայն-
դէն, ահա-ասիկ (ահա-ասիկ բառերէ), եւ նոյնն
ենթադրելու ենք այժմ բառին (այն ժամ բառերէ),
նաեւ այնք սեռականի, այնք տրականի եւն
ձեւերուն համար: Վասն զի ուրիշ կերպով չի
մեկնուիր վերջնութեւր վանկի ձայնաւորին անկումը.
(վերջնութեւր՝ հնդիկեր. տեսակիտով, վերջին
վանկ՝ հայերէնի տեսակիտով.) անկում մը ձայնա-
ւորացս ա՛ ժամ բառին, ո՛ որուն վկայ են այնորիկ,

նորուն ձեւերը, եւ ո՛ որուն վկայ են տրականքն
ինչպէս այլ-ո՛ւ. (այլ բառէն): Այս օրինակներէն
եւ ոչինչ բառէն՝ կը հետեւցընէ Մէյէ որ առաջին
վանկը կը շեշտուի այն ատեն միայն, երբ երկու
նախնարար իրարմէ տարանջատ բառեր իրարու
կ'առընթերագրուին. եւ այս պատճառաւ այդ
այդ, այն գերանուանց մէջ երկու բառերու
առընթերագրութիւն մը կը տեսնէ:

Եթէ առաջին վանկերու շեշտման ուրիշ
օրինակներ ալ չունենայինք բաց ի այն բառերէն՝
գորոնք կը յիշատակէ Մէյէ, սակայն եւ այնպէս իւր
տեսութեան ուղղութիւնը միշտ վիճելի կրնայինք
համարիլ: Յոռի շրջանի մը վտանգէն զերծ մնալու
համար պէտք չէ որ եւէ եղբակցութիւն ընել այս,
այդ, այն բառերը պարունակող օրինակներէն:
Առանց տարակուսի առաջին վանկը շեշտելու նոյն
պատճառը կայ թէ այն-դէն, այժմ բառերուն եւ թէ
այդ, այդք, այնք ձեւերուն համար. եւ եթէ ի
յառաջագունէ չենք գիտեր այդ շեշտելու պատ-
ճառը՝ բան մ'ըսել չենք կրնար այն-դէն շեշտելուն
մասին: Ար մնան երեք օրինակներ. նայն-դէն եւ
նչինչ առընթերագրութիւնք են, բայց նոյն ծա-
գու մը չենք կրնար հաստատել ահա-ասիկ բառին
համար. (ահա-ասիկ առընթերագրութիւն մըն է,
բայց հոս շեշտն առաջին վանկին վրայ չէ.) Ուստի
փոխանակ Մէյէի տեսութիւնն ընդունելու՝ նոյն-
չափ հիմամբ կրնայ հաստատուիլ թէ շեշտին այս
անտվար դիրքը կախուած է հոգեխօսական
կարեւորութենէն առաջին վանկին՝ որ ցուցումը
կամ ժխտումը կը պարունակէ: Կրնայ համեմա-
տուիլ այն ամէնը զոր բոսած է Եսպերսէն (O. Jes-
persen, Fonetik. Կոպէնհագ 1897—99, էջ
559—60. Lehrbuch der Phonetik. Leipzig. 1904,
p. 211 առաջին վանկին շեշտման մասին այսպիսի
առութեանց մէջ՝ գերմ. *réal und idéal; Sym-
pathie u. Antipathie; Konjunktiv, Substantiv,*

Adjektiv, Nominativ; germanisch հակադրուած nordisch; die ministerielle Partei, nicht die Volksvertretung, կամ վերջապէս դերմ. բառի մէջ' *entweder* կամ դանիականին *indtagen* խօսքին սաստկացուցման պարզային: Եսպերսէն կ'աւելցընէ. «Հիմայ կը հասկընանք թէ ինչպէս եղած է որ գերմանական շեշտման սկզբունքն կատարուած է իւր տեղափոխումքն՝ վերջին յաճախ անկարելոր վանկերէն դէպ ի նշանակալից եւ (կամ) առաջին վանկը: Եսպերսէնի արդիւնքն է որ ձայնական փոփոխութեանց մէջ հոգեխօսութեան կատարած դերը միշտ պայծառ յերեւան հանած է. եւ նման գաղափարներ յաճախ արտայայտած է լեզուաբանական փիլիսոփայութեան անոր լեհացի եղբայրակիցը՝ Baudouin de Courtenay. Ուստի՛ իմ նշանաւոր հայրենակցէս ետքը՝ պիտի յիշեմ նշանաւոր լեհացւոյն խօսքը: Այս գիտունը՝ որ բեղուն է գաղափարներով, (զորոնք յաճախ կը սիրէ միայն հարեւանցի ստուերագծել, որեւէ քննադատականի մը կամ պատահական յօդուածի մը մէջ՝ քան թէ յօրինուածական ձեւի մը տակ ներկայացընել,) շատ անգամ խօսած է առաջին վանկին հոգեխօսական կարելորութեան մասին: Իւր ուսումնասիրութեանց մէջ (միոյն խորագիրն է *Próba uzasadnienia samoistności zjawisk psychicznych na podstawie faktów językowych*, p 9—12, որ արտատպութիւն մըն է *Արակովի Գիտութեանց Ճեմարանի Յիշատակագիրներէն՝ Rozprawy եւն, փիլ. բաժին, t. XL, 1904. գերմ. լեզուաւ զբաժ մէկ համառօտագծին մէջ՝ որ լոյս տեսած է Արակովի Ճեմարանի Օրագրին մէջ (Bulletin, 1903, յունիս. յուլիս, էջ 3) եւ նաեւ ի գիրս *Szkice językozawcze*, I, 417.) մտադիր բրած է թէ լեհերէնի ինչպէս նաեւ շատ մ'ուրիշ լեզուաց մէջ՝ բառին սկզբան վրայ է «հոգեկան շեշտը» (accent*

psychique) եւ այն է որ հոգեբանական ամենամեծ կարելորութիւնն ունի. եւ ասոր ապացոյց կը բերէ այն պարագան որ բառասկզբան ձայները նախընթաց բառին վերջին ձայներու վրայ համաձայնեցուցիչ մեծ ազդեցութիւն մը կը գործեն, զոր շնորհիւ նոյն ձայները՝ բառամիջին. (լեհ. *grzeczny*՝ ծագած է *rzeczny* «համեմատ իրին» մինչդեռ կայ օր. աղ. *krzak* «մացառ» է ձայնով. եւն.) Ասով կը հասկընանք թէ երբ խօսքին սաստկացում մը տեղի ունենայ՝ շատ լեզուաց մէջ առաջին վանկերն են որ կը շեշտուին: Ասոր հակառակ մտադիր կ'ընէ նոյն Baudouin de Courtenay թէ բառին վերջը սովորաբար «նուազ գիմացող տեղերէն» է (*loca minoris resistentiae*.) Ի բաց առեալ այն դէպքերն՝ ուր հոգեխօսական զօրաւոր համընթացութեամբք պաշտպանուած է: Ասկէ է անթիւ լեզուաց մէջ վերջին վանկերուն անկումն, եւն:

Եթէ հայերէնի մէջ առաջին վանկին շեշտման ուրիշ օրինակներ չունենայինք բաց ի անոնցմէ՝ զորոնք կը յիշատակէ Մէյէ, պիտի վարանէինք մէկ կողմանէ Մէյէի գրութեան եւ միւս կողմանէ գերմանական եւ դանիական նման դիպաց միջեւ՝ ուրոնց այնպէս լաւ մտադիր բրած է Եսպերսէն: Սակայն ունինք օրինակներու շարք մը, որ խնդիրը վերջնականապէս կը վճռեն ի նպաստ գերմանական նման դէպքերու:

Ծանօթ էր այնորիկ, այնորիկ շեշտումը. ամէն քերականութեանց մէջ այս կէտը կ'ուսուցուէր: Բայց հին հայ ձեռագիրներն անձամբ չկարգացողը՝ կրնար գիւրաւ չգիտնալ թէ ինչ բան էր քերականաց սորվեցուցածին հիմը: Ուստի Մէյէի շատ երախտապարտ ըլլալու ենք որ Աւետարանաց շեշտման մասին այնպիսի թանկագին տեղեկութիւններ տուաւ, եւ դարձեալ իրեն վերագրելու ենք իրր մեծ արդիւնքը որ

մտադիր բրած է այժմ, այժմ, այժմ եւն ձեւերէն քաղելի վկայութեանն: Բայց իւր տուած տեղեկութիւնքը լիակատար չեն: Քերականք կը նշանակեն որ նոյնպէս առաջին վանկը կը շեշտուի սա բառերու մէջ՝ քոնէ, քոնցէ, քոնայ, քոնեօ, քոնայեւ, քոնէ, քոնայեւ, քոնայեւ, եւ դասական թուականներու մէջ՝ օրինակ վեցերորդ, դասերորդ: գարձեալ սա բառերու՝ իէէ, իէդէ, քրէիէ: Այս բառերուն մեծագոյն մասը պարզ առնութեազրութիւնք չեն. բայց այնպիսի բառեր են՝ որոնք իրենց նշանակութեամբն ատակ են սաստկութեան եւ հակադրութեան շեշտն առնելու. ասոնց համապատասխանող դանիական աստիճանքը կամ բառերը կրնան մասամբ՝ սաստկացման առթիւ՝ անսովոր շեշտ մ'առնուլ առաջին վանկին վրայ. այսպէս՝ *i det mindste, måske, alligevel, især, endskönt, omtrent.* (հմտ. քոնէ, քոնցէ, քոնայեւ, քոնայեւ, իէէ, իէդէ, քրէիէ): Ասոնք նոր-հայերէնի օրինակներ են՝ Այտնեանի քերականութեանէն քաղուած, եւ չեմ գիտեր՝ սրջափ հին է այս շեշտումը. բայց պէտք չենք անտեսել որ այս ալ հիմնուած է ձիշդ նոյն սկզբան վրայ, զոր կը ցուցնէ Մէյէի յիշած բառերու շեշտումը: Աւելցնելու է որ կոչականք ալ առաջին վանկին վրայ կրնան շեշտուիլ՝ քրէիէ, քոնայի (նուազական՝ քրէի, քոնայ բառերու.) այս ալ նոյն սկզբան մէկ արդիւնքը կրնայ ըլլալ. բայց կրնայ նաեւ ըլլալ որ ասիկայ հնդիկեր. մայրլեզուի մնացած մէկ ժառանգութիւնն էր:

Ուստի այնք, այնքիլ եւն շեշտումը փաստ մը չէ ի նպաստ Մէյէի ստուգաբանական տեսութեան:

§ 10. Ս, դ, ն գերանուանց դալով՝ արդեամբք կ'երեւայ թէ Հայք ասոնց ու ձայնն իբր առանձինն տարր մը զգացած են. վասն զի նոյն ձայնը միւս հոլովներուն մէջ ալ կ'երեւայ սեռ.

որոնք, ս, ս, եւն: Հոլովումը բոլորովն զուգակշիռ է սոն, սեռ. որոնք, ս, ս, հոլովման: Բայց այս զուգակշիռութիւնը միայն առերեւոյթ է: Յայտնապէս -ն մասնիկը (տես § 7) ծագած է երկվանկ ձեւէ մը եւ ձուլուած է նախընթաց բառին հետ՝ վերջին վանկին ձայնաւորաց անկմանէն յառաջ: Բայց նոյն ընդունիլ չենք կրնար որոնք, ս, ս, ձեւերուն առերեւոյթ երեցող մասնկին համար. վասն զի այն ատեն կը սպասուէր որ վերջաւորութիւնքն ըլլային՝ սեռականին -ա, տրականին -ea, գործիանին -ea (-i + a-է), յոգն. սեռականին -ա. իսկ ասոնց հետքը չկայ: Խնդիրն աւելի կը կնճռոտէր, եթէ պէտք ըլլար որոնք բառին - մ մասնիկը նոյնացնել այն գերանուան այն վանկին հետ, ինչպէս որ Մէյէ կ'առաջարկէ: Այն ատեն բոլորովն անկարելի կ'ըլլայ մեկնել այն բաղաձայնին անկումը որ այս բառին մէջ ի ձայնի ձեւով պահուած է. հին-հայերէնի մէջ չ'իյնար ի մը՝ որ ձայնաւորի մ'անկմամբ վերջատառ եղած էր: Կարելի չէ վկայութեան բերել որոնք հրամայականը որոնք ցոնէ՛ բային. վասն զի այս ձեւը չի կրնար ծագած ըլլալ որոնք ձեւէ մը (հմտ. կատարելոյ եղ. երրորդ դէմքը՝ որոնք, ուր ոչ ց ինկած է եւ ոչ ց): Ուր ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ՝ բայց միայն նմանակազմական նմանողութիւն մը միւս հրամայականաց, ինչպէս որոնք, քրէի. (կոր. երրորդ դէմք՝ որոնք, քրէի), որոնք ու ձայնը կ'երեւայ թէ ծագած է -a-է. հմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 212. (հոս պէտք է նշանակել որ որոնք ցոնէ՛, որոնք բային ու: oi ձայնաւորը հնդիկեր. eu մըն է. բայց -eu-ը հրամայական մը հայերէնի մէջ ուրիշ արդիւնք մը չէր կրնար տալ՝ բայց եթէ -է-. ուստի որոնք հրամայականը մեկնելու համար նմանակազմական նորութիւն մ'ընդունիլը բացարձակապէս անհրաժեշտ է):

Բայց եթէ սոր-ա բառին մէջ ենթադրուած մասնիկը չի կրնար երկվանկ հին վերակցական մ'ըլլալ, չի կրնար նոյնը նսեւ հին միավանկ վերակցական մ'եղած ըլլալ: Այսպիսի վերակցական մը պէտք էր որ ենթարկուէր վերջին վանկին ձայնաւորաց անկման օրինաց:

Ուստի *ai (սոր-ա եւն ձեւերու մէջ) մասնիկ մ'ընդունիլ կարենալու համար պէտք է ենթադրել թէ այս մասնիկն ի բնէ միավանկ մ'ըլլալով ալ՝ իբրեւ անկախ մասնիկ ապրած է մինչեւ պատմական ժամանակի սկիզբները. եւ յայտնապէս այս կարծիքն ունի Մէյէ: (Այն ատեն այ-ս բառին մէջ վերջին ձայնաւորին անկումն արդիւնք եղած ըլլալու է նոյն անկանոն շեշտմանը՝ որ տուած է աչաբսեռականին եւ այս՝ տրականին իրենց պատմական ձեւը. կամ թէ այ-ս բառին տարբերքն իրարու ձուլուած ըլլալու են աւելի կանխագոյն ժամանակ մը քան թէ սոր-ա եւն ձեւերու խառնուիլը: Ընթեցողին կը թողում երկու մեկնութեանց մէջ ընտրութիւն ընելը):

Այս դէպքիս մէջ սոր-ա եւն ձեւերու համար վերջաւորութեան չ ձայնի մ'անկումը կարելի է ընդունիլ: Բայց այն ատեն կը սպասուէր որ այ-ս ձեւին մէջ ալ նոյն անկումը տեղի ունենար. համար մեր վերն բաժը (§ 7) անդէն, որ-է-+ եւն մակբայից մասին: Չէր սպասուէր հնդիկներ. այսպիսի չի մը որեւէ հետք դանել: Գարձեալ բոլորովն անհաւանական կարծիք մըն է թէ *so-ai, *do-ai, *no-ai (ուստի՝ ս, դ, ն) ձեւերուն մէջ կրնար օ մ'իյնալ: Ասոր համար համեմատելի որեւէ օրինակ չի կրնար բերուիլ. եւ զարգացման այս ընթացքը շատ զարմանալի կ'ըլլար լեզուի մը համար որ միշտ պահած է e+a՝ առանց e ձայնն ինկած ըլլալու:

§ 11. Մէյէ կը կարծէ թէ կրնայ դրական նշան մը յառաջ բերել ապացուցանելու այն տեսութիւնը թէ նա ձեւին « ձայնը (սեռ. նորս,

ար. նժ, յք. նոս, զնոս, նոց) շարունակութիւն մըն է հնագոյն ai: Եթէ ն յօգը, երբ կ'որոշէ յարաբերական նախադասութիւն մ'որուն առաջին շեշտեալ բառն ըլլայ նա, կ'աւելցուի այս գերանուան վրայ վերը յիշուած կանոնին համեմատ (§ 4), յառաջ կու գան այսպիսի ձեւեր՝ նայն, նորայն, նժայն եւն. օրինակ՝ Պեպրոս է- որ ընդ նժայն եին: Արդ Մէյէ կը բաժնէ նժայն, եւ նժայն-ձեւը գերանուան հնագոյն ձեւը կը համարի: Ասի ես անհաւանական կը գտնեմ: Այս տեղ վերակցականին եւ նախընթաց բառին մէջ եղած կապն այնպէս թոյլ է որ այս կարգի sandhi մը բոլորովն արտասովոր բան մը կ'ըլլար. (այնչափ աւելի որ գոյականն՝ երբ զինքը որոշող յօգէն յառաջ ըլլայ՝ երբեք հնագոյն ձեւ մը չի ցուցնէր): Հնդիկներ. որեւէ լեզուի մը մէջ ալ ասոր հետ համեմատելի որեւէ օրինակ մը չեմ գտներ: Հինիւրալանդականին մէջ որեւէ sandhi մը չի հանդիպի՝ բայց եթէ երկու բառերու մէջ որ անձկապէս կապուած են իրարու իմաստով կամ գոնէ անլուծանելի խումբ մը կը կազմեն միշտ: Աւետան sandhiի բազմաթիւ դէպքեր կը ներկայացընէ (aete « սոքա », բայց aetaeča « եւ սոքա »): Բայց հոս ալ չկայ բան մ'որ համեմատուի նժայն ձեւին դիպաց: Միաժամանակ գոյութիւն ունենալով եօ « որ » եւ kas « որ » (quis) ձեւերը (զոր օր. ča « եւ » բառին առջեւ)՝ կարելի եղած էր որ պահուի այսպիսի խումբ մը kas՝ Թագm (« quis te »). Բայց երբեք չի պատահիր որ թոյլ եւ դիպուածական խմբի մը մէջ պահուած ըլլայ sandhiի ձեւ մ'որ այլուստ անձանութ է եւ որ մեծ հնութենէ մնացած ըլլայ: Լեհերէնի մէջ « ըլլալ » բային քանի մը ձեւերը վերակցաբար կը միանան նախադասութեան մ'առաջին շեշտեալ բառին. (ծիզդ ինչպէս հայ յօգը՝ երբ ստորակարգեալ նախադասութիւն մը կ'որոշէ.) բայց այս դէպքիս մէջ ալ վերակցականին

4*

նախընթաց եղող բառն որեւէ հնագոյն ձեւ մը պահած չէ բայց ի իւր այլուստ ունեցած ձեւէն. *rzekł-em* «բաժնեմ» իւր է կորսնցուցած է արտաբերութեան մէջ ճիշդ ինչպէս *rzekł* ձեւը. տես Baudouin de Courtenay, *Szkice językoznawcze*, I (Վարշաւ 1904), p. 417. դարձեալ փափկահնչիւն եղած չէ -ի ձայնը ձեւերուս մէջ *rzekł-em* կամ *jak-əs kazał, tak-em zrobit* («ինչպէս ըսիր, այնպէս ըրի»)։ Եթէ բայական այս վերակցական ձեւերուն առջեւ *sandhi* մը գտնուի, ասի խորին հնութեան մնացած *sandhi* մը չէ, եւ ոչ այնպիսի մ'որուն պատճառը մոռցուած ըլլայ, այլ *sandhi* մըն է կենդանի եւ նորագոյն, ինչպէս երգածայնական եւ երգածայնազուրկ բաղաձայններու փոխանակութիւնը։ Այսպէս է որ յիշեալ նախագասութեանց մէջ կ'արտաբերուի -ց մը փխ. -իի, եւ *dz* մը զի տեղը կը բռնէ խօսքիս մէջ *szlachciz-em* (կը գրուի *szlachcicem*) *dobry* «լաւ ազատորեար մըն եմ»։

Նոյնպէս հայերէն որ ընդ նոյն էին խմբին մէջ և բաղաձայնը արդիւնք է *sandhi*ի մը, որ դասական հայերէնի ժամանակը տակաւին կենդանի եւ նորագոյն էր։ Արդ այս ժամանակները շատ սովորական բան մըն էր կրկին վանկերու վերաբերող երկու ձայնաւորաց մէջ և մը մուծանել. (այսպէս Մեռայել, այեր՝ յուն. *ἀήρη*)։ Եւ որովհետեւ ն յօդին սովորական հնչումն էր ըն, *նմ-ըն խումբը կը ներկայացընէր ճշգիւ այն պարագաներն՝ որ մակաբոյս և ձայնի մը դարգանալուն համար կարեւոր էին։ Այսպիսի *sandhi*ի և մը կրնայ արտաբերուած ըլլալ շատ մ'ուրիշ դէպքերու մէջ ալ, թէեւ գրուած չէ. բայց *ոռա-ի-Յո* դէպքին մէջ գրեւ պէտք էր. վասն զի ը ձայնաւորը չէր գրուեր բայց միայն բառին սկիզբը։

Պէտք է նշանակել որ յօդին -ըն հնչուիլը (որմէ աշխարհաբար -ը վերջին ն ինկած ըլլարով)

միայն բաղաձայնէ մ'ետքը կը գտնուի։ Չայնաւորէ մ'ետքը ն կը հնչուէր, եւ այս ն պահուած է ցայսօր ալ. արդի՝ *մ-րդ-ը*, բայց որդի-ն։ Սակայն բացարձակապէս ստոյգ է որ ն ձեւը ծագած է -ըն ձեւէ. վասն զի հակառակ դէպքը, այսինքն ն ձեւէ հանել -ըն ձեւը՝ անկարելի է։ Ստոյգ է որ հայերէնի մէջ գոյութիւն ունի քաղցրահնչական ը մը. բայց այս մակաբոյս ձայնաւորը բառին վերջին բաղաձայնէն յառաջ չի հնչուիր՝ այլ անկէ ետքը. զոր որ. նոր՝ *մ-րդ-ը*, *դ-րդ-ը*, *լ-րդ-ը*. (Հմմտ. Karst, *Histor. Gramm.* p. 101—2. Այսինքն. Քնն. Քեր., Վիեննա 1866, Բ. 276)։ Յիշուած օրինակներուս մէջ + յօդնակեղ նշանն է (հնդիկեւր. -Տէ.) ուստի ուրիշ ապացուցի մ'ալ պէտք չկայ ցուցընելու թէ -ըն, -ըդ, -ըն յօդերու ը ձայնն ոչ միայն ստուգաբանական արժէք մ'ունենալու է, այլ նաեւ թէ նոյնը ստուգաբանօրէն վերաբերելու է յօդերուն եւ ոչ թէ նախընթաց եղող գոյականներուն։

Հայերէնի գոյական անուանց մեծագոյն մասը բաղաձայն մ'ունի իբր վերջատառ։ Վերջատառ ձայնաւոր ունին միայն բներս՝ *ի շո* եւ *ի շո*, այսպէս՝ որդի, որդի. սեռական-արականի մէջ՝ բներս -ա-, -ի- եւ -ու-, այսպէս՝ *աղի*, *սեռ*. *աղի*, *յք*. *աղիաց*, *դաւն*, *սեռ*. *դաւնի*, *յք*. *դաւնից*, *զարդ*, *սեռ*. *զարդու*. *դարձեալ*՝ -է բացառականները, այսպէս՝ -էր՝, *բց*. *ի* *սերմնէ*. (-է կատարածի ծագման մասին տես *Z. f. vgl. Sprachf.* XXXIX, 438.) Չայնաւորն է ծագած է *ei* երկրաբառէ մ'որ տեւական մնացած ըլլալու է մինչեւ պատմական ժամանակի սկզբները։ Իսկ է եւ ու ձայնաւորներէն ետքը կրնար յօդը կցուիլ առանց պէտք ըլլալու որ այն անցողական նշմարելի բաղաձայնը ներմուծուի՝ որ ու ձայնաւորէն ետքը կը մուծուէր։ Այսպիսով կը հնչուէր *որդի-ըն, բայց *նմ-ի-ըն, որ ձեւերէ ելան՝ որդի-ն եւ նոյն։ Վերջին ձեւիս

արտաբերութեան նկատմամբ յիշելու է որ հայ ուղղագրութիւնը չի զանազաներ այնքն եւ այն հնչմանց մէջ: Եւ որովհետեւ ը ձայնաւորը շատ թեթեւ էր եւ դիւրաւ կ'իյնար, այն հնչուիլն ամենեւին զարմանալի էր: Բայց արդարդի հայերէնի մէջ կ'ըսուի Հայ-ը, որ կ'երեւայ թէ կը ցուցնէ -aɣan ձեւ մը. (Եթէ Հայը ձեւը նորագոյն նմանակազմական նորութիւն մը չհամարինք:)

Ուստի շատ պայծառ է *mmā-ǰ-n* (նմա-յն) եւն ձեւերուն մէջ եղած -ǰ- ձայնին ծագումը. եւ զարմանալու չէ որ այս -ǰ- պահուած է: Սովորութիւն չկա՞ր վերջատառ *a* ձայնաւորէն անմիջապէս ետքը ձեւազիտական տարր մ'աւելցընելու: Անոր համար *Márðā* հայերէնի մէջ եղած է Մարթայ. ասոր համար ասորի -ā բառերը հայերէնի մէջ -յ մ'առած են (սահանայ), եւ երեսնակ մ'որինակներու՝ զորոնք դիւրին է քաղել Հիւրշմանի տուած ցուցակէն, *Arm. Gr. I, 299—320.*) եւ ասոր համար է որ՝ երբ հին յ.բ. ուղղ. սոսա, սեռ. սոցա եւն ձեւերուն տեղ ուղուած է նորահնար ձեւեր դնել՝ յարգարուած են սոյտ, նայ եւն, բայց ոչ *սոտ, նայ. (տես *Karst, Hist. Gram. p. 236.*) Պէտք չկայ բնելու որ այս վերջին տեսակի ձեւերու մէջ որեւէ հին բան մը փնտաւելու չենք:

Պ.

- Ի՞մ որես-իւնս հայերէնի ցոցական դրո-իւնս մանն.
- (§ 12 Յօդեր. § 13 սա եւն. § 14 այս եւն. § 15 Մակբայներ. § 16 Միջարկութիւնք:)
- § 12. Եթէ Մէյէ հայերէնի յօդերն ուղած է մեկնել իբր թէ շարունակութիւն ըլլան հնագոյն մասնիկներու, պատճառն այն է որ ասոնք անհոլ-

վելի են: Սակայն պէտք է յիշել որ հայերէնի մէջ համաձայնութեան կանոնները բաւական թոյլ են. կ'ըսուէր այս բան-տ, այլ թարայ-ս, յայլ էդր-ս, սոսո մարդարե-ից-ն, բան-տ ի՞մ, սոսարե-սո-տ նիքե-րասան, եւն: (*Հմմտ. Meillet, Mém. soc. lingu. X, 369—388.*) Ուստի անականին անհոլովեալ մնալը կախում չունի ամէն ժամանակ բառերու շարքէն: Գարձեալ պէտք է յիշել որ յօդին վերակցման պարագային կրնանք ամէն կողմ միտու-թիւն մը նշմարել՝ հոլովական ճոխութիւնը ջնջելու: Երբ երկու բառ իրարու կը ձուլուին՝ առաջին բառն է որ դիւրութեամբ իւր հոլովումը կը կորսընցընէ. (*Հմմտ. ուս. ձնօ-յ, տր. ձնօ-ու, սեռ. ձնօ-ցօ. դան. Mand-en «մարդք», սեռ. Mand-ens, եւն*): Բայց ցորչափ որ այս ձուլումը տակաւին աւարտած չէ՝ վերակցականն է որ իւր հոլովումը կրնայ կորսնցընել. (*Հմմտ. ուս. v brjuchē-to «յուրովայնի», na lošadjach-te «ձիւրու վրայ», եւն. IF. Anz. XI, 243*): Հայերէն մարդոյն եւ դան. *Mand-ens* ձեւերու մէջ եղած հակադրութիւնն աւելի զարմանալի չէ քան այն որ կայ Փին. *purressa-ni* «նաւակիս մէջ», եւ հունգ. *hajó-m-ban* «նաւիս մէջ» ձեւերուն միջեւ:

Ոչ ոք կրնայ տարակուսիլ որ հայերէն բաւական յենակէտներ ընծայած ըլլայ նմանակազմական նորութեանց, որոնք ի բնէ հոլովելի յօդերու հոլովելիութիւնը ջնջած են: Եւ Մէյէի տեսութեան դէմ առարկութիւն մ'այն է որ հազիւ թէ հնդիկեր. երեք մասնիկներ կը գտնենք՝ որոնք կարենան ս, ք, ն հայերէն յօդերը մեկնել: Ամէն տարակոյսէ գերծ է **ki* մասնիկ մը գոյութիւնը (§ 5): Բայց արդէն դժուար է **te* մասնիկ մը գտնելը. հայերէն լի կրնայ ըլլալ **toi* (*Հմմտ. մեր վերն ըսածը՝ § 7* անդէն, որ-տ-տ եւն բառերուն առթիւ): Իսկ ցուցական մասնիկ մը **ne* գոյու-

Թիւն չունի, ինչպէս եւ սչ *no- ցուցական բուն մը. (Հմմտ. § 6): Բայց աստի *hi, *te, *ne մասնիկները չէին մեկներ հայ յօդերուն ձեւերն որ են -ը, -ըբ, -ըն: Շատ շատ կարելի է ընդունիլ որ *hi մասնիկը դեր մը խաղացած ըլլայ յօդերու ձեւադիտական զարգացման մէջ: Բայց յօդերու բուն աղբիւրն ուրիշ տեղ չենք կրնար փնտռել՝ բայց եթէ այ, այբ, այն դերանուանց մէջ, որոնք վերակցական եղած եւ վերածուած են ձեւերու՝ -ը, -ըբ, -ըն: Այն դիպաց մէջ, ուր յօդերը յարաբերական նախադասութիւն մը կ'որոշեն, պայծառ կերպով հոմանիշ են ասոնք՝ այ, այբ, այն դերանուանց հետ: Համեմատելու է սա կրկին նախադասութիւնքն՝ «Եթէ որոնք այնքնէ, յորոչ ան անի + աւն-ը» = εὐν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, եւ «Ե- այբ ուն գոնց, ե- զոր կարծէն թէ ունիցի, բարձր ի նմանէ» = καὶ ὁσ ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὁ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. Վերջին օրինակիս մէջ երկրորդ յօդը չէզոք «illudի» իմաստն ունի, որ յատուկ է այն բառին՝ երբ իբր գոյական կը գործածուի՝ առանց իրմէ ետքը յարաբերական նախադասութիւն մ'ունենալու. (տես Meillet, Mém. soc. lingu. X, 253): Սա խօսքիս մէջ՝ «Եթէ որոնք այնքն տեղի, յորոչ գրեալն էր» = εὐρε τὸν τόπον οὗ ἦν γεγραμμένον, -ն յօդը կրկնութիւն մին է այն դերանուան:

Ինչպէս որ -ը յօդը վերակցական եղած այս մին է, նոյնպէս ի-ս = ἐπὶ τοῦτω մասնիկը (որ այսօր կը հնչուի ἰσθας) ծագած է ե- այս բառերէն. ե- (որ այլուր շաղկապն է) հոս կը նշանակէ «ἐπὶ»՝ ասիէ՝ ի-ս (ի + ե-ս) եւ թեր-ե-ս. (Հմմտ. Թեր-ան-սոր, Թեր-ան-սալ, եւ թեր «կողմն եւն» բառին ուրիշ բարդութիւնքն, որոնք իրենց նշանակութեան մէջ ունին նրբերանգս «կէս, անկատար», եւ ասով կը յիշեցընեն իրլ. leth «կողմն» բառին բար-

դութիւնքն՝ նոր-իլլ. leath-bhochht «քիչ մ'աղբատ»՝ leath-fhoccal «ակնարկութիւն, կէս խօսք», Հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 374. Հայերէն թեր բառն անանց մին է այս թեր բառին):

Վերջապէս յօդերը բոլորովին ալ կորսնցուցած չեն իրենց հոլովումը. տակաւին ունին յատուկ ձեւեր՝ տեղական պարագաները ցուցընելու համար. այս նպատակիս համար կրնան գործածուիլ տեղական մակբայները. (Հմմտ. Meillet, Mém. soc. lingu. X, 264) ց-ան-սորի -նք = «ἐν τῇ ἐρήμῳ»՝ Ասի անկանոն հոլովում մին է, բայց սակայն հոլովում մին է, եւ կրնանք աւելցընել՝ հնագոյն հոլովում մը: Վասն զի հինիլլ. and մակբայն ալ «is, ille» դերանուան իբրեւ ներգոյականը կը գործածուի. (Հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXV, 410.) այսպէս՝ ar-rad jile and-som «նորհքն որ են ի նմա», cách cretfes and «ամենայն որ հաւատայ ի նա» (Würzburgի վճիռք՝ 29 d 29, 32 d 13.) եւ այս գործածութիւնն իրանդերէնի մէջ շարունակուած է մինչեւ ցայսօր: Յայտնապէս հնդիկեր. մայր-լեզուին մէջ որեւէ մակբայ մը՝ զոր կը ցուցընեն հայ. -նք եւ հինիլլ. and, կը գործածուէր իբր ներգոյական, *e-, *ei-, *eno- դերանուանց: Հայերէնի մէջ այս գործածութիւնը պէտք էր որ աւելի մեծ ծաւալ ալ առնուր: Չուգակչութիւնը կը պահանջէր որ -նք եւ այբը մակբայներուն ալ արուի նոյն իրաւունքն՝ զոր ունէր -նք: Իւ «iste» շարքին մէջ նոյն մակբայը կը գործածուէր՝ «ubi» եւ «quo» («ուր») հարցմանց պատասխանելու համար, եւ ասիկա ի սկզբանէ իսկ կանոն էր հայերէնի բոլոր տեղական մակբայներուն համար. (ասոր մասին կը խօսինք յետոյ): Արդ եթէ այբը «istic» կրնար -ք յօդին ներգոյականին տեղը բռնել, շատ բնական էր որ այբը «istuc» մակբայն ալ գործածուէր յօդին հայցական հոլովին տեղը, երբ այս հայցականը տե-

ղական իմաստ մ'ուներ (երբ կը պատասխանէր „quod“ հարցման.) նոյնպէս զուգակշիռ մակբայները՝ նա ելանէ ի վո-ր ուր: Բայց արդ հայերէնի մէջ նուազ անձուկ չէր նաեւ ներգոյականի եւ բացառականի մէջ եղած աղերսը: Հոլովելի բառերուն մեծագոյն մասին բացառական ձեւը ծագած է ներգոյականէն. որչի բառին ներգոյականն է ի որչի-ով եւ բացառականն՝ ի որչի-ով. -է մասնիկը (յն-է՛ւ, հինսլ. otii) որ ներգոյականէն բացառական կը շինէ՝ տակաւին այնչափ անկախ է որ օրինակի համար կրնայ ըսուիլ յայտ արչի-է, ուր գերանունը զուտ ներգոյական հոլովով մնացած է, եւն. (հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 221—4, XXXIX, 438). Թեպէտ եւ ներգոյական մակբայից եւ բացառական մակբայից մէջ եղած ստուգաբանական աղերսն ուրիշ կարգի է, զարմանալու չէ որ բացառական մակբայներն ալ ներգոյական մակբայներուն իրաւունքները կ'առնուն, այսպէս՝ Աբրահամն էր-էն որքի էին, զի յաղախնոյ անոր էս զի յաղախն = Ἀβραάμ δὸς υἱοὺς ἔσχεν. Ἔνα ἐκ τῆς παιδείας, καὶ Ἔνα ἐκ τῆς ἐλευθερίας.

§ 13. Ս, ր, ն կրկնականաց ուղղականն առեղծուածային բան մը չի ներկայացըներ: Հնդիկեւր. օ վերջաւորութիւնը հայերէնի մէջ ա կու տայ (եթէ հայերէնի մէջ անշեշտ է.) հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 100. XXXVIII, 239. XXXIX, 420. ուստի հայ. ր կրնայ յառաջ գալ հնդիկեւր. *tod է մը (չէզոք) կամ *to արականէն, նմանակազմական նորութիւն մ'որ հայերէնի մէջ հնագոյն *so ձեւին տեղը բռնած ըլլալու է: Նոյնպէս նա կրնայ հին *anod չէզոք մ'ըլլալ, կամ *ano արականին նորածեւ մէկ ձեւը: Սկզբնատառ ձայնաւորին անկման մասին հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 457. ամէնէն աւելինման օրինակն է գեղ *auelէ, ուր սկզբնատառ ձայնաւորին անկումն կանխագոյն ըլլալու է վերջաւորութեանց անկմանէն:

Իսկ սա՝ որ *ko(d) ձեւէն յառաջ եկած ըլլալու է, նորակազմական ձեւակերտութիւն մը համարելու ենք, ճշդիւ համեմատ այն նորութեանց՝ որոնք նորբուրար բարբառներու մէջ հինարաւականի si բունը նոյնացուցած են հինսլ. նն բնոյն հետ (§ 4):

Հատ հին ժամանակներէն չէ անշեշտ օ վերջատառին փոխուիլն եւ ըլլալն -ա. (ա, ր, ն, մարդ-իւր, եւի-բար, ողջ-բար, ի-բա-տան-ւել-ը, Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 384 ff): Նոյնը չենք գտներ ին մասնիկն յառաջ՝ իսկոյն, ողջոյն, որոյն (§ 7): Նոյնպէս կը մնան ձեւերս՝ ուշ, րոշ, նոշ: Իւ երեւայ թէ անբարդ դերանունաց օ ուղղականն երկար ժամանակ մնացած է՝ մինչեւ որ հոլովակերպին մէջ ջնջած է բոլոր այն ձեւերն՝ որոնք ուրիշ ձայնաւոր մ'ուներէն ըսն օ կամ ու սեռ. նոր-ա, գործ. նով-ա, յք. նա-ա, նո-ա, նո-ա, նո-ա, նո-ա-ա. եզ. արականը մնացած է նմ- *num-a ձեւէն: Վոյութիւն ունեցած են թերեւս նաեւ e ձայնաւորով ձեւեր. ասի կրնանք թերեւս հետեւեցընել բարբառական ուղղականներէս՝ իգական ըսուած գաւառական (ապահովապէս ոչ-կեղծեալ) ուղղականներէս՝ սե, րե, նե. (ծագած *se եւն ձեւերէ, հմմտ. իե՝ ծագած իե՝ ձեւէ): Թերեւս յք. ուղղականին սխած էր. e ձայնաւորը. *toi (անկր. տե, յն. տօi) թերեւս հասած էր ձեւիս *de (տես § 7), ուսկից *de-ի՝ արդ այս ձեւը փոխուեցաւ *do-ի՝ (ուսկից՝ րո-ա)՝ եղակոյն ազդեցութեան ներքեւ:

Անգամ մ'որ *so, *do, *no ուղղականը փոխուած եղած էին սա, րա, նա, ուղղականին ա եւ միւս բոլոր հոլովներուն (ա) ձայնաւորաց պլակերպութիւնն, եւ այն սովորութիւնն որ յաականչանական ձայնաւորները կը համարուէին դերանունաց միակ կորիզը (հմմտ. ու-ա, ու-ր, ու-ն), գործակցած են մէկտեղ՝ սա, րա, նա ձեւերուն ա ձայնն իբրեւ յաւելուածական տարր մը նկատելու, զոր կարելի ըլլայ համեմատել նոյնութեան դերանունաց ին

վերջաւորութեան կամ այս եւն դերանուանց այ-
վանկին հետ: Այս պատճառաւ այս — ձայնն աւել-
ցուած է ամէն հոլովներու վրայ. ուստի սեռ. նոր-
նմանողութիւն մըն է նորին եւ այնը, այնորին
ձեւերուն. տրականը նմա՛ նմանողութիւն է նմին
եւ այնմ, այնմին ձեւերուն, եւն: Եթէ յաւելունք
գործիականին կրկին հոլովումը, որ յոգնակոյն
մէջ հարկաւոր էր նոսաւ գործիականն որոշելու
նոսաւ ուղղականէն, եւ նորաձեւ բացառականներս է
նմանէ, յք. է նոսանէ (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII,
222.) լիակատար գտած կ'ըլլանք սա, դա, նա դե-
րանուանց պատմական հոլովակերպը:

§ 14. Աերբ խօսեցանք (§ 4) հնդիկեր.
*e-to- եւ *ei-to դերանունական կրկին բարդու-
թեանց մասին: Այս երկուքն ալ հայերէնին մէջ
կը գտնուին: Թէ (թէ) ձեւին քով կայ համանիշ
ե-նէ. եւ այս բառն է՝ զոր կը գտնենք ե-նէն առն-
թերադրութեան մէջ: Ենէ բառին վերջին ձայ-
նաւորն՝ որ ինկած ըլլալու էր, նորէն վերանորու-
գուած է. եւ թէ ե-նէն եւ թէ ե-նէն բառերուն
մէջ ըն ձայնին պահուիլն եղած է ին բառին ազդե-
ցութեամբը. այլուր հնդիկեր. է մ'որ երկու ձայ-
նաւորաց մէջ էր՝ հայերէնին մէջ չ կու տայ: Հայե-
րէնի մէջ *ei-to բարդութիւնը կը ցոլացուի այդ
դերանումաբ. հնդիկեր. -ե- երկբարբառէ մ'եաքք
հայ լեզուի մէջ -ն- կու տայ, բայց այդ կրած է
դա՛ դերանուան ազդեցութիւնն՝ որ իւր դա՛ ձայնը
պարտական է շեշտման պարագայից. (նոյն պարա-
գայից՝ որոնք հնդիկեր. օ ձայնին՝ փոխուելով ու
ըլլալու պատճառն եղած են. հմտ. Z. f. vgl.
Sprachf. XXXVIII, 232 ff.): Իսկ ընդհակառակն
իմաստի կողմանէ դա՛ դերանունն է որ այդ դերա-
նուան ազդեցութեան ենթարկուած է. վասն զի
վերջինս է որ ի սկզբանէ իսկ «iste» շարքին կը վե-
րաբերէր. (տես § 4 վերջը):

Իսկ այն դերանուան գալով՝ պէտք չէ նոյնա-

ցընել սնկը. անկատար ena- դերանուան հետ.
(Թո՛ղ որ ena-ի ձեւագիտութիւնը ամենեւին զու-
գակչիւ չէ սնկը. e-ta-ի ձեւագիտութեան:) Ասան-
դի վելը (§ 7) տեսանք որ յիշեալ դերանունը հայ-
երէնի մէջ կը ներկայացուի -նէ բառով որ «մի»
նշանակութիւնն ունէր. իսկ եթէ այն նոյն դերա-
նուան այլակերպ մէկ ձեւն էր՝ իմաստի մեծ տար-
բերութիւնն անբժանելի կը մնար:

Ուստի դնելու է աւելի համակշռութիւնս՝ հայ-
այն = սնկը. anya- «այլ» (= այլ. ո՛ն «մի».) Ըստ
կանոնի է միջամիտութիւնը. հմտ. Z. f. vgl.
Sprachf. XXXIX, 404—7. Եւ նշանակութեան
կողմանէ՝ բոլորովին բնական է որ *անո- կէս-բաղ-
գատականը կրնար ցուցական աւելի մեծ զօրութիւն
ունենալ քան թէ *անո- դրականը:

Այժմ պէտք է նշանակել որ այդ բառին
երկբարբառը պէտք չկայ որ անհրաժեշտ կերպով
այլաձեւմ'ըլլայ հնդիկեր. ei- երկբարբառին, որուն
վկայ է Ոսկերէն eišo-. շատ կարելի է որ այն դերա-
նուան ազդեցութեան ներքեւ ծագած հայ նորա-
ձեւութիւն մըն է միայն:

Իսկ այս դերանուան մէջ ես որեւէ հին բան
մը չեմ տեսներ. ապահովապէս նմանողութիւն մըն
է այդ ձեւին: Բայց հինսլ. je-se (նմանողութիւն
je-toի.) սլով. esej «hic», յն. ἐξεί, եւ թերեւս
լատ. hic, կը ցուցընեն թէ սրչափ բնական էր այս-
պիսի նորաձեւութիւն մը:

§ 15. Մակբայներուն գալով՝ նախ եւ յա-
ռաջ քննելու է այն արտասովոր զուգակշռու-
թիւնը զոր կը նշմարենք ա՛յդ եւ սո՛ր բառերուն
մէջ: Յայտնի բան է որ հոս չենք կրնար այն եւ այն
դերանուանց ամանցներ տեսնել. (թէ պէտ է ան-
տարակոյս մակբայներուս եւ այս դերանուանց մէջ
որեւէ յատուկ աղերս մը զգացուած է): Չեւ մի
որ ըլլար *ainte (այլուստ ստուգաբանօրէն անկա-
րելի) չէր կրնար հասնիլ ա՛յդ ձեւին. երեք բաղա-

ձայններէն երկրորդն ինկած կ'ըլար, Տմն. Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 342, 407. (այլ՝ *ainr ձեւէ, աւ ալ *anērէ,) 408 ff. Ուստի անոր արդիւնքն եղած պիտի ըլար *aind > *aid. Եւ *aikte ձեւ մ'ալ (ստուգաբանօրէն անկարելի) նոյնպէս առանց տարակուսի կը հասնէր ձեւիս *aist. Անոր կրնայ *ano-, հայ. նա գերանունն ածանց մ'ըլաւ. բայց *ako- գերանունն մ'երբեք գոյութիւն ունեցած չէ եւ հայերէնի մէջ ալ ասոր որեւէ հետք մը չենք գտներ: Ուստի ասոր ուրիշ բան մը չի կրնար ըլլալ՝ բայց եթէ անոր բառին օրինակին վրայէն ստեղծուած ձեւ մը, եւ կամ ոչ-գերանունական մակբայ մ'որ՝ իմաստի որեւէ եղանակաւորմամբ մը՝ կրնար հայերէնի ցուցական դրութեան յարմարցուիլ. (կրնայինք մտածել թէ «մօտ» նշանակող մակբայ մ'ըլար. Տմն. հասար, որուն նշանակութիւնը կրնար շքուիլ «մօտ» իմաստի, Տմն. գերմ. hart որ կրնայ նշանակել նաեւ «մօտ», գերմ. մակբայո fast, որ հայերէն հասար բառին ազգակից է, գէթ «գոնէ» նշանակութիւնն ունի): Եթէ կը նախընտրենք ասոր մակբայը բոլորովին նոր ստեղծում մը համարիլ, այն ատեն նոյնը կրտսերագոյն ըլլալու է այն օրէնքներէն, որոնց ազգեցութեան ներքեւ զարգացած են հայերէնի մէջ հնդկիկեր. փակաբառայինները: Սակայն եւ այնպէս — բաղաձայնը զարմանալի երեւելու չէ. *ասոր ձեւ մը հայերէնի ձայնագիտական սովորութեանց հակառակ կ'ըլար, եւ *ուրդ ձեւ մը չէր յիշեցըներ այս գերանունը:

Այն զուգակշռութիւնն որ կայ անոր եւ ասոր ձեւերուն մէջ՝ առիթ եղած է Մէյէի (Mém. soc. lingu. X, 259) եւ ինծի (Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 366 ff.) կարծելու թէ անոր բառին — որ տառն անհրաժեշտօրէն ներկայացընելու է հնդկեր. t մը: Նախընթացներէն կը տեսնուի որ այս ապա-

ցուցումը վերպական էր: Առանց խղճելու կրնանք հայ. անոր նոյնացընել հին իւլ. and «հոն», բառին հետ, որուն վրայ վերը խօսեցանք (§ 6 վերջ, § 12): Հինիւլ. բառն ըլլալու է *andha (Տմն. jn. 3yժa, որ այս դէպքիս մէջ հասարակաց ոչինչ ունենալու է՝ ոչ սնկր. atha եւ ոչ լատ. i-ndē բառերուն հետ): Եթէ հայերէն անոր — խումբ մը չի կրնար համապատասխանել —ndh- խմբի մը (զոր չեմ համարձակեր՝ ոչ հաստատել եւ ոչ ժխտել, Տմն. Z. f. vgl. Sprachf. XXXIX, 361 ff.) այն ատեն կրնանք հոս անոր «illuc, ultra» բառին ազգեցութիւնը նշմարել: Եւ նոյն իսկ վերջապատ. —է ձայնաւորն, որուն վկայ է անորէն (§ 7), կրնար զուգակշիռ մակբայներու ազգեցութեամբն ըլլալ, որոնց մէջ առնելու ենք նաեւ անոր մակբայն՝ որ առանց տարակոյսի *anteroi ներգոյական մըն է, Տմն. սնկր. antara-s «այլ» եւն: Անոր բառիս վերջնութեւր վանկին ձայնաւորին իյնալը կը մեկնուի ցուցականաց անսովոր շեշտովը. (Տմն. սեռ. այնք եւն. § 9): Իսկ իմաստին համար՝ արդէն նշանակած է Մէյէ (Mém. soc. lingu. X, 259) թէ անոր՝ բաղաձայնի գորութիւնն ունի («ultra») եւ այս պարագայիս՝ կը համապատասխանէ թէ «ubi» եւ թէ «quo» հարցմանց: Հայերէնի մէջ ընդհանուր կանոն մըն է որ մակբայները թէ գիմականի եւ թէ ներգոյականի համար միեւնոյն ձեւն ունին՝ այդք «istic, istuc», որ «ubi, quo». Արդ անոր «illie» եւ անոր «illuc» դիպաց մէջ այս կանոնին պահուած չըլլայն անշուշտ երկրորդական է եւ կախում ունի դրականին («հոն») եւ բաղաձայնիս («աւելի անդին») մէջ եղած իմաստի տարբերութենէն: Բաղաձայնանը չափով մը կայ ունի շարժման գաղափարին հետ, երկու գաղափարաց հասարակաց գիծն ըլլալով փոփոխումը. (յիշենք հոս որ լատիներէնի մէջ citrā, ultrā, intrā, extrā, contrā նախադրութիւնք միշտ հայցականի

Հետ կը կապուին): Այս կերպով զարգացած իմաստի տարբերութեան նմանած են՝ „hic“ շարքին մէջ՝ — „hic“, — „illuc“: Սակայն պէտք չկայ բերելու որ այս բարդատական մը չէ: Ասի մակբայ մըն է որ համեմատելի է հինսկանդ. *hēr* “հոս” բառին հետ, ինչպէս այսօր „istic, istuc“ համեմատելի է հինսկանդ. *þar* “հոն” բառին: Այս բառերու ալ վերջնութիւն վանկին ձայնաւորի իշխարուն պատճառն է ցուցականաց սաստկական շեշտը (§ 9):

Այն մակբայներուն մէջ՝ որոնք “unde” (ուսկից) հարցման կը պատասխանեն, անոնքս եւ անոնքս բարդութիւնք են անոնք “unde” բառին. (հմտ. այսօր եւ այլօրս “aliunde”, այլօրս, այլօրս, այլօրս “alibi”) եւ անոնք կողմնական անոնք ձեւ մ’ալ ունին: Այս ձեւը՝ բարդութեամբ անոնք (անոնք) բառին հետ՝ պիտի տար *անոնք (*ասոնք): Բաղաձայններու երկրորդական խմբի մը մէջ անկում մը բաւական յաճախ տեղի կ’ունենայ. (Z. f. vgl Sprachf. XXXIX 433): Եւ այսպէս ստացուած է ձեւ՝ **andti* > անոնք (**assti* > ասոնք): Սակայն անոնքս եւ ասոնքս նոյնութեան մակբայներուն մէջ բաղաձայնք վերանորոգուած են՝ անոնքս, ասոնքս բառերուն ազդեցութեան ներքեւ: Նմանակազմական ստեղծում մըն է այսօր “istic”.

§ 16. Մինչեւ հոս *hic* շարքին մէջ ամէնէն աւելի քիչ բան գտանք որ սկզբնական ըլլայ: Այսպէս է իրը՝ երբ միջարկութիւնքն առնունք քննութեան: Այս բառերուն առաջին տարբեր (անոնք) ստուգաբանութիւնն ինծի անծանօթ կը մնայ: Բայց անոնք բառին մէջ չենք կրնար չձանչնալ **ki-* բունք որ -*qo-* մասնով մը ձոխացած է. անի յայտնապէս նոյն էր հինալ. *sicī* “այսպէս” բառին հետ (հմտ. հինալ. *ta-kū* “այսպէս” *ka-kū* “որպէս” *ju. πηλίχος*՝ լատ. *qualis* թով. նոյն

կազմութեան կը վերաբերին՝ հինիլլ. *cāch*, գալլ. *prawb* “իւրաքանչիւր”, արտակարգի բան մը շունի -*qo-* -*qo-* փոխանակութիւնը): Ուստի անոնք բառը թանկագին նշան մըն է *hic* շարքին դերանունական բնոյն նախնական ձեւին: Բայց այս բառն օրինակ եղած է կազմելու ոչ միայն բառերս անոնքի (վասն զի խօսք չկայ թէ -*ti-qo-* վերջնութեամբ մ’անկարելի է ձեւագիտական պատճառներով) եւ անոնքի, այլ նաեւ մակբայն անոնքի, եւ սեռականներս՝ այսօրի, այսօրի, այսօրի, տրականները՝ այսօրի, այսօրի, այսօրի, յք. ուղղականքն՝ այսօրի, այսօրի, այսօրի, հայցականքն՝ այսօրի, այսօրի, այսօրի: Չարմանալի չէ անոնքի բառին ունեցած այս մեծ ազդեցութիւնը. միջարկութիւնքն ամէնէն կարեւորքն են երբ մերձաւոր առարկայ մը նշանակել պէտք է, եւ *hic* շարքին է որ ստուգաբանօրէն կը վերաբերի լատ. *ecce*.

Գ.

Յետևորդ:

Վերը յայտարարեցի որ կողմնակից եմ F. de Saussure գիտնոյն տեսութեան՝ հնդիկեր. *a* ձայնին ծագման նկատմամբ, որ ձայնը հնդիկեր. փոխանակութեանց դրութեան մէջ՝ զորի սատիճանը (նուստման՝ ամփոփման աստիճանը) կը ներկայացընէ: Ծանօթ է այս նշանաւոր լեզուագիտի տուած մեկնութիւնը (Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes. Leipzig 1879, p. 135) այն զուգահեռութեան մասին որ կայ յաջորդաց նման շարքերուն մէջ՝

πέτομαι: ἐπιτόμην
πείθομαι: ἐπιθόμην
 ևս ևս փոքրագրութեամբ

Հինսկանդ. *verða*: սնակր. *vyttá*-, Հինսլ. *vytēti*
þýttu: *éppáttu*.

Վերջնոյն նման դիպաց մէջ երկայն ձայնաւորը
 շարունակութիւն մ'ըլլալու -a վերջաւորող երկ-
 բարբառի մը (ea), այնպէս որ նուազման աստի-
 ճանն անփոփոխ այն եղած կ'ըլլար որ e ձայնը
 կ'արտաքսուէր: H. Möller լիովին ալ կար-
 ծակից ըլլալով այս ընդհանուր դաղափարին՝
 աւելի կը նախընտրէ ընդունիլ ոչ թէ ea երկբար-
 բառ մը, այլ ենթադրական բաղաձայնով մ'աւար-
 տող խումբ մը՝ որ խոչակին մօտ կողմերը կ'ար-
 տաբերուէր. (տես Beiträge zur Kunde der
 deutschen Sprache und Literatur, VII, 492.
 այս տեսութիւնը գործնականին մերձեցընելով՝
 (առանց բոլորովին համաձայն ըլլալու H. Möllerի
 տեսակիտին) ē : a փոխանակութիւնը մեկնուելու
 է օր : ց ձայներով, եւ այս ք բաղաձայնը համարելու
 է տեսակ մը γ կամ խաղողկային (uvulaire) ր:

Սակայն լեզուագիտաց մեծագոյն մասը
 ցայտմ այս մեկնութիւնը չէ ընդունած: Սովորա-
 բար նախամեծար կը համարուի սկսիլ երկայն
 ձայնաւորէն իբրեւ այնպիսի. ուստի a ձայնն ար-
 դիւնքն եղած ըլլայ քանակական նուազման մ'այն
 վանկերուն մէջ որոնք իրենց սաստիկութիւնը
 կորսնցուցած էին. (տեսակ մը հնդիկեր. յ.)

Սակայն F. N. Finck (Ueber das Ver-
 hältnis des baltisch-slavischen Nominalakzents
 zum Indogermanischen, Marburg 1875, p. 29)
 դիտնոյն շնորհիւ դիտենք այսօր թէ նախա-
 հնդիկեր. ձայնաւորներուն անկումը հետեւու-
 թիւն էր երաժշտական շեշտի մը եւ ոչ թէ
 սաստիկական շեշտին. նուազման աստիճանին հիմը
 չէ քանակութեան կորուստ մը, այլ երգաձայնի
 կորուստը, ձայնին տեղը բռնելով փսփսուք
 մ'որ բաց ձայնաւորներն անզգալի բրած է եւ

վանկական դեր մը շնորհած «վանկական զուգա-
 գիրներու» (coefficients sonantiques, այսինքն՝
 ձ, յ, նայք, ոնդականք) որոնք աղօտ եղող ձայնա-
 ւորը կը կանխէին կամ անոր կը յաջորդէին. (Տմնա-
 իմ գրածս Zur Akzentlehre, ի թերթիւն Տ f.
 vgl. Sprachf. XXXIX, 232 ff.) Անգամ մ'այս
 կէտը դնելով՝ բոլորովին անկարելի է գայնուհետեւ
 ընդունիլ այն տեսութիւնը թէ զ ձայն մը երկայն
 ձայնաւորաց նուազման աստիճանն եղած ըլլայ:
 Ուրիշ կարելիութիւն չի մնար՝ բայց եթէ de
 Saussureի տեսութիւնն այն եղանակաւոր-
 մամբ՝ զոր առաջարկած է H. Möller.

Հին ք բաղաձայնն՝ երբ վանկական եղած է՝
 միշտ կը ներկայացուի, ի բաց առեալ հնդիկ-
 երանեանը, a ձայնով. բայց հնդիկերանեանին
 մէջ կը գտնենք (a ձայնին քով) որոշ գրից մէջ՝
 i մ'ալ: Արդ այս i ձայնը ծագած է անընդմիջա-
 պէս քէ, թէ պէտք է ընդունիլ a ձայնի մը միջան-
 կեալ միջնորդութիւնը: Այս խնդրոյս լուծումը
 կախում ունի ուրիշ քանի մը խնդրոց պատասխանէն.
 Կար հնդիկերոպականին մէջ նախնական a մը՝ որ
 ոչ-նուազեալ վանկերուն մէջ ալ կը գտնուէր. եւ
 եթէ գոյութիւն ունեցած է այսպիսի ձայնաւոր մը՝
 նոյնը հնդիկերանեանի մէջ տարբեր զարգացում
 մ'առած է՝ քան ք ձայնին զարգացումը: Լե-
 զուագիտաց մեծագոյն մասը կ'ընդունի այսպիսի
 ձայնաւոր մը, եւ հնդիկերանեանի մէջ իրեն
 ուրոյն դեր մը կ'ընծայէ: Եթէ այս տեսութիւնը
 ճշգրիտ է, հնդիկերանեան i ձայնը կրնայ անընդ-
 միջապէս ծագած ըլլալ քէ. եւ նոյնը կարելի է
 նոյնպէս նաեւ եթէ de Saussure իրաւունք ունի
 ժխտելու գոյութիւնն իսկ նախնական այսպիսի
 a ձայնաւորի մը՝ որ ոչ-նուազեալ աստիճանը ներ-
 կայացընէ: Ուրիշ տեղ մը փորձած եմ ապացու-
 ցանել թէ նախնական a ձայնաւորն, եթէ
 գոյութիւն ալ ունէր, հնդիկերանականին մէջ

ուրիշ ներկայացուցիչ չունի բայց եթէ յ. (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 75—86. XXXVIII, 399—402.) եւ այս կարծեացս վրայ հաստատուն կը մնամ. (եւ սնսիր. *iti* չեմ նոյնացրներ լատ. *itah* հետ, *Mém. soc. lingu.* XIII, 206, բայց այս երկու բառերուս մէջ նոյն աղբրը կը գտնեմ՝ զոր ունին սնսիր. *ywati-* եւ լատ. *juventa*. սակայն հոս խնդրոյն այս մանրամասնութեանց մէջ չեմ կրնար մտնել:) Գարձեալ խոստովանած եմ որ չեմ կրնար որեւէ ակնյայտնի հետք մը գտնել նախնական *a* ձայնաւորի մ'որ ոչ-նուաղեալ աստիճանին վերաբերէր. բայց չեմ ալ համարձակիր անոր գոյութիւնը բացէ ի բաց ժխտել. այսու հանդերձ աւելի յանդգնագոյն կ'ըլլար՝ այնպէս բացէ ի բաց հաստատել ձայնաւորի մը գոյութիւնն որ ակնյայտնի որեւէ հետք մը ձգած չէ: Ուստի de Saussure կրնայ իրաւունք ունենալ:

Արդ յ տարեր բաղաձայնական բնութիւնը բողբոլովն ակնյայտնի կ'ըլլայ, եթէ քիչ մ'աւելի մերձուստ քննենք հնդիկեր. ձայնաւորական փոխանակութիւնքն եւ անոնց ունեցած արդիւնքները բաղաձայններու գրութեան վրայ: Արդէն այս շատ ծանօթ իրողութիւնքս՝ յ վանկական > *a*, «երկբարբառ» մը -*vo*վ > երկայն ձայնաւոր, յ բաղաձայն > զոյ. (հմտ. հինսլ. սեռ. *žrnūv-e*՝ ձեւէս -*ues*, աւ ալ -*ues*, -*upes* ձեւերէ, որուն քով կայ *žrnij*՝ ձեւէն -*ū*, աւ ալ ալ *u*տէ.) կը յիշեցընեն մեզի՝ աչքի զարնելու չափ՝ այն զարգացումը, զոր ունի յ կրմրերէնի մէջ, այսինքն՝ յ վանկական > *a* կամ *y*. (օր. *hela*, *hely*՝ որս, հինիւրլ. *selg*). «երկբարբառ» մը -*γ*ով > ճշմարիտ երկբարբառ մը կամ երկայն ձայնաւոր մը (օր. *teu-lu*՝ րնասնիք» հինիւրլ. *teg-lach*; *ty*՝ սուռ» հինիւրլ. *tech*; *llu*՝ գունդ» հինիւրլ. *sluag*.) բաղաձայն յ > զոյ. (օր. *dy air*՝ քու խօսքդ՝ ծագած *dy*՝ քու, *gair*՝ խօսք» բառերէն:) եւ եթէ մանրամասնու-

թեանց մէջ մտնենք՝ աւելի ալ պայծառ կ'երեւայ յ տարեր բաղաձայնական բնութիւնը:

Հիրտ արդէն մտադիր ըրած էր այն աչքի զարնող զուգակշռութեան վրայ՝ որ կայ մէկ կողմանէ հնդիկեր. ձայնաւորական փոխանակութեանց եւ միւս կողմանէ սլաւերէնի մէջ *ü* եւ *i* աղօտ ձայնաւորաց անկմամբ յառաջ եկած արդեանց միջեւ. (Hirt, *Der indogermanische Ablaut*. Strassb. 1900, p. 205.) Այս զուգակշռութիւնը կրնանք ամփոփել հինգ կէտերու:

Ա. Ձայնաւորաց անկումը կը կատարուի եթէ ոչ միեւնոյն՝ դոնէ նման սկզբանց համեմատ՝ երկուքին մէջ ալ. հինսլ. *vü selē* > *ոււս*. *v selē*՝ ի գեղջ.՝ հինսլ. *vü sinē* > *ոււս*. *vo snē*՝ «քնոյ մէջ» հմտ. յն. *σχεῖν*, բայց *ἐκτός*.

Բ. Երկարացումն. հինսլ. *bogü*, սեռ. *boga*՝ «Աստուած» սրբ. *lōg*, սեռ. *boga*. հմտ. լատ. *pēs*, *pedis*. յն. *πατήρ*, *πατέρα*.

Գ. «Ձայնաշրջութիւն» հինսլ. *e* > *լէ՛՛*. *e*:*o*. (*leciec*՝ «թռչել» *lot*՝ «թռիչք») հինսլ. *ē(ē)* > *լէ՛՛*. *e*:*a* (*vo lesie*՝ «անտառի մէջ» *las*՝ «անտառ») հմտ. հնդիկեր. փոխանակութիւնքն *e*:*o* (φείρω: φόρος; ἄγε-τε: ἄγο-μεν) եւ *ē*:*ā* (լատ. *legēs*: *legam*՝-*ām*է) տես Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 404.

Դ. Բաղաձայններու բաղադրեալ խմբերն՝ որոնց պատճառն էր հնագոյն ձայնաւորաց անկումը, իրարմէ չափազանց սլակերպ զարգացումներ կ'ունենան. հինսլ. *bučela*՝ «մեղու», *ոււս*. *pčela*, *լէ՛՛*. *yszczola*, *չէխ*. *včela*, սլով. *čebela*. — *ոււս*. *chori*՝ «ժանտակուղ», *լէ՛՛*. *tchórz*, *չէխ*. *schoř*, սերբ. *tvor*. — հինսլ. *düšti*՝ «բուսոր» *ոււս*. *doči*, սեռ. *döčeri*, նուազ. *dočka*, *լէ՛՛*. *cora*, *córka*. *չէխ*. *dcera*, սլով. *hči*, սրբ. *kči*, *šči*, *čer*. — *լէ՛՛*. *cnota*՝ «աւաքինութիւն» **čistīnotat*, *չէխ*. *ctnota*, *ctnost*, *cnost*՝ «աւաքինութիւն» *ոււս*. *čestnostī*՝ «համեստութիւն» սրբ. *časno*՝ «համեստութիւն» — *չէխ*.

uštknouti «խածնել», *u-ščip-natit, եւն: Ասոնց ձայնական հանգամանքները շատ ինքնուրոյն ըլլալով (čstn-, ščpn- եւն խմբեր)՝ յայտնի է որ նոյնպէս շատ առանձնայատուկ կ'ըլլային այն օրէնքները՝ զորոնք կրնայինք հոս բանաձեւել, եւ բաւական յաճախ ալ խառնուած է ասոնց մէջ նմանակազմական նորութիւն մը կամ ժողովրդական ստուգաբանութիւն մը: Արնանք համեմատել յաջորդաց նման հնդիկեր. փոխանակութիւնները՝ սնսիր. plīhan, յն. σπλήν, լատ. lien, հինիբլ. selg, բրետ. felc'h, հինսլ. slēzena, լեւ. bluznīs, հայ. փայծաղ. կամ թերեւ՝ սնսիր. jihvā, աւետ. hizvā-, լատ. lingua, lingua, հինիբլ. tenge, կրմբ. tafod, հինսկան. tunga, յն. րլածսա, րլածսա (չերոնգաս), ալբ. gjuhë, ցիլիէ, հինսլ. jezzy-lic, լեւ. lēžūvis, հայ. ւեր. (սկզբան խումբը՝ zdngh-?) Հնդիկեր. համեմատութիւնքն չեն կրնար ստուգութեան այն ստորձանն ունենալ՝ զոր ունին սլաւական համեմատութիւնքը. բայց զուգակշռութիւնը կայ ու կը մնայ, եւ ասի մահուան ամենաճանր ազգարարներէն մին է հնդիկերոսկական այն կարգի լեզուազիտութեան համար՝ որ կը կարծէ թէ ամենահին եւ ամենամթին բառերը կրնայ անգամահատել, իբր թէ խնդիրը միայն ուղիղ վերլուծման վրայ ըլլար, մասնիկներն ու արմատներն անփոփոխ մնացած ըլլալով: (Ար ներուի ինձ անշուշտ որ հոս յիշատակեցինք հնդիկեր. երկու օրինակներ ալ, որոնք՝ ուրիշ կողմանէ նկատելով՝ յաջորդ կէտին կը վերաբերին:)

Ե. «Վանկական զուգադրաց», զարգացումը. (տես Saussure, Système etc. p. 8, 135.) Սլաւերէնի մէջ j, v (հնագոյն ատենները ու հնչուած) (n), m, r, l ձայները կրնան վանկական դեր մը ստանձնել, եթէ՝ աղօտ ձայնաւորաց անկմանէն ետքը՝ երկու բաղաձայններու մէջ տեղ գտնուին. (բաղաձայն կը հաշուի նաեւ դադարը.) բայց նոյն

գրից մէջ կրնան նաեւ պահել իրենց բաղաձայնպաշտօնը, եւ ըստ հետեւորդի ենթարկուիլ այն բաղաձայն այլափոխութեանց՝ որոնց մասնուած են բաղաձայններու խմբերը: Մանրամասնութեանց մէջ մտած ատեն յիշելու ենք որ սլաւ մայր-լեզուի հանգամանքները շատ տարբեր էին այլեւայլ զուգադրաց համար. եւ ասոր համար շատ քիչ պիտի ըլլան մեր ատարձները՝ ռեզականաց եւ յատուին համար, մինչդեռ քիչ մ'աւելի առատ են յի եւ բաւական ճոխ՝ ՚ եւ լ տառերուն համար. (սակայն պէտք չէ շփոթել ՚ եւ լ զուգադիրները՝ որոնք հինսլաւերէնի մէջ բաղաձայն էին, ՚ եւ լ վանկականաց հետ՝ որոնք հնդիկեր. մայր-լեզուէ ժառանգութիւն մնացած էին՝ բայց հինսլաւերէնի մէջ ձախողակի նշանակուած. այս ՚ եւ լ վանկականք հոս մեր խնդրոյն չեն վերաբերիր:)

») Ռեզականաց համար կրնանք յիշատակել միայն m ձայնն որ ոչ եղած է բառերուս մէջ՝ չէիս. sedm «եօթն», osm (ուսկից sedum, osum)՝ հինսլաւականներէս sedmī, osmī. միւս լեզուները գօտարութիւնը բարձած են՝ ներմուծելով նմանակազմական ձայնաւոր մ'որ կը ներկայացընէ հին ū կամ i ձայները, այսպէս՝ ուսս. vosemī, լեհ. siedem, osiem, սրբ. sedam, osam. Բայց ուսս. semī ձեւին մէջ d տառին իյնալը կը վկայէ թէ m իւր բաղաձայն-պաշտօնը պահած էր՝ վերջատառ i ձայնին իյնալէն ալ ետքը. (որ վերջատառին յիշատակը պահած է ուղղագրութիւնը:) Եւ ուսս բառերս՝ zizmī «կեանք», bolčeni «հիւանդութիւն», որոնք ժողովրդեան բերանը կը հնչուին (եւ երբեմն կը գրուին ալ) žisti, bolčsti, ունի n բաղաձայն մ'որ՝ իւր երգաձայնը կորսնցընելէն ետքը՝ փոխուած եղած է -t- (Տմն. šn > št չերեմիսերէնի մէջ, տես Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog, ի գիրս՝ Գանիա-

կան ճեմարանի Յիշատակագիրը, Շրջան Զ, Հար. Ա, էջ 223)։

բ) Բառակցան յի- խուժքը, որ սլաւ մայր- լեզուի մէջ բառական յաճախագէտ էր, նորագոյն լեզուաց մեծագոյն մասին մէջ սովորաբար կը ներկայացուի ի ձայնով. (բայց սերբերէնի շեշտը կը ցուցնէ որ այս ի շարունակութիւն մըն է յ ձայնին (Տմն. § 7.) սրբ. igrā, չեխ. jehla «ասեղ», այս jehla բառին մէջ ի ձայնի պահուիլն արտասովոր է. թերեւս յբ. սեռականի ազդեցութեան կրնանք վերագրել)։ Սակայն եւ այնպէս չեխերէնի մէջ յ բաղաձայն կը մնայ յմենո «անուն», յիո «լուծ», այս յ իյնալու ենթակայ է. նոյնը կը հնչուի ձեւիս մէջ՝ ne-jdu «չեմ երթար», բայց չէ հնչուի ձեւիս մէջ՝ jdu «կ'երթամ», եւ չի ալ գրուի բառիս մէջ՝ hra «խաղ», սերբ. igra. Լեհերէնի մէջ կայ նոյնպէս gra «խաղ», skra «կայծ», ուսու. iskra (բայց սովորաբար է ի < յ, նոյնպէս երբեմն չեխերէնի մէջ. կանոնները շատ նրբին են)։ Ստորին- սորաբերէնի մէջ կ'ըսուի gta «ասեղ», (= բարձր- սորաբ. jehla, տես Mucke, Historische u. vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen Sprache. Leipz. 1891, p. 133)

գ) Երբեմն v վանկական գեր ստանձնած է. հինու. vūpiti «գոչել», սրբ. ūpiti, չեխ. ūpěti. (ուսուերէնի մէջ դժուարութեան առջեւ առնուած է ն ձայնաւորը պահելով՝ vopijati.) — հինու. vū «մէջ» սրբ. u, չեխ. v, ve, u. Այս երեւոյթը սրբերէնի մէջ կանոնաւոր է. հինու. včera «երեկ», ուսու. včera, լեհ. wczoraj, չեխ. včera, սրբ. jūčera, (յ նախակցով մը)։ Ընդհակառակն v բաղաձայն մնացած է հինու. dviri «գուռ», լեհ. drzewi (տառատեղափոխութեամբ.) հինու. vīsja (իգ.) «ամէն», սրբ. sva. (արական հինու. vīs, սրբ. vas եւ նմանակազմութեամբ sav.) — հինու. evit- «ծաղկիւ», լեհ. kcieć, չեխ. ktvu. — հինու. svitěti

«փայլել», չեխ. skvěti se. — հինու. zviněti «հնչել», ուսու. zveněti, չեխ. zněti.

դ) Սրբերէնի մէջ r եւ l զուգադիրը վանկական դերն առած են լիակատար կանոնաւորութեամբ մը, հինու. սեռ. krūvi (krūve,) սրբ. krvi, եւ նոյն իսկ սրբ. krov = հինու. krūvi (ուղղ.) «արիւն», չեխերէնի մէջ ուղղականն է krev (ն ձայնաւորը կանոնաւորէն պահելով.) սեռ. krvi (որ երկվանկ է)։ Ռուսերէնի մէջ դժուարութիւնը բարձուած է՝ ն ձայնաւորը պահելով՝ krov, սեռ. krov. (եւ ասի ընդհանուր կանոնն է ուսուերէնի մէջ.) Նոյնպէս l տառին համար. հինու. slīza «արտուր», սրբ. sūza, չեխ. slza. (երկվանկ.) ուսու. slezá. Բայց լեհերէնի մէջ r եւ l պահած են միշտ իրենց բաղաձայնի պաշտօնը ազատ ձայնաւորին իյնալէն ետքը. krew, սեռ. krwi (միավանկ) «արիւն», lza (միավանկ) «արտուր», Վը յիշեմ դարձեալ՝ հինու. blūcha «լու», լեհ. pchla. — հինու. o-slip-nqti «կոյր- նալ», լեհ. olsnag. — հինու. oplawyty, նորեհ. olfity «առատ», (տես Baudouin de Courtenay, Szkice językoznawcze, T, 393.) լեհ. przemyski այսինքն Przemyślի։ Չեխերէնի եւ ուսուերէնի մէջ նոյն զարգացումը սովորականն է բառին սկիզբն ու վերջը։ Միավանկ են սա սեռականներն եւ ասոնց նմանները՝ ուսու. liva, չեխ. lva «առիւծի», ուսու. rta, չեխ. rtu «բերնի, շրթունքի», եւ l տառն ինկած է յաջորդաց մէջ՝ ուսու. mogū, չեխ. mohl «կրնար», հրամայականի մէջ ուսու. syri «տարածէ, թափէ», եւ գոյականիս մէջ ուսու. rubli. (թէպէտ եւ ուղղագրութեան եւ հըրովակերպին ուրիշ ձեւերու նմանողական ազդեցութիւնը կը ձգտին օրինակացո մէկ մասը վերանորոգելու)։ Բառամիջին՝ այս զարգացումը ուսու. եւ չեխ. լեզուաց համար՝ կը գտնուի ներքին վանկի մը մէջ՝ հինու. zrcadlko «հայելի», (նուագական zrcadlo «հայելի» բառին.) նորչեխ. zrcátko, եւն. (Gebauer, Histo-

rická mluvnice jazyka českého, I. Պրակ. 1894, էջ 367 եւն.) — Տինսլ. *po-glüt-* “կլել.,” շեխ. *polknouti*, լեհ. *polknąć* (-kn-՝-tn-է.) տես Nitsch, *Materyaly i prace komisji językowej akademii umiejętności w Krakowie*, III, 291.) — Տինսլ. *skoklizenati*, ռուս. *skotizniti* “սահիլ. — ռուս. գուհի. *pere-ksti* = *perekrestī* *krestiti* “խաշակն. քել. բառէն. (տես *Skazki kota murlyki*. Պետրբ. 1895, p. 342.) Ներքին վանկերուն մէջ Ռուսերէնն աւելի հակամէտ է քան այլուր արտ ձայնաւորները ձգելու առանց Տետքի մը. *pere-ksti* ձեւին հետ կրնայ համեմատուիլ *počtiti* “պատուել.,” (-čst-է.) որուն քով կայ *čestiti* “պատուել.,” Չեխերէնի համար նշանակելու է որ ֆ երբեք վանկական դեր առած չէ. շեխ. *třtina*, ռուս. *trostina* “եղէգ.,” Տինսլ. *gr̃mēti* “որոտալ.,” ռուս. *greměti*, շեխ. *h̃r̃m̃iti*.

Այս տեղ միայն համառօտիւ ստուերագծեցի վանկական զուգադրաց սլաւերէնի մէջ ունեցած զարգացումը, առանց մտնելու մանրամասնութեանց մէջ՝ որոնք մասնագիտաց լաւ ծանօթ են, իսկ հոս աւելորդ պիտի ըլլային: Սակայն թերեւս հարկաւոր ըլլայ հոս պատասխանել տակաւին սա հարցման՝ ինչպէս կարելի էր որ հնչական զուգադիրք իրենց բաղաձայնի-պաշտօնը պահած են այն դրից մէջ՝ որոնց այնչափ օրինակներ տեսանք ցայժմ: Անտարակոյս իրենց տարապայման սղութիւնն (սուղ քանակութիւն) էր, որ իրենց այս արատաւոր դերը թոյլատրած է անոնց. կամ ընդհակառակը՝ վանկական զուգադիրք վանկական դերը չեն կրնար ստանձնել առանց քիչ մ'աւելցրնելու իրենց (նախաձայնաւոր) բաղաձայնի քանակութիւնը: Սակայն եւ այնպէս այս խնդիրը կը թողում ձայնաբննաց, բայց յայտնի բան է որ անբաւական պիտի մնայ վանկերու բնութեան մասին յայտնուած ամէն տեսութիւն՝ որ չի համաձայնիր

փորձառութեան իրողութեանց հետ. (օրինակի համար՝ այն որ չի մեկնէր արդի լեհ վանկերը):

Հնդիկեր. փոխանակութեանց քննութեան անցնելով՝ պէտք չունիմ օրինակներ բերելու այն քաջածանօթ իրողութեան համար թէ վանկական զուգադիրք վանկական դերը կրնային ստանձնել: Ինծի կը բաւէ հոս օրինակներ բերել այն աւելի նուազ ծանօթ իրողութեան համար թէ նոյները՝ բաւական նման պարագայից մէջ՝ կրնային նաեւ պահել իրենց բաղաձայն-դերը:

ա) Ռնգականք. Տինսլահնդ. *kol* “ածուխ.,” *հմտ. սնսիր. āngāra-m*, լիտ. *anglys*, Տինսլ. *agñi*. — գոթ. *bai*, յն. *āμφ*. — գոթ. *li*, յն. *ἀμφι* (հմտ. ինչ որ բառ եմ սա գրութեանս մէջ՝ *Aspirationen i Irsk*, p. 192; քիչ մը դժուար է մեկնել *u* ձայնը սնսիր. *ubhāu* բառին եւ *o* ձայնը *հինսլ. oba* բառին մէջ, որ ձայները պէտք է որ ծագած ըլլան *m* բաղաձայնէ. աւելի դիւրին է բայց ոչ աւելի հաւանական՝ պարզապէս այսպէս բաժնել *āμφ*-օ, *u-bhāu*, *o-ba*.) — սնսիր. *hiimsati* “իլտակ, սպանանէ.,” **gʰhigʰhns*-է, եւն. (տես *John Schmidt, Kritik der Sonantentheorie*. Weimar, 1895, p. 57—68, 188.) Ես ընդունած էի թէ *n* յինկած է լ եւ յի ձայներուն միջեւ Տինսլ. *selg* “փայծաղն.,” բառիս մէջ (*Z. f. vergl. Sprachf.* XXXVIII, 402) եւ երկու բաղաձայններու միջեւ այն կատարեալներու մէջ, որոնց ներկայները ուրեքական ունին. (Տնդիկեր. **jejouga* **jejoungat*, որուն քով կար **junégmī*, եւն. *Indogerm. Forschungen*, II, 327—9.) *Հմտ. յն. φάλαξ* τὸ ἐπιμήχες καὶ στρογγύλον ξύλον (այսինքն՝ “φάλαξ” երկայնածեւ ու կլոր փայտ.)). Տին-բարձր-դերմ. *ballko* “գերան, հեծան.,” — յն. *φάρυξ* “ստուգն. (կոկորդի). Տին սկանդ. *barki* “ստուգն. (այլ. *bark* “փոր.?”):

բ. Պէտք է ընդունիլ որ չի մ'իսկած է ամէն
 շ (շ): զրոյ փոխանակութեան մէջ: Յիշատակած եմ
 դասուք արդէն սա տեղերը՝ Materyaly i prace
 komisji językowej akademii umiejętności w
 Krakowie, I, p. 171. Հմմտ. Z. f. vgl. Sprachf.
 XXXVIII, 314, 316, 315.) Ահա քանի մ'օրինակ-
 ներ. յն. δέρον «վեղ» *g^oerūāt, սա ալ *g^oerūāt,
 Հմմտ. սնսկր. grīvā «վեղ», հինսլ. griva «բաշ»,
 — հինսլ. *vrēsū «ցախ», լեհ. wrzos եւն *verko-է,
 այս ալ *veriko-է, Հմմտ. յն. ἐρείκη, հին իրլ.
 fróich, — լիտ. szarmā «եղեամ», հինսկանդ.
 hrím, — լատ. curvus, հինսլ. krivū, լիտ. kreivas
 «կոր», — հինսլ. prachū «փռչի», ռուս. péroch,
 Հմմտ. սնսկր. pūvīšam. — յն. χάρφος, Հմմտ.
 σάρπιφος. — հին իրլ. selg «փայծաղ», Հմմտ.
 սնսկր. plihán-, լատ. lien. — լատ. ulmus, հին-
 սկանդ. álmr «կնձնի», Հմմտ. կրմբ. llwyf՝ ծա-
 գած *leimāt. — լիտ. elksnis «լաստենի», Հմմտ.
 հինսլ. jelicha, հին-բարձր-գերմ. elira. Այս ամէն
 դէպքերու մէջ չի ձայնը կը գտնուէր նայի մը եւ
 բաղաձայնի մը միջեւ, այսինքն՝ այնպիսի դրից մէջ,
 ուր չի ձայնին արտաբերութիւնն աւելի դիւրին էր
 քան թէ երկու պայթուցիկներու միջեւ: Երկու պայ-
 թուցիկներու մէջ չի ձայնը թերեւս երբեք բաղա-
 ձայն մնացած չէ. կամ դո՛նէ ասի շատ ցանցաւ
 դէպք մըն է՝ որուն ուրիշ օրինակ մը չեմ կրնար
 յիշել բացի յաջորդէս՝ լիտ. szėsžkas «ժանտա-
 կուզ», սնսկր. kaçikā.

գ) Բաւական ցանցաւ են օրինակները չի ձայ-
 նին համար որ երկու բաղաձայններու մէջ կը զբա-
 նուէր: Բլումֆիլդի յիշած օրինակները (Bloom-
 fieldի Beiträge zur Kunde der indogermanischen
 Sprachen, XXIII, 107ff) կ'արժեն որ
 մանրամասն քննուին, բայց՝ դո՛նէ մասամբ՝ կրնան
 ուրիշ կերպերով ալ մեկնուիլ: Արնանք ժխտել թէ

ստուգաբանական կապ մ'ըլլայ *smušó-s «նու»,
 յն. սո՛ւօս, սնսկր. smušā բառերուն եւ *sūnū-s
 «որդի» սնսկր. sūnū-š եւն բառերուն մէջ. բաց
 աստի սկզբան *sūn- խուճըր նման մ'ունի՝ սլաւ
 վերջին օրինակին մէջ զոր յիշեցինք գ) հատածին
 մէջ: Լատ. crās թերեւս է *krūās, տես § 5. —
 սնսկր. cvas «վաղը», ալ թերեւս *krūas է. հոս ոչ
 գրափոխութիւն մ'ըլլալու է արի տեղ. տես շարք
 մը նման գրափոխութեանց մասին ըսածս՝ ի Z. f.
 vgl. Sprachf. XXXIX, 459. Մէյէ բառակիրան
 նշանաւոր տեսութիւն մը յայտարարած է. (Mém.
 soc. lingu. XIII, 38.) Առանց հոս մանրամասնու-
 թեանց մէջ մտնելու՝ կ'առաջարկեմ այսփոխանակու-
 թիւնը մեկնել աւելի հնագոյն փոխանակութեամբ՝
 ար՝ ոչ (սնսկր. varša- «անձրեւ», յն. քրօղ «ցօղ»
 *merso-է: սնսկր. rasa- «խոնաւութիւն», լիտ.
 rasā, հինսլ. rosa, լատ. rōs՝ *rūoso-է, սա ալ
 *uroso-է, եւն: Սլաւերէնի նման գրափոխութիւն
 մը յիշուեցաւ վերը՝ գ) հատուածին մէջ:

դ) Աւելի ցանցաւ են օրինակները բաղաձայն
 նայերուն համար՝ որոնք երկու ուրիշ բաղաձայն-
 ներու մէջ կը գտնուէին: Արնան յիշուիլ գրափո-
 խութեան քանի մը դէպքերն՝ որոնց մասին արդէն
 խօսք եղաւ. (սնսկր. cvas՝ *krūasէ, եւն:) Եթէ
 ներելի է ընդունիլ հնդիկեր. այսպիսի փոխանա-
 կութիւններ՝ ինչպիսի bhr-: bh- (լատ. françō:
 սնսկր. bhandajmi, հյ. բեկաւէ՛) կրնայ ենթա-
 դրուիլ որ bh- ձեւն ի սկզբանէ իսկ նուագման աս-
 տիճանին կը վերաբերէր: Յն. σπλῆν ծագած է
 *pslǵhen-է, եւ հոս բաղաձայն ն է որ ցիի անկման
 պատճառ եղած է:

Այս ըսուածներէս ետքն ալ կարելի չէ տա-
 րակուսիլ յ ձայնի անկման պատճառին նկատմամբ
 այսպիսի դիպաց մէջ՝ ինչպէս սնսկր. devá-tta-

յատուածոց տուեալ, : լատ. *datus* (Հմմտ. *an. u. pere-ksti* : *krestī*) լիտ. *duktē* : յն. *Дуктѣр* եւն : Այսինքն՝ *v* բաղաձայն մնացած էր այս ամէն գիւպաց մէջ : Գարձեալ վերը է) բաժնին մէջ յիշուած ներուն նման գրափոխութիւններ ալ կը գտնուին՝ *an. u. solóma*, սրբ. *sláma* «յարգ», ծագած ձեւերէս **kōlmā* < **kōlmā*, որոնց քով կայ յն. *λάμος*՝ որ *-ly-* կը պարունակէ : Նոյնպէս լիտ. *árklas* «արօր», յն. *ἀροτρον*ի քով : Այս գրափոխութիւնը կը գտնուին նաեւ *an. u.* ձեւականաց քով՝ լիտ. *ántras* սրբ. *ūtra* : լատ. *anas* (բաղ.) եւ վերջապէս *z*, եւ յւձայններու քով՝ լիտ. *kláusiu*՝ *ինդրեմ*՝ կը համապատասխանէ սնակր. *-išyāmi* աւարտող տպոյն ապառնոյ մը եւ հմասան է՝ «կը բաղձամ լեւել» *ինչպէս* գեղեցիկ մեկնած է Վ. Շուլցե (Wilh. Schulze. *ի Տեղեկագիրս Բրուս. Ճեմնի, Բն. բաժնի, 1904, LV, 1434 ff.* պէտք է աւելցնել սրբ. *slūšati* «լեւել» եւն) : Այս վերջին գէպքիս մէջ գրափոխութիւնը սահմանափակուած չէ բալտիկեան եւ սլաւ լեզուներուն համար միայն, այլ նոյնը կը գտնուի բոլոր հնդիկեր. լեզուաց մէջ : Վասն զի այս կերպով մեկնելու է հնդիկեր. փոխանակութիւնք՝ *ē(i)* : *i*, *ēu* : *ū* եւն. (*ēi* *erjē*, այս ալ *erjē*, եւ *i*՝ *erjē*) : Այս փոխանակութեանց օրինակաց մասին, զորոնք կը նշանակէ Վ. Շուլցե, *ընթերցողը* կը խաւրեմ Հիրտի գործոյն. (Hirt, *Der indogerm. Ablaut*, p. 33 ff.) Վերջապէս ծանօթ է որ նորուէրիացի մեծ լեզուագէտը Sophus Bugge գերմանական լեզուաց համար կ'ընդունի գրափոխութիւն մ'այնպիսի խմբերու՝ որոնք բաղաձայն մ'ունենին եւ անոր յաջորդող *v* մը, որուն արդիւնքն եղած կ'ենթադրէ գրափոխութիւնս *i* + Բաղաձայն (ի *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur, XXIV, 425 – 463*) : Եւ զարմանալի բան մը չէր որ *v* (այսինքն *γ*) փոխուէր ըլլար *z* եւ պէտք է խոստովանիլ

թէ Բուզգէի յիշած օրինակներուն մէկ ժառը բաւական հրապուրիչ է. (օրինակ՝ *an. u. ar* «թիակ» : սնակր. *aritra-m.* *իսկ լիտ. vaĩras* եւ *Փինն. airo* գերմաներէնէ փոխ առնուած են, տես Vilh. Thomsen, *Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog, 110*, Հմմտ. Wiedemann, *ի Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen, XXVIII, 33*.) Ամենէն աւելի հաւանական օրինակներուն մէջ եղածն է՝ *z* + *v*, նայ + *v*, *an. u.* ձեւական + *v*. Սակայն բացայայտ է որ այս գրափոխութեանս պայմանները տարբեր ըլլալու են այս կամ այն կերպով այն պայմաններէն, որոնց կը հանդիպինք՝ օրինակի համար՝ սա բառերուս մէջ՝ հին-բարձր-գերմ. *halm*, հին-սկանդ. *halmr* «յարգ, ունդ» : Պէտք չէ զարմանալ որ նախահնդիկեր. ձայնաւորաց՝ անկման արդիւնքները քննելով՝ բարբառական այլակերպութիւններ կը գտնուին :

1 Այս բացատրութիւնը գործածելով թերեւս շատ ընդարձակ ասպարեզ մը թողուցած կ'ըլլանք : De Saussure միայն *e* ձայնին անկուճը կ'ընդունի (*Système primitif*, p. 49.) թէպէտ եւ փորձառութիւնն այս վճառոյն նպատակոր է, սակայն նոյնը գրեթէ անըմբռնելի կը մնար ցորձափ որ նուազման աստիճանը կը համարուէր թէ սաստիկութեան շեշտին արդիւնքն ըլլայ. վասն զի այն ասան կ'երեւայ թէ կը հետեւէր ասկէ թէ հնդիկերոպականին մէջ նախահնդիկեր. շրջանին ուրիշ որեւէ ձայնաւոր չկար բայց եթէ *e* միայն : Սակայն այժմ գիտենք որ նուազուճներած ձայնական ոլորակի (*ton*) մ'արդիւնքն է. եւ կրնանք ընդունիլ թէ նախահնդիկեր. շրջանին գոյութիւն ունենին փակ ձայնաւորներ (*u, i*) որով զժողարութիւն շեշտ ունենար մեկնելու թէ կնուռ ասոնք երբեք ինկած չեն գոնէ բառակազման կամ բառամիջին : (Հնդիկեր. **snus*-*s* եւն ձեւին մէջ բաղաձայն մըն է ինկածը) : Ընդհակառակն եթէ՝ նախահնդիկեր. շրջանին բաց *e* ձայնաւորին քով գոյութիւն ունենին ուրիշ բաց ձայնաւորներ ալ ինչպէս *o* կամ *a*, ասոնք անտարակոյ կրնային իյնալ :

Չենք կրնար հնդիկներ. ճշմարիտ մայր-լեզուն վերանորոգել. չենք իսկ կարող աւելի վեր ելլել լեզուազիտական այն վիճակէն անդին, որ կը նմանէր այսօրեան սլաւական լեզուաց վիճակին: Պատմական ձեւերու ծայրամիտութեան կէտը (point de convergence վերին միացման կէտը) չենք կրնար ամէն անգամ գտնել համեմատութեան ճամբով. երբեմն չենք իսկ կարող զանոնք առեղծուլ՝ բայց եթէ փորձառութեան սահմաններէն անդին ալ անցնելով. այսպէս «փայծաղ» նշանակող պէտպէս ձեւերը իրարու կը միանան ծայրամիտութեան այնպիսի կէտի մը վրայ որ հնդիկներ. ձայնաւորներու փոխանակութեանց դոյութենէն ալ յառաջ կամ հնագոյն էր. (տես Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 402.) Եւ եթէ բարբառական այլակերպութիւնքն ամէնէն աւելի աչքի կը զարնեն երբ խնդիրը յ ձայնի մասին է, պատճառն այն է որ այս ձայնն աւելի զգայուն էր եւ աւելի ենթակայ այլապլութեանց քան միւս վանկական զուգադիրները: Կրնանք յառաջ բերել տակաւին քանի մ'ուրիշ փաստեր ալ որ յ տարեր բաղաձայնական բնութիւնը ցուցնելու կը նպաստեն: Պատճառ մը շունիմ՝ յետս կոչելու իմ այն ենթադրութիւնս՝ զոր բրած եմ (ի գիրս Indogerm. Forschungen, II, 326) ներկայից իններորդ դասին ծագման նկատմամբ, ընդունելով որ յ մ'ինկած է բաղաձայնի մը եւ բաղաձայն յի մը միջեւ: Մանաւանդ թէ կը ցաւիմ որ յետոյ յ զուգադիրն բնութեան մասին աւելի վերապահութեամբ խօսած եմ. (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 86) եւ զանի ոչ-վանկական ձայնաւոր մը նկատած եմ (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVIII, 407, 409:) Ինծի համար չքմեղութիւն մըն է այն դժուարութիւնը՝ զոր կը յարուցանեն կարգ մը դէպքեր, ուր հնդիկներ. e մը կ'երեւայ թէ կը ներկայացնէ նախահնդիկներ. շեջանին վանկական զուգադիր մը. յն. πῶδες «երկու

ոտքեր», πῶδες «ոտքեր», սնսիր. jājana, յն. γέγονε կան ու կը մնան սա ձեւերուս քով՝ սնսիր. vṛkāu «երկու գայլեր», յն. लुखा, սնսիր. յք. ուղղ. vṛkās, հինիլլ. -սաւարտող յք. կոչականքն, սնսիր. tashāu «կանգուն էր»: Սակայն ի վերջոյ այս զուգադիրը կրնար յի մերձաւոր ձայն մ'եղած ըլլալ բայց աւելի առաջակողմով հնչուած: Յամենայն դէպս այս չափազանց դժուարին խնդիրն ազդեցութիւն մ'ընելու չէ յ զուգադիրն մասին մեր ունեցած կարծեաց, քանի որ ասոր բնութիւնը շատ պայծառ կը տեսնուի:

Բառասկիզբան՝ բաւական յաճախադէպ էր յ հագագայինը: Բացի վերը յիշուած դերանուններէն եւ մակբայներէն (լատ. *ollus*: *alius*, յն. *ἄλλος*: *հինիլլ. and*, լատ. *aequus*) եւ բայ ի այն մակբայներէն (նախադրութիւններէն)՝ զորոնք յիշատակած է Մէլէ (Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du v. sl.*, p. 155; *ἐπί: ἀπό* եւ քանի մ'աւելի նուազ պայծառ դէպքեր), տակաւին կրնայինք յաւելուլ, որչափ կ'երեւայ, օրինակներու նշանաւոր թիւ մը. հինալ. *v-erati* «կապել»: յն. *अर्च*, սնսիր. *u*: յն. *ад*. եւ մաս մ'այն դիպաց՝ զորոնք ուսումնասիրած է Սօսիւր, (de Saussure, *Système primitif*, p. 276—283.) եւ վերջապէս ուրիշ բառեր ալ (*ἄχρος*: *ἄχρις*, *ἄχρος*: *ἄχρος*, տես Brugmann, *Die Demonstrativ-pronomen*, p. 120.) Բայց եթէ զասոնք լիովին թուել ուղեինք, հարկ պիտի ըլլար ուսումնասիրել մանրամասնութեանց մեծ բազմութիւն մը, այն պատճառաւ որ բազմութիւն հնդիկներ. լեզուաց մէջ բառասկիզբն այլափոխութիւններ կրած է:

Յ Ա Ն Կ

ՉԱՅՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

-o > -a հայերէնի մէջ 59.
 oi- > ai- հայերէնի մէջ 44.
 Քաջահնչական թ հայերէնի
 մէջ 52-54:
 Անկումն -i ձայնի (հին եւ
 արդի) հայերէնի մէջ
 32-3, 49-50, 54-56,
 62-64.
 Անդամջարկումն i ձայնի
 մը հայերէնի մէջ 51-54.
 Անկումն j-ի մը ուսերէնի
 մէջ աննմանողութեան
 պատճառաւ 10-12.
 Անկումն j-ի կարգ մը սլաւ
 լեզուաց մէջ sandhiի
 մը պատճառաց համար
 10-14.
 j-ի կամի զարգացումն սլաւ
 լաւերէնի մէջ 31, 71-72,
 74.
 Վանկական զուգարիքը ի-
 բենց բաղաձայնական պաշ-
 տօնը կրնան պահել երկու
 բաղաձայններու միջեւ՝ m,
 n 71, 75. i 70-72,
 75-76. y 72-78. r. l
 73-74, 77 78.
 -v-ի զարգացումը հայերէնի
 մէջ 33 եւն.
 -zv- > st- ուսերէնի մէջ
 71.

կաննք sandhiի (Աւե-
 ստա, հինիւր., լեհ.)
 51-52.
 Շեշտ սաստկութեան եւ
 հակադրութեան հայե-
 րէնի (դանիական եւ
 գերմանական լեզուներու)
 մէջ 44-46, 63-64:
 Կուշականաց շեշտը հայե-
 րէնի մէջ 47-48.

ՉԵՒԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՄԱՉԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

Մասնիկներու -ել, -լ, եւ
 հայերէնի մէջ 36,
 -en- եւ -ien- բները հայե-
 րէնի մէջ 42.
 Հայերէնի բացառականը 58.
 Ածականաց հոլովումը հայ-
 րէնի մէջ 37-39.
 Հայերէնի -m վերջաւո-
 թող տրականները 33-34,
 40-41, 44-45.
 Հայերէնի -r եւ -y վեր-
 ջաւորող սեռականները
 40-41,
 Հնդկիկեր. Գերանուանք:
 քնքումն soլ սկսող
 ձեւերու *so, *sā, *tod
 հոլովակերպի մէջ 3,
 11-12, 58-59. *eno-,
 *ano-, եւ հոլովակերպն

*e-, *ei- 29. տարբերու-
 թիւն իմաստի *ano- եւ
 *anjo- ձեւերու մէջ 61-62.
 տարբերութիւն *andlah
 եւ *anteroiի մէջ 63. հին
 *ki գերբայի հոլովումը
 21-24. ki- բունը *to-
 ընդն ազդեցութիւնը կը
 կրէ 8, 58-59. «այսօր,
 այս գիշեր», եւն նշանակող
 բառերը 17, 23. *e-to-,
 *ei-to բարդութեանց նշա-
 նակութիւնը 14 եւն
 60. *e-ki- եւն 61-62.
 *ki-go- ձեւն *iā-go- ձեւին
 քով եւն՝ 8, 64.
 Յօդը՝ պայմաներէնի եւ ուս-
 մաներէնի մէջ 5-6.
 Յօդն որ հայերէնի մէջ յա-
 րաբերական նախադասու-
 թիւն մը կ'որոշէ 7,
 51-52, 55-57:
 Յօդին տեղականքն հայերէնի
 մէջ 57-58.
 Հոլովում գոյականի մ'ու-
 թուն յօդ մը կը յաջորդէ
 55-56.
 Հոլովում -յ- եւն բառերու
 64-65. շեշտ -յ- եւն
 բառերու. 44-45, 47-48.
 Հոլովում -ս եւն բառերու
 48-49, 50-51, 59-60.
 է նման է նոյնի բացա-
 ռականքն 60. նոյն, ոյս
 54 -է, րէ, նէ 59.
 Հոլովում -ոյն եւն բառե-
 րու 35, 39-42.
 Կրկնաձեւ հոլովում -ս,
 -ոյն եւն բառերու գոր-
 ծիականին 34, 41, 59-60.

Հայերէնի բայերս՝ «երեւ»,
 «երեւոյ», «...», «...» 49.
 Խոսքի մասնիկներ 35.
 Ունգականաւ ներկայք
 հնդկիկերոզականի մէջ
 75, 79.
 Նախադրութեան մը կրկնու-
 մը սլաւերէնի մէջ 13-14.
 Նախադրութիւնքն -trā վեր-
 ջաւորութեան մը լատի-
 ներէնի մէջ 63.
 Համաձայնութեան կանոնը
 հայերէնի մէջ 55.

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ 1

1. Ուր հերիքի -բ. վաւերիք
 Գինն. airo 79.
 մորդվ. avā, avās, avat, avat-
 nā 6.
 հունգ. hajó-m-ban 55.
 ֆինն. purre-ssa-ni 55.
 վան. u-li-še, u-li-e-še 36.

2. Ստեղծիչ

(Բնիկ այբուբենքին
 կարգաւ.)

añgāram 75.
 atha 63.
 adya, adyā 23.
 anayā, anayōš, anena 27.
 antara- 26, 63.
 anya- 25, 61.
 ayam 14, 27, 30.
 aritram 79.
 asāu 14.
 idam 14, 30.
 iva 30.
 (-im) 41.
 u 81.

1 Այս ցանկիս մէջ առնուած չեն այբաներէն իբրեւ
 օրինակ յառաջ բերուած բառերու մաս մը եւ գերանուանքն
 որ յիշուած են 17-21 էջերու մէջ:

ubhāu 75.
ūna- 40.
ēka-s 30.
eta- 44, 61.
ēna- 29, 61.
eva 30.
ēsa 14.
kaṅkā 76.
grīvā 76.
ca 41.
jihvā 70.
tad 2.
devatta- 77.
purīṣam 76.
plīhan- 70.
bhānājmi 77.
yad 31.
rasa- 77.
varṣa- 77.
vṛtta- 66.
ṅiṣ- 21.
ṛvas 16, 77.
sa ?.
sama- 39.
sūnu-s 77.
smuśā 77.
himsati 75.
hyas 15.

3. Իբրևան

(Լատին այբուբենի կարգաւ.)

ա. կստ. *aete, aētaēca* 51.
 — *āevō (Տիկարս. aiva)* 30.
նորարս. ān 27.
ա. կստ. *ana (Տիկարս. anā,)* *anāis, anayā* 27.
ստերեն āndār 26.
ա. կստ. *ca* 51.
 — *hizvā* - 70.
 — *kanu* 27.
 — *kase* *ḍvaṃ* 51.
 — *kō* 51.
 — *sizd-, syazd-* 21.

4. Հայերէն

Հայ այբուբենից կարգաւ.)

աւիւն 40.
 ահա-ադիւն, ահա-ադիւն, ահա-ադիւն 2, 44, 45.
 աւիւն 38.
 աւիւն-իւն 38, 39.
 աւիւն-իւն 38, 40.
 աւիւն-իւն 42.
 աւիւն 38.
 այր 2, 44, 45, 56, 60.
 այր-իւն, այր-իւն 8.
 այր (մակարայ) 2, 33, 57, 63.
 այր-իւն 33.
 այր-իւն 8.
 այր-իւն 34, 44, 45, 48.
 այր-իւն 34.
 այր-իւն 65.
 այր-իւն (իւն, -իւն) 64.
 այր-իւն (իւն, -իւն) 64.
 այր 2, 44, 45, 56, 60.
 այր 2, 44, 45, 56, 60.
 այր-իւն 41.
 այր-իւն, այր-իւն 8.
 այր (մակարայ) 2, 33.
 այր-իւն 33.
 այր-իւն 8.
 այր 2, 64.
 այր 62.
 այր 2, 62.
 այր-իւն 33, 63.
 այր-իւն 2, 34, 64.
 այր-իւն 34, 64.
 այր 2, 33, 58, 63.
 այր-իւն 33.
 այր-իւն, այր-իւն 37.
 այր 2, 58, 64.
 այր 2, 33, 57, 62.
 այր-իւն 33.
 այր 2, 64.
 այր-իւն 2, 34, 64.
 այր-իւն 34, 64.
 այր-իւն, այր-իւն, այր-իւն 2, 45, 48.

բիւն-իւն 77.
 բուր-իւն 40.
 բուր-իւն 40.
 բուր 58.
 բուր-իւն 40.
 բուր 2, 43, 53, 55.
 բուր 2, 7, 43, 48, 50, 59, 60.
 բուր 59.
 բուր 2, 41, 43, 59.
 բուր 38.
 բուր 60.
 բուր (իւն, -իւն) 33.
 բուր-իւն 40.
 բուր-իւն 40.
 բուր 56.
 բուր 60.
 բուր-իւն 40.
 բուր 56.
 բուր 53, 58.
 բուր 31, 52-53.
 բուր, բուր 33, 55, 59, 60.
 բուր, բուր-իւն 56.
 բուր-իւն 56.
 բուր 57.
 բուր 32-43.
 բուր 35, 41.
 բուր-իւն 35.
 բուր, բուր-իւն 35, 59.
 բուր-իւն 35, 59.
 բուր 36, 37.
 բուր 37.
 բուր-իւն, բուր-իւն, բուր-իւն 37.
 բուր 36.
 բուր 35, 40.
 բուր-իւն 59.
 բուր-իւն 40.
 բուր-իւն 35.
 բուր-իւն 70.
 գուր-իւն 39.
 գուր 62.
 գուր 39.
 գուր-իւն 39.
 գուր 37.
 գուր 37.
 գուր 37.

գուր-իւն 39.
 գուր-իւն 37, 40.
 գուր 56.
 գուր 37.
 գուր 2, 43, 51-53, 55.
 գուր 7, 43, 48, 50, 59, 60, 62.
 գուր 51.
 գուր 59.
 գուր 51-53.
 գուր 2, 34, 43, 59.
 գուր-իւն 39.
 գուր-իւն 39.
 գուր-իւն 44, 45.
 գուր 35, 36.
 գուր, գուր-իւն 35, 59.
 գուր 39.
 գուր 8.
 գուր 36.
 գուր 36.
 գուր 36.
 գուր-իւն 37, 40.
 գուր-իւն 40.
 գուր 2, 34, 64.
 գուր 64.
 գուր-իւն 34.
 գուր-իւն 34.
 գուր 2, 34, 64.
 գուր 2, 33, 63.
 գուր-իւն 36.
 գուր-իւն 33.
 գուր-իւն 33, 50, 55.
 գուր-իւն 35, 36, 59.
 գուր-իւն 40.
 գուր 2, 43, 53, 55, 56.
 գուր 2, 7, 43, 48, 50, 58-59.
 գուր-իւն 39.
 գուր 59.
 գուր 2, 34, 41, 43, 49, 59.
 գուր-իւն 40.
 գուր 35.
 գուր-իւն 70.
 գուր 41.

5. **Φ-τ-τ-τ-τ**
αεμουν 15, 25.

6. **Ա-բ-բ-բ-բ**
aks 19.
andey 18.
bank 75.
éi- 20.
gluhs 70.
guhs 70.
i, e, te 2, 16, 17.
nis 20, 30.
sievet 16.
sonde 16.
sot 16.

7. **Ա-բ-բ-բ-բ**
(**Ա** առին [2**Ե**խ] ալբուբեն-
բին կարգաւ.)

առևս. Aljona 11.
առևս. Astafij 11.
առևս. Avdotija 11.
առևս. avosi 10.
Հինսլ. aglě 75.
Հինսլ. atropa 37.
առևս. bolezně 71.
Հինսլ. bučela 69.
չեխ. cnost 69.
լեհ. cnota 69.
լեհ. cora, córka 69.
չեխ. ctnost 69.
սրբ. časno 69.
սլով. čebela 69.
առևս. čestnosti 69.
սրբ. čer 69.
չեխ. dcera 69.
լեհ. drzewi 72.
բուլղ. desu, de-to 8.
առևս. doč, dočka 69.
Հինսլ. dušti 69.
սլով. eden 12.
բուլղ. edin 12.
սլով. en, սլովակ ena, enom 12.

բուլղ. ene, eno, սրբ. eno 9.
առևս. entot 13.
սլով. esej 10.
առևս. estot 13.
չեխ. eště 12.
սլով. ete 10.
բուլղ. ete, eto, սրբ. eto 9.
առևս. etot 4, 12.
բուլղ. eve, evo, սրբ. evo 9.
առևս. evo 13.
առևս. evose 10.
առևս. evtot 13.
սարբին-սրբ. gla 72.
լեհ. gra 72.
Հինսլ. griva 76.
լեհ. grzeczy 47.
չեխ. hra 72.
սլով. hči 69.
առևս. chori 69.
սրբ. igla 72.
սրբ. igra 72.
սրբ. inoča 31.
Հինսլ. inü 30, 31.
առևս. iskra 72.
չեխ. jdu 72.
Հինսլ. jedinü, jedinü 11,
12, 31.
Հինսլ. jedva 31.
չեխ. jehla 72.
Հինսլ. jelicha 11, 76.
առևս. jese 10, 11, 14, 61.
առևս. ješčo, Հինսլ. ješte,
չեխ. ještě 11, 12.
առևս. jeto 10—12, 14.
Հինսլ. jevo 11.
առևս. jezzykü 70.
չեխ. jho 72.
չեխ. jméno 72.
սրբ. jučera 72.
Հինսլ. kakü 19, 64.
սլով. kar 31.
լեհ. kciez 72.
սրբ. kéi 69.
Հինսլ. konř 24.
Հինսլ. končř 24.

Հինսլ. krivü 76.
չեխ. ktru 72.
չեխ. ledva 31.
լեհ. Iza 73.
բուլղ. -n 5.
բուլղ. naköf 8.
բուլղ. nöj 8.
բուլղ. noja 7.
բուլղ. nolkuva 8.
բուլղ. -nu 7.
Հինսլ. oba 75.
լեհ. obfity 73.
առևս. odin 11, 31.
առևս. odva 31.
Հինսլ. ojr, ojridinü 29.
առևս. Oleg 12.
փորբ-առևս. Olena 12.
առևս. Olga 12.
լեհ. olśnac 73.
առևս. omela 11.
փորբ-առևս. on 9.
սրբ. onakov 8.
առևս. ono 10.
սրբ. onoliki 8.
Հինսլ. onü եւն 3, 25, 28.
առևս. ose, փորբ-առևս. oš
9, 10, 12.
Հինսլ. oslupnati 73.
Հինսլ. osmü եւն 71.
առևս. osoba եւն 36.
փորբ-առևս. Ostap 12.
առևս. oto, փորբ-առևս. ot
9, 10, 12.
լեհ. ów 4.
սրբ. ovaj 5.
սրբ. ovakov 8.
առևս. ovo 10.
սրբ. ovoliki 8.
առևս. pčela 69.
լեհ. pchla 73.
առևս. pere-ksti 74.
առևս. počiti 74.
Հինսլ. poglünati 74.
չեխ. polknouti 74.
առևս. polno, polnote 21.

Հինսլ. prachü 76.
լեհ. pczozola 69.
Հինսլ. rosa 77.
բուլղ. -s 5.
բուլղ. saköf 8.
սրբ. sav 72.
չեխ. schoř 69.
Հինսլ. se 10.
Հինսլ. sedmü եւն 71.
Հինսլ. sego 25.
Հինսլ. selikü 8.
Հինսլ. sici 8, 64.
Հինսլ. si 3, 25, 59.
Հինսլ. skokliznati 74.
առևս. skoliznuti 74.
լեհ. skra 72.
չեխ. skvěti se 73.
սրբ. stama 78.
Հինսլ. slčzena 70.
Հինսլ. sliza 73.
սրբ. slušati 78.
Հինսլ. soboja 36.
բուլղ. sôj 8.
բուլղ. soja 7.
բուլղ. solkuva 8.
չեխ. sotva 31.
բուլղ. -su 7.
Հինսլ. svitěti 72.
սրբ. šci 69.
բուլղ., առևս. -t 5.
Հինսլ. takü 8, 19, 64.
սրբ. takov, բուլղ. taköf 8.
լեհ. tam-ten 4.
լեհ. tchórz 69.
չեխ. ten-to 4.
բուլղ. -to 7.
բուլղ. tój 8.
բուլղ. toja 4, 7.
սրբ. toliki 8.
Հինսլ. tolikü 8.
բուլղ. tollkuva 8.
բուլղ. -tu 7.
Հինսլ. -tü եւն 3, 5, 7, 59.
սրբ. tvor 69.
սրբ., չեխ. u 72.

ἄρρ. ὑπίτι, ζέβ. ὑπέτι 72.
 ζέβ. ustknouti 70.
 ἄρρ. utva 78.
 ρορρ. -v 5.
 ζέβ. vécla 69.
 ζέβ. vet 12.
 ζήβωλ. vczati 81.
 φαρρρ-α.ο.ο. viticha 12.
 α.ο.ο. vo 10.
 α.ο.ο. Vólíga 12.
 α.ο.ο. Volígá 12.
 α.ο.ο. von 10, 12.
 α.ο.ο. vose, vosi 10, 12.
 α.ο.ο. voto, vot 9, 10, 12.
 ζήβωλ. *vrésü 76.
 ζήβωλ. vrtëti 66.
 ζήβωλ. vü 72.
 ζήβωλ. vüpiti 72.
 ζέβ. zniti 73.
 ζήβωλ. zvinëti 73.
 α.ο.ο. že 20.
 α.ο.ο. žizni 71.

8. ԼԷԻՆԱՆԻԷԷ

advos 31.
 anglis 75.
 aňs 3-25, 27.
 ántis 78.
 aňtras 26.
 árklas 78.
 blužnís 70.
 dukté 78.
 elksnis 76.
 emalas 11.
 kláusu 78.
 kreivas 76.
 ležūvis 70.
 rasà 77.
 szarmà 76.
 szészkas 76.
 szis 3, 25.
 tās 3.
 vairas 79.
 vēnas 29.
 vos 31.

9. ՅԱՆՆԷԷ

ἄγκος 81.
 ἄρχω 81.
 ἄρκος 81.
 ἀμφί, ἀμφω 75.
 ἀπό 81.
 ἀροτρον 78.
 αὐ 19, 81.
 αὐτός 19.
 γλάσσα, γλώσσα 70.
 ὁ δέινα 28.
 δέση 76.
 εἰς 38.
 εἶτα 14.
 ἐκεῖ 14, 23, 61.
 ἐτη 28, 29.
 ἐνθα 63, 81.
 ἐπὶ 81.
 ἐροικη 76.
 ἔρση 77.
 εὖνις 40.
 θυγάτηρ 78.
 ἰῆ ἰῆς 29.
 κάλαμος 78.
 κάρφος 76.
 κείνος κῆνος 23, 28.
 κοέω 19.
 μία 37.
 νυός 77.
 ὁ, ἡ, τό 2, 16.
 ὄγκος 81.
 ὀθριξ 29.
 οἰέτης 29.
 οἶνη 29.
 οἶος 30.
 ὀκρις 81.
 ὀπατρος 29.
 ὄς 31.
 πās 41.
 πέδον 39.
 πηλίκος 64.
 πούς 39.
 σήμερον 23.
 σῆτες 23.

σαόρφος 76.
 σελήν 70, 77.
 τῆρος 28.
 φάλαγξ 75.
 φάρυγξ 75.
 φρέαρ 35.
 χθές 16.

10. ԻՄԱԿԱՆԻՆԷԷ

Լωω. aequus 30, 81.
 — agrestis 34.
 — alius 25, 81.
 — alter 25.
 — caelestis 34.
 — caveo 19.
 — ce 21, 43.
 սսկերէն cebnust 22.
 Լωω. cedo 21.
 — cēdo 21.
 — ceteri 22.
 — cettē 21.
 — ceu 22.
 զզ. ci 17.
 Լωω. cis, citimus, citra
 21.
 սսկերէն combened 22.
 Լωω. cras 16, 77.
 — curvus 76.
 — dīngua 70.
 — domesticus 34.
 — ecce 21, 65.
 սսկերէն eizo- 14, 61.
 " eko- 23.
 " etanto 14.
 " fefacust 22.
 փաղիսկ. foied 28.
 Լωω. frango 77.
 — hic 1, 2, 23, 61, 64.
 — hodie 23.
 — hornus 23.
 — idem 30.
 — inde 63.
 — iste 1, 14.

— jūniperus 26.
 — lien 70, 76.
 — lingua 70.
 — nunc 21.
 — ollus 25, 81.
 — omnis 38.
 — qualis 64.
 — quam 41.
 — quantus 41.

Խωալ. quello 10.
 " questo 10.
 Լωω. ros 77.
 — sic 21.
 — ulmus 76.
 — unus 29, 30.
 — vanus 40.

11. ԿԷՆԷԷԷԷ

Էրլ. and 28, 57, 63, 81.
 — cách 65.
 — cé 21, 22, 23.
 — cet (նոր՝ cead) 21.
 — cétne 24.
 բրբ. felc'h 70.
 Էրլ. fróich 76.
 կմբ. hela, hely 68.
 Էրլ. in, int, ind, in-diu, in-
 nocht 17.
 — leth 56. leath-bhocht,
 leath-fhocal 57.
 կմբ. llu 68.
 " lluyf 76.
 Էրլ. óm 29.
 — ol 25.
 կմբ. pawb 65.
 Էրլ. selg (փայծաղ.) 70,
 75.
 — selg (որս) 68.
 — sluag 68.
 — so 17.
 — sund 28.
 կմբ. tafod 70.
 Էրլ. tall 17.
 — tech, teglach 68.

— *tenge* 70.
կմբ. teulu 68.
 ” *ty* 68.
 ” *un* 29.

12. Գեբրեաներէն

գոթ. ains 29.
Հինսկանդ. álmr 76.
 — *annarr* 26.
գոթ. an|ar 26.
Հինանգղ. ár 79.
գոթ. bai 75.
Հինբարձր գերմ. balko 75.
Հինսկանդ. barki 75.
գոթ. bi 75.
գերմ. einbeere 26.
Միջին բարձր գերմ. einer 26.
Հինսկանդ. einir 26.
 — *einn* 29.
Հին բարձր գերմ. elira 76.
 — *enir* 26.
Հինսկանդ. enn 26.
գերմ. fast 62.
Հինսկանդ. hálmr 79.
 — *handan* 24.
 — *hann, hón* 24.

գերմ. hart 62.
Հին բարձր գերմ. hē kēz 24.
Հինսկանդ. hér 64.
գոթ. himma, hina 23. 24.
Հին բարձր գերմ. himahit 24.
Հինսկանդ. hinn 26.
Հին բարձր գերմ. hintana
 24.
գոթ. hita 24.
Հին բարձր գերմ. hiuru,
hiutu 23.
Հինսկանդ. hrím 76.
Հինբարձրգերմ. ienir 26.
Հինսկանդ. inn 26.
գոթ. jains 3, 26.
Հինսկանդ. kol 75.
գոթ. sa kēz 2, 3.
դան. sær særlig 36.
Հինանգղ. sé kēz 24.
Հինսկանդ. sér 36.
գոթ. sis 36.
Հինսկանդ. tunga 70.
 — *þar* 64.
Հին անգղ. þe 24.
անգղ. this 3.
գոթ. vans 40.
Հինսկանդ. verða 66:

Ա Չ Գ Ա Յ Ի Ն Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ա Ր Ա Ն

- Ա. Գաղեմիքեան և Գր. Վ., Ուսումնասիրութիւնը Լեւոնայոց դատաստանագրոյն: 1. Պիշոֆ, Լեւոնայոց հին իրաւունքը: 2. Գաղեմ, Իրաւունք Հայոց: 1890: Էջ 85+59: Փր. 1.25
- Բ. Մեմեմիշեան և Գ., Ազգաբանութիւն ազն. գարմին Տիւզեանց: 1890: Էջ 50: Փր. 1.—
- Գ. Տաշեան և Ե., Ազաթանգեղոս առ Գեորգայ ասորի եպիսկոպոսին եւ ուսումնասիրութիւն Ազաթանգեղեայ գրոց: 1891: Էջ ԺԱ+159: Փր. 1.25
- Դ. Գ. Տաւ, Արեւելեան Հայր ի Գուրովինա: Թրգմ. Է. Գ. Վ. Գալեմիքեան: 1891: Էջ 79: Փր. —85
- Ե. Տաշեան և Ե. Վ., Ուսումնասիրութիւնը Ստոյնկալիստենեայ Վարուց Աղեքսանդրի: 1892: Էջ Դ+272: Փր. 3.—
- Զ. Ա. Տըվիշե եւ Գ. Փիսոն, Ուղեւորութիւն ի Փոքր Ասիա: Թրգմ. և Ե. Վ. Տաշեան: 1892: Էջ 82: Փր. 1.—
- Է. Մառ Ն., Ամսոնային ուղեւորութիւնից ղէպ ի Հայս: Թրգմ. Ո. Ասոփեան: 1892: 89: Փր. 1.25
- Ը. Գաղեմիքեան և Գր. Վ., Նորագոյն աղբերք Մովսիս Խորենացոյ: Հտ. Ա.: Թրգմ. և Ե. Վ. Տաշեան: 1893: Էջ Ժ+51: Փր. 1.—
- Թ. Գաղեմիքեան և Գր. Վ., Պատմութիւն հայ լրագրութեան: Հտր. Ա. 1794—1860: (1 լուսանկարով): 1893: Էջ 232: Փր. 2.50
- Ժ. Կոնիսիոս Փր. Վ., Հննութիւնը գրոց Դաւիթ Այաղթի: Թրգմ. եւ յաւ. և Ե. Վ. Տաշեան: 1893: Էջ Է+92: Փր. 1.25

- ԺԱ. Գոմարիկեան Հ. Գ. Վ., Հայր յՆդիսաբեթու-
պոլիս Դրամսիրուանիոյ 1680—1779: (1 զըն-
կատիս.) 1893: Էջ Ժ+533: Փր. 4.50
- ԺԲ. Խաչաթեան Գր., Զմնոր Գլակ, համեմատական
ուսումնասիրութիւն: 1893: Էջ 78: Փր. 1.—
- ԺԳ. Տէր-Մոմիսիսեան Փ., Հայ գիւղական տունը:
Թրգով. Հ. Բ. Վ. Պիլէգիլժեան: (6 տխտկ. 55
պտկ.): 1894: Էջ 93: Փր. 2.—
- ԺԴ. Գարիբեդ Կ., Նորագոյն աղբեր Մովսիսի Խորե-
նացոյ. Հտր. Բ. կամ Յանկուած: Թրգով. Հ. Գ.
Վ. Տաշեան: 1894: 8° Երես ԺԱ+43: Փր. 1.—
- ԺԵ. Տաշեան Հ. Գ. Վ., Ուսումնասիրութիւնը հայերէն
փոխատեալ քառից: Ա. Հ. Հիւլզման, Սեմսական
փոխատեալ քառեր հին հայերէնի մէջ: Բ. Փորթէ-
ման Կ., Յունական փոխատեալ քառեր հայերէնի
մէջ: Գ. Հ. Հիւլզման, Հայկական Յատուկ անուանը:
1894: Էջ 9+145: Փր. 2.—
- ԺԶ. Տաշեան Հ. Գ. Վ., Մատենագրական մանր
ուսումնասիրութիւնը: Հտր. Ա.: Ա. Նեմեսիոս: Բ.
Պրոկղ Դիաղոխոս: Գ. Խոսրովիկ: Դ. Գիբը Հեր-
ձուածոց կամ Եպիփան: Ե. Պրոկղ: Զ. Սեկունդոս
իմաստ.: 1895: Էջ ԺԲ+294: Փր. 3.60
- ԺԷ. Տաշեան Հ. Գ. Վ., Հայկական աշխատասիրութիւնը
հայագէտ Պ. Փէթթէրի, ամիփոխուած եւ թարգմ.
ծանօթութեամբը: 1895: Էջ 202: Փր. 2.5
- ԺԸ. Տիգրեան Կ., Սեւ ծովու ոռոսական եղբորը:
1895: Էջ 92: Փր. 2.—
- ԺԹ. Գոմարիկեան Հ. Գ. Վ., Դրամսիրուանիոյ Հայոց
Մետրապոլիսը կամ Նկարագիր Կերլա Հայաքա-
ղաքի Ի գիւր եւ Ի պատկերս: 1896: Էջ Թ+352:
Փր. 3.60
- Ի. Տաշեան Հ. Գ. Վ., «Վարդապետութիւն անա-
բերցն անվաւերական կանոնաց մատենաը. Թուրթ
Յակոբայ առ Կողբատոս եւ Կանոնը Թաղաէի:
1896: Էջ Թ+442: Փր. 6.—
- ԻԱ. Տոմարեկ Վ., Սասուն եւ Տիգրիսի աղբերաց
սամանները: Պատմական եւ տեղագրական հե-

- տագոտութիւն: Մասն Առաջին Պատմական տե-
ղեկութիւնը Սասնոյ վայ: Թրգով. Հ. Բ. Պիլէգիլ-
ժեան: 1896: Էջ Է+62: Փր. 1.—
- ԻԲ. Կարրիբեդ Կ., Արգարու գրոյցը Մովսէս Խորե-
նացոյ Պատմութեան մէջ: Թրգով. Հ. Գ. Վ.
Մէնէվիշեան: 1897. Էջ ԺԶ+107: Փր. 1.50
- ԻԳ. Յովնանեան Հ. Ղ., Հետազոտութիւնը նախ-
նեաց ուսմիթէնի վրայ: Ուսումնասիրութիւնը եւ
քաղուածներ: Մասն Ա. Ռամկորէն մատենագրու-
թիւնը: Տետր Ա: 1897, Էջ Ը+272: Փր. 4.—
- ԻԴ. Յովնանեան Հ. Ղ., Հետազոտութիւնը նախնեաց
ուսմիթէնի եւն: Տետր Բ: 1897: Էջ Ա—Ը+
273—522: Փր. 3.—
- ԻԵ. Գեղեկ Կ. Հ., Համառոտ պատմութիւն Հայոց: Թրգով.
Հ. Գր. Վ. Գալէմիեարեան: Յանկուածը 1. Յանկ
Հայոց կրտորածներու առթիւ լոյս տեսած գրքերու:
2. Գաւազանագիրը Կաթողիկոսաց եւ Պատրիար-
քաց Հայոց: 1897: Էջ Ը+130: Փր. 1.50
- ԻԶ. Մեմիկեան Հ. Գ. Վ., Գիբը (կամ Եղորած)
գրեւու արուեստը: Յանկուած Գիբը կարդալու
արուեստը: 1898: Էջ Է+123: Փր. 1.25
- ԻԷ. Խաչաթեան Գր., Մ. Խորենացու Նորագոյն
աղբերների մասին քննադատական ուսումնա-
սիրութիւնը: 1898: Էջ 56: Փր. 1.—
- ԻԸ. Տաշեան Հ. Գ., Անարկ մը հայ հնագրու-
թեան վրայ: Ուսումնասիրութիւն Հայոց գրչու-
թեան արուեստին: (10 զնկատիս պատկերով):
1898: Էջ ԺԱ+202: Փր. 2.50
- ԻԹ. Դարդաշեան Ե., Փ. Բիւզանդացի եւ Եւր պատ-
մութեան խարդախորը: Մ. Խորենացու դիւար-
ների ուսումնասիրութիւն: 1898: Էջ 175: Փր. 2.50
- Լ. Մանրեան Լ., Հայերէն քարտաւիտութիւն:
Թրգով. Ի ոռուերէնէ Հ. Գ. Վ. Մէնէվիշեան: 1899:
Էջ Է+26 Փր. —50
- ԼԱ. Բունեան Հ. Գ., Հայր Ի Զմիւռնիս եւ Ի շրջա-
կայս: Հատր Ա. Զմիւռնիս եւ Հայր. (պատկե-
րագրով): 1899: Էջ ԺԲ+369 Փր. 5.—

- 1Բ. Զօսեան Հ. Յ., Հայք ի Զմիւննիս եւ ի շրջա-
կայս: Հատոր Բ. Զմիւննիոյ վիճակիս զվաստոր
բաղարններն եւ Հայք. (պատկերազարդ:) 1899:
Էջ Ժ+161 ֆր. 2.50
- 1Գ. Գոշրիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յԵղիսաբեթուպոլիս
Դրամսիրուաննիոյ. Բ. Հտր. 1780—1825: 1899:
Էջ Է+558 ֆր. 5.—
- 1Դ. Գազանձեան Յ., Եւզոկիոյ Հայոց գաւառաբը-
բառը: 1899: Էջ Է+124 ֆր. 1.—
- 1Ե. Կարրիեր Ա., Հեթանոս Հայաստանի ութ մեհանս-
ններն Ազաթանգեղոսի եւ Մ. Խորենացոյ համե-
մատ: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: (բարտէզով:) 1899:
Էջ 48: ֆր. —.70
- 1Զ. Տաշեան Հ. Յ., Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ,
ըստ Ն. Մատի, տեղեկատուութիւն եւ բարոյաձը-
ներ: 1900: Էջ ԺԱ+198: ֆր. 2.50
- 1Է. Տաշեան Հ. Յ., Մատենագրական Մանր Ուսում-
նասիրութիւնք. (տես Ժ.Զ.) Մասն Բ: Է-Ժ. Խիկար
եւ իւր իմաստութիւնն, Ազապետոս եւ իւր Յոր-
դորականք առ Յուստինիանոս, Թղթակցութիւն
Արզարու եւ Բրիստոսի ըստ նորագիտ արձանա
գրութեան Եփեսոսի, եւ Դէորգայ Պիսիդեայ Վեց-
օրեայք: 1901: Էջ ԺԲ+388: ֆր. 4.50
- 1Ը. Տեր-Պօղոսեան Գր., Նկատողութիւններ Փաւս-
տոսի Պատմութեան վերաբերեալ: 1901: Էջ
Ը+110: ֆր. 1.50
- 1Թ. Վերեր Գր. Ս., Արարաւոր Ս. Գրոց մէջ: Թրգմ.
Հ. Բ. Պիլէզիկեան: 1901: Էջ Ե+77: ֆր. 1.—
- 1Ծ. Սանտաշեան Յոշիւեֆ Վ., Ատրեստանեայ
եւ Պարսիկ սեպագիր արձանագրութիւնք կամ
որոնք նաիրի-Ուրարտու աշխարհին պատմութեան
կը վերաբերին: 1901: Էջ 262: ֆր. 4.50
- 1Ա. Խաչաթեանց Բագրատ, Հայ ժողովրդական
զիւցագնական վէպը: 1903: Էջ Ը+72 ֆր. 1.—
- 1Բ. Մեանշիշեան Հ. Գ. Վ., Արդի լեզուագիտու-
թիւնը: Հտր Ա.: 1903: Էջ Ը+204: ֆր. 3.—

- 1Գ. Մարկարտ Գր. Յ., Հայ Բղեսէպ: Թրգմ. Հ.
Թ. Կէտիկեան: 1903: Էջ 44: ֆր. —.75
- 1Դ. Գեղեք Հ., Սկզբնաւորութիւնք Բիւզանդեան բա-
նակութեանը որութեան (1 բարտէզով): Թրգմ. Հ.
Գ. Գարանֆիլեան: 1903: Էջ Է+83: ֆր. 2.—
- 1Ե. Կիւրեակերեան Բ. Վ., Ժողք, ժողք-Տուրք եւ
Հոմ-Վլայ, պատմական եւ տեղագրական ուսում-
նասիրութիւն: (1 աշխրհգրկն տխտկով) 1904, Էջ
Ը+119: ֆր. 1.50
- 1Զ. Կիւրեակերեան Բ. Վ., Կոլոտ Յովնանէս Պատ-
րիարք. պատմագրական եւ բանասիրական ուսու-
մնասիրութիւն: 1904: Էջ ԺԴ+227: ֆր. 3.50
- 1Է. Պեղերսըն Հ., Նպաստ մը հայ. լեզուի պատ-
մութեան: Թրգմ. Հ. Գ. Գարանֆիլեան: 1904:
Էջ Ը+87: ֆր. 1.25
- 1Ը. Տեր-Մկրտչեան Գ. Եւ Ամառեան Հ. Յ.,
Բնութիւն եւ համեմատութիւն Եզնիայ նորագիտ
ձեռագրին: 1904: Էջ Է+110: ֆր. 1.5
- 1Թ. Գոշրիկեան Հ. Գ. Վ., Հայք յԵղիսաբեթուպոլիս:
Գ. Հտր. 1825—1904: Էջ Ժ+663: ֆր. 7.—
- Ժ. Ետրէք Մ., Հայաստան, Բրդաստան եւ արեւ-
մտեան Պարսկաստան բաբնլական-ատրեստանայ
սեպագրերու համաձայն: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկե-
ան: 1904: Էջ Է+222: ֆր. 3.—
- ԺԱ. Խաչաթեանց Պրոֆ. Գր., Հայ Արշակունիք
ըստ Մովս. Խորենացոյ, կամ նոր ուսումնասիրու-
թիւններ Մովս. Խորենացոյ մասին: Թրգմ. Արսէն
Ս. Սիմոնեանց: 1906: Էջ Ը+124: ֆր. 1.50
- ԺԲ. Պեղերսըն Հ., Հայերէն եւ դրացի լեզուները:
Թրգմ. Հ. Թ. Կէտիկեան: 1907: Էջ ԺԱ+257:
ֆր. 5.—
- ԺԳ. Հիւրշեմ Հ., Հին Հայոց տեղոյ անունները:
Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէզիկեան: 1907: Էջ ԺԶ+443:
ֆր. 7.—
- ԺԴ. Պեղերսըն Հ., Հին հայերէնի ցուցական ղերանուն-
ները: Թրգմ. Հ. Յ. Տ.: 1907: ՏԸ Էջ Է+90: ֆր. 2.—

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0423452

7257

